

Terézvárosi Vallásközi Évkönyv

2015

Terézvárosi Vallásközi Évkönyv 2015

Szerkesztő:
SZÉCSI JÓZSEF

Terézvárosi Vallásközi Évkönyv 2015

Szerkesztő:
SZÉCSI JÓZSEF

**Avilai Nagy Szent Teréz Templom – Budapest
Keresztény–Zsidó Társaság**

Budapest, 2015

Köszönetet mondunk támogatóinknak,
hogy lehetővé tették a Terézvárosi Vallásközi Évkönyv 2015 megjelenését:

Avilai Nagy Szent Teréz Templom – Budapest

Keresztény–Zsidó Társaság

Terézvárosi Önkormányzat – Budapest

A könyv borítóján:
Ferenc pápa Isztambulban
a Hagia Szófia templomban (2014)

Kiadó:
Keresztény–Zsidó Társaság

Nyomda:
Korrekt Nyomda

Tartalom

ERDŐ Péter – bíboros, érsek, püspök Beszéd Terézvárosban az Ökumenikus Imahét záró alkalmán	7
KARDOS Péter – főrabbi, az Új Élet főszerkesztője „Forr a világ bús tengere, ó magyar!”	9
SZÉCSI József – vallásfilozófus, egyetemi docens „Minden keresztényben lakik egy zsidó...”	11
BENYIK György – professzor, Gál Ferenc Hittudományi Főiskola Radnóti imakönyve	13
HROTKÓ Larissza – OR-ZSE Kaufmann Dávid Kutatócsoport, az ESWTR tagja „Buscar amor de Dios”	33
Abdul-Fattah, MUNIF – iszlámszakértő, Magyarországi Muszlimok Egyháza A nem-muszlimok helyzete az iszlám világban	43
OLÁH János – rektorh. Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem Szimbolikus áskénáz szombati ételek	55
PERINTFALVI Rita – elnök, Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesület A keresztény női misztika – a spiritualitás és a szabadság lehetősége Magdeburgi Mechthild élete	69
RÓNA Tamás – rabbi, adjunktus, Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem Rabbi Slomó Jicháki – Rási (1040–1105) – a „Pársándátá”	77
SIMON Zsolt – főiskolai tanár, Adventista Teológiai Főiskola A teremtés jó híre	81
SZÉCSI József – vallásfilozófus, egyetemi docens Semá Jiszráél!	93
SZÉCSI József – vallásfilozófus, egyetemi docens Bevezetés a Kabbalába	101

TATAI István – református lelkész, Pünkösdi Teológiai Főiskola tanára Magyar protestáns megszólalás az Izrael-kérdésről 1956-ban.....	113
Terézvárosi Vallásközi Évkönyv Névmutató 2013–2015.....	119

Beszéd a budapesti Avilai Nagy Szent Teréz Katolikus Templomban a 2015. év Keresztény–Zsidó Imaóráján¹

Kedves testvéreim!

A mai imanapon Izaiás próféta sorainak különleges aktualitása van.

„...Népem életkora hasonló lesz a fák életkorához – írja a próféta – és választottaim maguk veszik hasznát kezük minden munkájának. Nem fáradoznak majd hiába, és nem a pusztulásra szülik gyermekeiket, hanem az Úrtól megáldottak nemzedéke lesznek, s gyermekeik is velük egyetemben. Még mielőtt szólítanának, már válaszolok; még be sem fejezik szavukat, már meghallgatom őket”.²

A prófétai vízió mintha az előttünk járó és az utánunk következő néhány nemzedéknek szólna. Hetven évvel ezelőtt szabadult fel a budapesti gettó. Az azóta eltelt idő mintha az ősi vigasztaló szavakat igazolná. Mintha elérkezett volna egy békésebb, emberhez méltóbb korszak. De a próféta elbeszélése tovább folytatódik: „együtt legelészik majd a farkas és a bárány; szalmát eszik az oroszlán, akárcsak az ökör; és a kígyónak por lesz az eledele. Schol nem ártanak, és nem pusztítanak az én szent hegyemen – mondja az Úr” (Iz 65,25).

Akkor hát a jövődőlés mégsem egészen mostanra vonatkozik? Sokan elmélkedtek már arról, hogy milyen is a prófétai perspektíva, hogyan is jelennek meg benne a jövő távlatai. A teljes béke, a kibékülés minden élőlényvel, a teremtett világ tökéletes harmóniája alkotójával, a Mindenhatóval, a messiási idők beteljesülésének ígéretét hordozza.

Ha a saját életünkben találunk okot a hálaadásra, márpedig találunk, és ezt mindnyájan elmondhatjuk, akkor azt is meg kell kérdeznünk magunktól, hogy hogyan őrizhetjük meg, hogyan építhetjük tovább – saját képességeinket is latba vetve – ezt az isteni ajándékot. Tisztelettel kell tehát járnunk a világban. Tisztelettel

1 2015. január 25.

2 Izajás 65,22-25

a Mindenható iránt, de tisztelettel egymás iránt is, hiszen a saját képére alkotott mindannyiunkat. Az ő gondviselése kísérte az emberiség útját, kiteljesedését a kultúrában, a tudományban és a művészetekben. Jónás könyvéből olvastunk részletet a mai katolikus liturgiában. Isten a bűnös várost, Ninivét is meg akarja menteni a saját pusztító haragjától. Mi magunk hajlamosak vagyunk arra, hogy kevésbé legyünk nagylelkűek.

Bármennyi háború, igazságtalanság vagy keserűség van is a világban, Isten az áldás és a béke Istene. Ő nem akarja, nem akarhatja a kultúrák világméretű konfliktusát, nem akarja, nem akarhatja az igazságtalanságot, az elnyomást és a terrorizmust. Nem akarja, nem akarhatja, hogy a gyűlölet tüze borítsa be a világot.

De a béke és az alkotás művében Isten bennünket, embereket hív, hogy munkatársai legyünk. Ahogyan Jónás – bár eleinte tusakodott a megbízatás ellen – végül megtérést és irgalmat hirdetni elment Ninivébe. Így kell nekünk is Isten akaratát keresni, így kell a hozzá való hűségben tanúságot tennünk, felelős, alkotó szeretettel, a Történelem Urának rendíthetetlen szeretetéről.

KARDOS Péter

főrabbi, az Új Élet főszerkesztője

„Forr a világ bús tengere, ó magyar!”

„*Forr a világ bús tengere, ó magyar!*” Berzsenyi Dániel költeménye ismét vagy még mindig aktuális. Keresztényeket gyilkolnak, zsidókat ölnek – egy vallás nevében.

Holnap lesz 70 esztendeje annak, hogy amikor a főváros pesti oldala már felszabadult, Budán a nyilas pribékek esztelen gyilkolásba kezdtek. Egyik vezetőjük, egy volt pap, ismét reverendát öltött, arra nyilas karszalagot húzott, és pisztolyát előre tartva azt kiáltotta: Krisztus nevében!

Hogy kik ellen vezényelte társait? A Városmajor utcai Bíró Dániel zsidókórház betegei, ápolói és orvosai ellen. A szomszédban lévő zsidó aggok háza öregei ellen. Valamennyit lemészárolták. A vallás nevében. Ez a mondat nem történészek ítélete akár több száz évvel ezelőtti eseményekről, hanem a 20. század véres valósága.

Tehát forr a világ bús tengere, ó magyar.

És akkor a forrongó tenger közepén, mint egy békés szigeten, itt ülünk együtt, felélesztvén a 133. zsoltár sorait: HINÉ MÁ TOV UMÁNÁJIM, SEVET ÁCHIM GÁM JÁCHÁD! „Mily szép és mily kellemes, amikor testvérek ülnek együtt.”

Miféle testvérekről szólok, amikor tudom, hogy a kereszt és a csillag – ellentétei egymásnak! Tudom – mert megéltem –, hogy az antiszemitizmus az antijudaizmusból jött elő. De akkor honnan a „testvér” megszólítás?

Én II. János Pál pápától – legyen áldott emléke – érzem feljogosítva magamat ennek a szónak a használatára. Ő nevezett bennünket, zsidókat, „idősebb testvérnek”.

Kereszt és Csillag. Hosszú volt az út a Nostra aetate-ig, ami eltörölte a katolikus liturgiából a JUDEORUM PERFIDÉT – az álnok zsidók kifejezést.

Hosszú volt az út addig, amikor mi, zsidók, megváltoztattuk napi imádságunkban a következő áldás szövegét. BÁRUCH ÁTÁ HÁSÉM... aki nem teremtett bennünket gojnak! Helyette: SEOSZÁNI JISZRÓÉL – hála, hogy zsidónak teremtett.

Persze az úgymond vájtfulúek nagyon is jól tudják, hogy ez nem más, mint egy gesztus, hiszen Isten azt ígéri Ábrahámnak: GOJ GODAJL – nagy néppé teszlek.

Tehát a goj szó, s itt ezt mindenki tudja: népet jelent. Később, kétségtelen, pejoratív jelentést, tartalmat kapott. A nemzsidókat neveztük – nevezzük ekképpen.

Kereszt és Csillag!

Az elmúlt esztendőben volt 70 éve annak, hogy sokan közülünk a csillagot keresztre cserélték.

Mert abban reménykedtek, hogy majd így megmenekülnek...

Voltak, akiknek sikerült. Apor Vilmos életét áldozta mentettjeiért. A Vatikán ún. védett házakat tartott fenn a nemzetközi gettóban. Angelo Rota nuncius tetteit emléktábla hirdeti a Várban. És akkor nem szóltam Salkaházi Sáráról, Slachta Margitról és mindazokról, akik nemcsak életüket kockáztatták, de áldozták is zsidók megmentéséért – a Szent Városban liget őrzi emléküket.

Kereszt és Csillag!

EGO SUM VIA VERITAS ET VITA – Én vagyok az út, az igazság, és az élet! – olvasható a felirat egy katolikus templom homlokzatán.

KI VÉSZI BÉSZ TŐFILO JIKORÉ LÖCHOL HOÁMIM – mert házam az imádság háza minden nép számára! – olvasható a felirat, Jesás profétát idézve, egy zsinagóga homlokzatán.

Mennyi ártatlanul kiontott vér festette be az utat, aminek végén elindultunk egymás templomába...

OVINU MÁLKÉNU – ATYÁNK, KIRÁLYUNK!

Add, hogy mi legyünk közösen az út, az igazság, az élet!

Úgy legyen! ÁMEN!

SZÉCSI József

a Keresztény-Zsidó Társaság főtitkára

„Minden keresztényben lakik egy zsidó...”¹

*„Minden keresztényben lakik egy zsidó.
Senki sem lehet igaz keresztény,
ha nem ismeri el zsidó gyökereit!”*

Ferenc pápa

A názáreti Jézus zsidónak született, zsidóként élt és halt meg. A keresztény meggyőződés a Szentháromság egyik személyének vall egy zsidót. Az Újszövetség mintegy 300 bibliai – keresztény elnevezésben – ószövetségi idézetet tartalmaz. Az Ószövetség nélkül az Újszövetség értelmezhetetlen. Az induló kereszténységnek nem volt külön Bibliája, hanem mivel görögül íródott az Újszövetség, ezért a héber Ószövetség hellenisztikus kori görög fordítása, a Hetvenes fordítás, a Septuaginta volt az ókereszténykor Bibliája.

Itt, ebben a templomban – csakúgy, mint más keresztény templomokban és imahelyeken 1944-ben egyes keresztény hívek sárga csillaggal ültek a padokban és gyülekezetekben nemzsidó, nem sárgacsillagos társaik mellett a Szentmisén és az Istentiszteleteken. A csillagot azért kapták, mert zsidók. Bűnük az volt, hogy zsidók. A sárgacsillaggal vették magukhoz az Eucharisziát, az Úrvacsorát. Kivégezték őket, csakúgy mint minden más zsidót, akármiben hitt vagy nem hitt.

Az auschwitzi megsemmisítésre Adolf Eichmann napi egy vonatot és 3000 zsidót szánt. Ezt magyar kérésre 4 vonatra és 12 ezer emberre növelték, amit további egyeztetés nélkül néha túlteljesítettek. 1944. július 9-ig, a deportálások leállításáig így 170 ezer embert vihettek volna el szemben az elhurcolt 437 ezerrel, tehát 250 ezer emberrel teljesítették túl a német kérést.² Lehet, hogy okoskodásunk történelmietlen, de nem jogtalan. A zsidóság 20. századi genocidiumának egyik neve

1 A beszéd elhangzott a IV. Keresztény–Zsidó Imaórán 2015. január 25-én a budapesti Avilai Nagy Szent Teréz templomban.

2 UNGVÁRY Krisztián: *A német megszállás és a magyar kollaboráció*. Új Élet 2015. január 1. 4. old. – alapján.

a Soá. Annyit jelent, hogy csapás. Sajnos az elmúlt év – minden pozitívum mellett is – a holokauszt 70. évfordulójára való emlékezéséként hazánkban sok méltatlan negatívumot tartalmazott.

Az ókori görög demokráciafogalomról szoktuk mondani azt, hogy ugyan nem tökéletes, de még nem találtak ki jobbat. A demokrácia, a szavazás, a többségi elv uralmi eleme azonban nemcsak a poliszban, a társadalomban, a politikában van jelen, de jelen volt és van a pl. a keresztény vallási szférában is, a hitelvekben vagy éppen az egyházszerkezeti struktúrákban. A győztes nem kezdhet önálló életet, a kisebbséget, hacsak nem jogos, nem lehet kisémmizni, leírni.

A Keresztény–Zsidó Társaság lassan egy évtizede a zsidó–keresztény–iszlám vallási párbeszéddel is intenzíven foglalkozik. A vallásközi dialógus világunk biztonságpolitikai kockázata. A párizsi satirikus lap elleni merénylet, illetve az azt megelőző és követő merényletek és vérengzések a világban az ún. nyugati világot felrázták. Ez a nyugati világ, civilizáció nem keresztény, legfeljebb keresztény gyökerekkel rendelkezik, vagy keresztény gyökerekkel is rendelkezik. Ez áll Magyarországra is. A vallási fanatizmus, az erőszak, a terrorizmus legyen az bárkinek a zászlaja alatt elfogadhatatlan. Ugyanígy elfogadhatatlan bárki világnézeti meggyőződésének gúnyolása, legyen az hívő vagy nemhívő. Van egy latin-vérmérsékletű pápánk, aki ezt mondta a médiák fordításában: „Bárkinek bemosok, aki az anyámat szidja!” A szabadsággal vissza lehet élni és ezt szankcionálni kell, nem pedig dicsőíteni. Az iszlám nem azonos a terrorizmussal. A Biblia tartalmazza a Tízparancsolat két szövegváltozatát, a harmadikat a Koránban találhatjuk meg, a VI. Szúrában (151-153), mely ezt mondja: „Ne öljétek meg a lelket (ti. az embert), amit Allah (ti. Isten) megtiltott, kivéve jogosan.”

Vezessen életünk útján a Zsoltáros szava:

*Ásré háís áser ló chálách báácát resáim
úvederech chátáim ló ámád úvemósáv lécim ló jásáv,*

Boldog a férfi, aki nem járt gonoszok tanácsán,
sem vétkesek útján nem állt, sem csúfolók ülésében nem ült;

*Ki ím betórát Ádonáj hefcó
úvetórátó jehge jómám válájlá.*

hanem az ÚR tanításában telik kedve
és az ő tanításáról elmélkedik nappal és éjjel!³

3 Zsoltár 1,1-2

Radnóti imakönyve

Először Péter László hívta fel a figyelmemet arra, hogy Radnótinak kapcsolata van a Sík–Schütz imakönyvvel.¹ Ezután telefonon egyeztettem Jelenits István piarista irodalomtörténész professzorral, aki Sík Sándor és Radnóti Miklós életének jó ismerője. Ő megerősítette ezt a kapcsolatot, de szerinte Sík önálló imakönyvéről, a „Dicsőség! Békesség!”-ről van szó, amely egy aprócska, de igen vastag (1149 oldal) imakönyv. A Szent István társulat 1940-ben adta ki. Ez sok mindenben különbözik a korábbi, több kiadást megélt Sík–Schütz imakönyvtől. Amíg az előző célközönsége a középiszkolások voltak, addig Sík imakönyvnek a felnőttek. A két háború között számos imakönyv jelent meg, és ezek egy része a felnőtteket, vagy a fronton lévő katonákat akarta lelkiileg segíteni. Az egyik legtermékenyebb szerző Reviczky Aladár² volt. Ilyen imakönyvek: *Imakönyv! Sebesült katonák részére.* Bp., 1914.; *Uram, irgalmazz nekünk. Az itthon maradtak imádságai a háború idejére.* Uo., 1914.; *Elesett hőseinkért. Imafüzet.* Uo., 1915. *Reviczky Aladár: Keresztút a háború idejére.* Uo., 1916. – *Oktatások és imák kat. katonák sz. – Imák és intelmek a háború idejére.* Uo., 1916. *Toma István: Imádkozzunk a hadbavonultakért.* Uo., 1915. *Katonák imakönyve.* Uo., 1916. *Mészáros János (szerk.) Seregek Ura. Kat. magyar katonák ima- és énekeskönyve.* Szeged, 1930. – *Mindennapi lelki kenyér a szegedi görög katolikus katonák részére.* Szeged, 1941. – *Czapik Gyula (szerk.): Ima-füzet a magyar katonák számára.* Bp., 1942. Ezek azonban az első világháború korszakára vonatkoztak és irodalmi vonatkozásban nem voltak valami igényesek. Ezek a háborús trauma és a halálfélelem oldására születtek. Műfajukban kevéssé hasonlítanak a Sík–Schütz imakönyvhöz, vagy a Sík Sándor által 1940-ben kiadott imakönyvhöz,³ amelynek munkálatiba, úgy hírlik Radnóti Miklós is részt vett. Az általunk vizsgált Sík imakönyv azonban a különböző világfelfogású és felnőtt értelmiség lelki életének ápolását tűzte ki célul. Ezen imakönyv keletkezésének és használatának vizsgálatára jó lehetőséget ad a közelmúlt-

1 SÍK–SCHÜTZ: *Imakönyv* az egyik legismertebb kiadvány több mint 10 kiadást ért meg és középiszkolásoknak szánták. A 3. kiadása 1917-ben 18-25 ezer példányban jelent meg.

2 Reviczky Aladár (1874–1921): hittanár – 1885–92: 1897-ben pappá szentelik, több helyen működik pl. Hidaskürtön, 1898: Komáromban, 1900: Léván hittanár, 1903–12: a lazarista rend tagja lesz, 1915: Bp.-Vízivárosban káplánkodik ér rengeteget publikál.

3 *Dicsőség! Békesség!* Imádságos könyv, egyszersmind kalauz a keresztény életre. SZIT Bp., 1940.

ban megjelent Gyarmati Fanni, Radnóti feleségének naplója, valamint Radnóti Miklós korábbi naplója. A két napló adatainak összevetése a Sík imakönyvvel, teljesen új színben tünteti fel Radnóti sajátos vallási műveltségét, és halála előtti gondolkodásának feltérképezésére is jó lehetőséget ad. Radnóti ezen kiadvány készítése alatt a katolikus és keresztény spiritualitással ismerkedett meg, valamint jelentős spirituális műveltséget szerzett, amely, elképzeléseim szerint, meghatározta későbbi döntését a vallási és kulturális identitásának megválasztásában.

Sík Sándor és Radnóti kapcsolata

Sík Sándor (1889–1963) piarista tanár, igen sokféle tisztséget töltött be az idők folyamán. Mindenki ismerte, mint jelentős költőt, műfordítót, ismert irodalomtörténész és egyházi íróként is, majd a piarista rend tartományfőnökeként. Sokan máig is cserkészvezetőként emlékeznek rá. Tudományos karrierjét jelzi a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagsága (1946–49), Kossuth-díja (1948), sőt ma is a 20. század jelentős magyar lírikusaként⁴ tartják számon. Sík és Radnóti kapcsolata, amelynek a szegedi egyetem, és a város volt a tágabb környezete és helyszíne, a szegedi egyetemen lévő tanársága idején épült ki. Sík maga is zsidó származású⁵, de már a szülei által kereszténynek nevelt szerzetes volt. Ezen a ponton tehát Radnóttal hasonló életrajzi élményeik voltak. Piarista tanári működését az 1910/1911. iskolai évben, Vácott kezdte meg, majd a közvetkező évtől a rend budapesti gimnáziumába kapott beosztást. Tanári, költői és irodalomtudósi munkája mellett 1912/1913-tól egyik alapítója és irányadója volt a magyar cserkész mozgalomnak⁶, illetve első parancsnoka a budapesti piarista gimnázium cserkészcsapatának. 1915-ben két hónapig tábort lelkészként szolgált Péterváradon. Budapesten

4 Számos tudományos társaságnak a tagja, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1946-tól. Magyar Irodalomtörténeti Társaság alelnöke 1949-től. Szent István Akadémia tagja 1919-től. Kisfaludy Társaság rendes tagja 1923-tól. Dugonics Társaság elnöke 1945–1952.

5 Apja Sík Sándor ügyvéd, anyja Winternitz Flóra, akik zsidó vallásból még gyermekeik születése előtt katolikus hitre tértek.

6 A cserkészmozgalom (Scout Movement) önkéntes, politikamentes ifjúságnevelő mozgalom, amely nyitott mindenki számára származástól, nemtől, társadalmi és vagyoni helyzetétől, valamint felekezettől függetlenül. Alapítója, Lord Baden-Powell of Gilwell 1907-ben. A mozgalom Magyarországon 1910-ben indult el, és hamar elterjedt. A Magyar Cserkészszövetséget 1912-ben hozták létre, és az 1920-ban alakult Nemzetközi Iroda alapító tagja lett. Az első cserkész világ dzsemborin a magyarok még nem vettek részt, de a következőkön olyan sikeresen szerepeltek, hogy 1933-ban Gödöllőn rendezhették meg a 4. Cserkész Világ dzsemborit, 30 000 fiatal részvételével. A magyar főcserkész egy ideig Teleki Pál volt. A cserkészet 1944-ben a nyilasok oszlatták fel, majd 1948-ban a kommunisták az Úttörőszövetségbe olvasztották; 1989-ben indulhatott meg újra a cserkészmunka.

1929-ig tanított, amikor a szegedi egyetemen⁷ a II. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék nyilvános rendes tanára lett. A Dél Magyarország archívuma szerint a szegedi tudományos és közéletnek állandó szereplője volt felolvasásaival, és ünnepek megnyitásával.

Kapcsolatuk pontos feltárása még várat magára. Főleg Radnóti és Sik levelezésének közzététele tudna sokat elárulni erről a mély szellemi barátságról, de sok adat található Radnóti naplójában és a most közzétett Gyarmati Fanni, a feleség naplójában is.

Sík Sándor népszerűségének számos jele volt. „A magyar költészet a millennium után” című kollégium, amelyen foglalkozott Ady Endre és a Nyugat első generációjának költőivel is, akiket ekkoriban a magyar katolikus templomokban nem lehetett szavalni. Érthető tehát előadásainak népszerűség az egyetemisták, és a városi értelmiség körében is.

Radnóti 1930. szeptember 12-én kereste fel először Sík Sándort és árulta el zsidó származását. Ettől kezdve rendszeresen találkoztak és Radnóti, egy ideig Glatter Miklós⁸ néven Sík belső szemináriumának hallgatója lett. Időközbe kapcsolatba lép az illegális kommunista párttal is, de soha nem lesz tagja. – Párizsban a francia kommunista párttal is felveszi a kapcsolatot.

1941 elején a Szegedi Napló tudósított Sík Sándor Babits Mihály költészetéről tartott előadásáról. Az egyébként egyetemi hallgató, tudósító így lelkendezik:

„Sík Sándor minden kimondott szavában a tudós felelőssége él és a költő lendülete lobog... Mindenkit elragad ez a kivételes módszer és csak fokozza azt az állandó vonzást, amely Sík Sándorból, az emberből árad.”⁹

Érthető, hogy Radnótit is megragadta a professzor és költő, akinek már ekkor sok műfordítása volt mindenféle nyelvből.¹⁰ Mint sokan mások, a saját zsidóságát is

7 Ekkor a hivatalos neve Ferenc József Tudományegyetem 1921–1940

8 Az 1930-as években a Radnót falu nevét választotta, mivel Radnóton – Felvidéken, Gömör vármegyében – született a nagypapja. A falu neve ma Nemesradnót. Hivatalosan a Radnóczy név használatát engedélyezték számára. 1945 februárjában Gyarmati Fanni, Radnóti Miklós felesége kérte Erdei Ferencet, hogy segíthesse a közismert Radnóti név hivatalossá tételét mire hazaér Radnóti, és már az új nevét tudja használni. Sajnos ezt nem érte meg.

9 Ifj. Tóth László: *„A mindenséget vágyom versbe venni...”* Sík Sándor egyetemi előadása Babits-ról, az emberről. Szegedi Napló, 1941. január 12.

10 Műfordításait l. *Összes versei és műfordításai* Bp., 1965. 327–450. mintegy 130 műfordítása jelent meg. Igen változatos korból és nagyon különböző szerzőktől. Appho, Anakrenon, Asklepiades, Catullus, Horatius, Propertius, Walter von LVogellweide, Clement Marot, Shakespeare, Ben Johnson, Cyrano d Bergerae, Jean Lafonten, Goethe, Byron, Shelly, J. Keats, V. Hugo, Eduard Mörike,

különösen definiálta. Ezt Komlós Aladárnak, az Ararát című zsidó évkönyv szerkesztőjének címzett, 1942. március 17-i keltezésű levele jól dokumentálja:

„Zsidóságot soha sem tagadtam meg, »zsidó felekezetű« vagyok ma is (...), de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőségem« meghatározójának.”

Ezzel az érzéssel nem volt egyedül, számos zsidó származású, de vallását nem gyakorló család gyermeke gondolkodott így a két világháború között, és ha nem jön a politika gyászos fordulata, akkor a zsidó és magyar öntudat soha nem kerül konfliktusba. A Magyar Zsidók tematikus lexikonja 1929-ben Újvári Péter munkája, amely a zsidóság széleskörű integrációjáról tudósít a magyar szellemi és kulturális életben.¹¹

Zsidó asszimiláció

A zsidóság asszimilációja és az első és második világháborúk közötti furcsa történelem egészen különös életsorsokat eredményezett. Sík Sándor és Radnóti Miklós¹² közös esztétikai és vallásfilozófiai alapon közel került egymáshoz és a katolikus vallásban is találkoztak annak ellenére, hogy mindketten zsidó származásúak voltak. Sík Sándor öccse, Sík Endre (1891–1978) karrierje egészen másként alakult, mert annak ellenére, hogy korábban ő is piarista papnövendék

Gerard de Nerval, Francis James, Guillaume Apollinaire, Christian Morgenstern, Jean Cocteau, Paul Éluard, Pier Robin.

- 11 1929-ben jelent meg, 1028 oldalon, a két világháború közötti lexikonkiadás csúcsteljesítménye. Címzavainak fontosabb kategóriái: rabbik, hittudósok, fontosabb hitközségi vezetők, és az összes értelmiségi foglalkozásokat képviselők művészek, orvosok, tudósok, ügyvédek életrajza szerepel a műben. Továbbá hitközségi szócikkek, a judaizmus, illetve bibliatudományok körébe vágó címszavak.
- 12 A legismertebb publikációk Radnótihoz kapcsolódóan: Babits Mihály (1973): Új népiesség. In: BABITS Mihály: *Könyvről könyvre*. Magyar Helikon, Bp., 106–108. Baránszky-Jób László (1987): Fecske földet szántva röpdés. Radnóti Miklós lírája. In: BARÁNSZKY-JÓB László: *A művészi érték világa*. Magvető, Bp., 449–54. FERENCZ Győző (2005): *Radnóti Miklós élete és költészete*. Kritikai életrajz. Osiris, Bp. LENGYEL András (2009b): *Radnóti identitás szerveződésének kérdéséhez*. Forrás. május, 15–23. MELCZER Tibor (2003): „Ha minden összetört...” *Radnóti Miklós költészete utolsó versei tükrében*. Argumentum, Bp. NÉMETH Andor (1939): *Radnóti Miklós: Meredek út*. Szép Szó. január–február, 31, 73–74. PILINSZKY János (1974): *Radnóti Miklós*. Élet és Irodalom. nov. 23. RADNÓTI Miklós (1989): *Napló*. Sajtó alá rendezte Radnóti Miklósné, jegyz. Melczer Tibor. Magvető, Bp. RADNÓTI Miklós (2003): *Radnóti Miklós összegyűjtött versei és versfordításai*. Sajtó alá rend., utószó és jegyzetek Ferencz Győző. 2., jav. kiadás. Osiris, Bp.

volt – a kommunista munkásmozgalomban vállalt tevékeny szerepet, és jelentős diplomata karriert futott be. Elegendő csak néhány tisztségét említeni: 1945 után, mint egykori moszkvai emigráns, a magyar diplomácia egyik irányítója volt. A Kádár-rendszerben külügyminiszter lett és a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának tagja.

A magyar zsidóság asszimilációját érdekesen elemzi Bibó István: „A zsidók egyéni asszimilációja a zsidóemancipáció előtt is, ... a legkülönbözőbb pontokon folyt és folyik, természetesen nem önmagában a levegőben, hanem mint minden asszimiláció, valamilyen valóságos, konkrét társadalmi közegen keresztül. Ilyen közelebbi asszimilációs közeg, kisebb, konkrét közösség nem egy, hanem nagyon is sokféle volt és van: a megkeresztelkedés, a kereszténység vallási közösségeibe való belépés, az európai szabadgondolkodás közösségeiben és köreiben való részvétel, ... intellektuális és munkaközösségekbe való beletartozás, egy ország irodalmi, tudományos és művészeti közösségeiben való alkotó munka vagy részvétel, politikai és társadalmi mozgalmakban való részvétel, közszolgálat, társas élet, iskola, vidéki élet, összeházasodás, barátság, személyes kapcsolatok stb. Legerősebb asszimiláló közegek voltak Európa-szerte: a megkeresztelkedés, az iskola, az ún. társadalmi élet..., főleg a szellemi életben való részvétel és – időrendben utójára, de jelentőségében mind döntőbben – a munkásmozgalom.”¹³

Talán az emancipáció és asszimiláció kérdésének legérdekesebb összefoglalóját Fejtő Ferenc írta meg, de minden baloldalisága ellenére ő sem marad Magyarországon, hanem hosszan francia emigrációban élt.¹⁴

Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni emancipációja

Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni mindketten zsidó családból származtak, de egyaránt a teljes asszimiláció¹⁵ hívei voltak. Annak ellenére, hogy jogilag 1867 évi XVII. Törvénycikk az izraelitákat is teljes jogú magyar állampolgároknak tekintette, ami lehetett volna az emancipáció alapja is, az egyre laicizálódó magyar társadalom sok előítéletet fogalmazott meg a zsidókkal kapcsolatban, és a konfliktusmentes együtt-

13 Vö.: Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: Uő: Válogatott tanulmányok. 2. köt. Budapest, 1986. 729–730. A kiragadott idézetten túl még további érdekes elemzéseket is találhatunk a kötetben.

14 *Magyarság, zsidóság* (Zeke Gyula közreműködésével), História – MTA Történettudományi Intézete, 2000.

15 A zsidók egyenjogúsításáról szóló törvényt 1867. november 25-én Andrássy Gyula miniszterelnök terjesztette be. A képviselőház minden vita nélkül, egyhangúan, a főrendiház pedig 64 szavazattal 4 ellenében fogadta el a törvényjavaslatot.

élés inkább az asszimiláció felé tolta el a zsidóságot. Radnóti és Gyarmati Fanni is ezt tette. Ki akartak válni a zsidó kultúrából és ennek egyik formája a keresztény hitre való áttérés volt.¹⁶ Radnóti asszimilációs folyamatát durván megzavarja, majd pedig tragikusan meghatározza az 1942-es zsidótörvény, amely finoman szólva nem erősíti az emancipációt. Az ő esetében más személyes ok is közre játszott: ez pedig az ellene felhozott vallásgyalázás miatti per Szegeden.

Erre 1931. december 8-án került sor egy verse kapcsán zárt tárgyalás keretében. A Töreký-tanács első fokon az Arckép és a Pírul a naptól már az őszi bogyó című verseiért nyolcnapi fogházbüntetésre ítélte. A költő az ítélet ellen fellebbezett, ehhez a zsidó Sík Sándor levelét is mellékelte. A szerzetes megvédte tanítványát a vallásgyalázás vétsége ellen. Véleménye minden bizonnyal mérvadó volt, hiszen az 1932. május 19-i fellebbviteli tárgyalás során az ítéletábra zsidó Gadó-tanácsa ugyan helybenhagyta az elsőfokú ítéletet, a büntetés végrehajtását azonban egy év próbaidőre felfüggesztette. 1932 júniusában a Valóság című folyóirat munkatársa volt. Ennek kapcsán a Szegedi lapokban Sík és Radnóti nemtelen támadásoknak van kitéve és zsidó származásukat megbélyegzi a sajtó.

1939-ben fellángolt a Mi a magyar? vita¹⁷ Szekfü Gyula kezdeményezésére, egy 1938-ban megjelent Farkas Gyula által írott mű utóhatásaként. Radnóti tudatosan nem foglalt állást a vitában. Radnóti véleménye:

„Mi a magyar? Olvassátok Aranyt és Petrovicsot. Megtudjátok. És írjatok magyarul, becsületesen, azok magyar művek lesznek. De – természetem hozzá dühösen – aki túl sokat beszél arról, hogy »mi a magyar«, ahelyett, hogy alkotna, azt szájon kell vágni, hogy kiesik mind a harminckét foga. Reménytelen és hánytató viták. Zsidók és nemzsidók egyaránt beleőrülnek a fajba, egyre inkább valóság lesz bennük ez az ostoba, zavaros, soha végig nem gondolt fogalom, használják és számolnak vele, és lélekben hazudnak maguknak....”

Radnóti részben a névváltoztatással kapcsolatos eljárásai, még inkább publikációs tevékenysége miatt célkeresztbe kerül a jobboldali cenzúra részéről. Ha jól akarjuk érteni az alábbi levelet, amelyet az Ararát c. zsidó lapban való szereplésre őt felkérő Komlósi Aladárnak¹⁸ írt, nem szabad figyelmen kívül hagynunk a korábban lezajlott pert.

16 L. részletesen Ferencz Győző tanulmányát in. *Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni Napló* II. Jaffa Budapest 1914. 657. old.

17 Az idézetek a METAPEDIA Radnóti cikkéből valók http://hu.metapedia.org/wiki/Radn%C3%B3ti_Mikl%C3%B3s

18 Komlós Aladár (született: Kredens, álneve: Koral Álmos; 1892–1980) magyar író, költő, műfordító, irodalomtörténész.

Radnóti Miklós levele Komlós Aladárhoz¹⁹

1942. május 17.

„Kedves barátom, mindenekelőtt ne haragudj, hogy egyhetes késéssel válaszolok leveledre. Ennek egyik oka hanyagságom és nehézkességem, ez tudom, nem enyhítő körülmény, de a másik ok mindenesetre felmentést ad: nem akartam néhány sorban válaszolni Neked, nem akartam csupán a kérdésekre felelni.

Azonban essünk át előbb ezen, ez az egyszerűbb rész. Természetesen félreértés történhetett, azért »természetesen«, mert szinte megszoktam már, hogy a mondások úgy kerülnek tovább, ahogy elhangzottak. Nem vagyunk »fachéban«, csak elhidegült közöttünk a barátság a zsidókérdésben stb. (s ezt őszintén fájjalom). Legutóbb Vihar Bélával²⁰ beszélgettem ilyen kérdésekről, s ő Rád hivatkozott valamelyik érvével kapcsolatban. Mondtam, hogy Veled nem értünk egyet ebben stb. ... ennyi az egész, szó sincs haragról vagy másról. Viszont baráti mozdulatod, hogy e néhány sort megírtad, s az, hogy e kérdésben nézeteimet hallomásból ismered, mint írod, indít arra, hogy ne csak a főntieket írjam meg Neked. Úgy emlékszem, hogy mi beszélgettünk ezekről a dolgokról, s ha Te nem emlékszel, mégis meg kell magyaráznom magatartásomat s hogy miért utasítottam vissza kétszer szíves szerkesztői meghívásodat (Ararát almanach), miért nem csatlakoztam munkádhoz, miért hidegült el a viszony közöttünk, miért helytelenítem vállalt szerepedet, kritikai szempontjaidat stb. Igyekszem megmaradni a levélforma keretei közt, s ha itt-ott talán töredékes leszek, folytasd, légy szíves, a gondolatot, hisz nem új és nem ismeretlen előtted, igyekszem a műfaj lazább törvényeivel kissé kényelmesebbé tenni ezt a nehézkes explikációt.

Hogy is kezdjem... A szobám falán három „családi kép” van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczyképről csaknem mindegyik »nem bennfentes« látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem közismert, népvivé stilizált arc) megkérdezik: »a nagybátyád?« vagy »a rokonod?« Igen – felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy- vagy déd-nagybátyáim ők. S rokonom a hitét váltó Balassa, az evan-

19 A szöveget a Beszélő 16. számából közlöm, 1986/1. évfolyam 1. szám 17. Befejezetlen múlt. Radnóti Miklós kiadatlan levele a zsidóságról.

20 Vihar Béla (1908–1978) József Attila-díjas (1966) magyar költő, újságíró, tanár.

gélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő²¹ vagy Füst Milán²², hogy közelebb jöjjenek. Sz az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías vagy Jézus, Máté vagy János stb., rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim. Nem mondtam ezzel újat Neked, azt hiszem. Ezt így érzem, és ezen a »belső valóságon« nem változtathatnak törvények. Zsidóságot soha nem tagadtam meg, »Zsidó felekezetű« vagyok ma is (majd később megmagyarázom, miért), de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom, és nem »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőiségem« ősi meghatározójának. Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. Ilyenek a tapasztalataim²³. Lehet, hogy nincs így, én így érzem, és nem tudnék hazugságban élni. A zsidóságom »életproblémám«, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különbözik magyarról a zsidó, rokonaimat felsoroltam, s nem érdekel (csak gyakorlatilag, »életileg«), hogy mi a véleménye, erről a mindenkori miniszterelnöknek, Maróthy–Meizlernek²⁴, Féjának²⁵ vagy Sós Endrének²⁶. Ezek kitagadhatnak, befogadhatnak, az én »nemzetem« nem kiabál le a könyvespolcra, hogy mars büdös zsidó, hazám tájai kinyílnak előttem, a bokor nem tép rajtam külön nagyobbat, mint

21 Szép Ernő (1884–1953) magyar költő, regényíró, újságíró, színpadi szerző, elbeszélő. Nevét ma egy drámairói díj viseli.

22 Füst Milán, Fürst (1888–1967) Kossuth-díjas (1948) magyar író, költő, drámaíró, esztéta. A magyar szabadvers megteremtője. 2000-ben a Digitális Irodalmi Akadémia posztumusz tagjai közé választotta.

23 Komlósi Aladár, szlovákiai üldöztetésére hivatkozva – mely állítólag a magyar identitásának hangsúlyozása miatt következett be –, felmentését kérte a zsidó törvények alól, majd ismeretlen körülmények között felfurakodott az ún. Kasztner-vonatra, amelynek utasai fizettek, hogy ne koncentrációs táborba szállították. Komlósi így kerülte el a holokauszt pusztítását. L. ILLÉNYI Balázs: *Zsidó identitás a vészorkorszakban. Adalékok Komlós Aladár és Radnóti Miklós 1942-es vitájához, eddig ismeretlen dokumentumok alapján*. Jelenkor 2015/1. száma.

24 Maróthy Károly (1940-ig ifj. Meizler Károly, Keszthely, 1897. június 8. – Buenos Aires, 1964. szeptember 7.) ügyvéd, újságíró, keresztényszocialista, majd nemzetiszocialista politikus.

25 Féja Géza (Féja Géza Sándor, Léva-Szentjánospuszta, 1900. december 19. – Budapest, 1978. augusztus 14.) író, újságíró, szerkesztő, állami polgári iskolai tanár.

26 Sós Endre (Bp., 1905. júl. 18. – Bp., 1969. júl. 12.): újságíró, író. Jogi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, de a Népszavában megjelent verse miatt eltanácsolták az egyetemről (1931). 1945 előtt az Esti Kurír, Az Újság, a Magyar Hírlap, a Reggeli Újság és A Toll c. folyóirat munkatársa, illetve szerkesztője volt. Szerkesztette az Új Zsidó Könyvtár c. sorozatot is.

máson, a fa nem ágaskodik lábujjhegyre, hogy ne érjem el gyümölcsét. Ha ilyesmit tapasztalnék – megölném magam, mert másként, mint élek, élni nem tudok, s mást hinni és másképp gondolkodni sem. Így érzem ezt ma is, 1942-ben is, három hónapi munkaszolgálat és tizennégy napi büntetőtábor után is – (ne nevéss ki, tudom, hogy megjárta a háborút, de az más volt, nem volt megalázó), kiszorítva az irodalomból, ahol sarkamig nem érő költöcskék futkosnak, használhatatlan és használatlan tanári oklevéllel a zsebemben, az elkövetkező napok, hónapok, évek tudatában is. S ha megölnék? Ezen ez sem változtat. Kissé patetikus vagyok, ne haragudj, s ez a levél is nyúlik, nyúlik, s úgy érzem, semmi újat nem mondok Neked, s hogy egyetértünk. Vitakozz! Mibe kötél bele? Igen, tudom már, visszatérek. Nem érzem zsidónak magam. Miért vagyok mégis zsidó vallású? A valláshoz semmi közöm, a faj stb. szellemalakító erejében csak igen-igen kis mértékben vagy még annyira sem hiszek. Hát nehéz megmagyaráznom, s neheztelésül még hozzáteszem, hogy ha valláshoz egyáltalán közöm van, akkor a katolicizmushoz van közöm. Költői pályám legkezdetén, huszonkét éves koromban elkobozták a második verseskönyvem, pörbe fogtak és elítéltek vallásgyalásért.

*Huszonkét éves vagyok. Így
nézhetet ki ősszel Krisztus is
ennyi idősen; még nem volt
szakáll, szőke volt és lányok
álmodtak vele éjjelenként!*

Ez volt a vers, Töreky²⁷ súlyosbító körülménynek vette, hogy »más vallás tisztelete tárgyához hasonlítja magát«, s majdnem egyetemi pályámba került, mert a József Attila révén legendássá lett Horger Antal²⁸ kari ülés elé vitte a dolgot. Sík Sándor mentett meg, sőt a piarista rend tagjai nevé-

27 Töreky Géza (Baja, 1873. máj. 1. – München, 1961): a Kúria elnöke. Jogi tanulmányai után 1896-tól bírósági tisztviselő; 1900-tól altűgyész, majd 1903–15 között az igazságügy minisztériumban teljesített szolgálatot; 1915-től ítéletáblai, 1921-ben kúriai bíró. 1922-től a bp.-i büntető törvényszék alelnöke, 1926-tól elnöke. A Horthy-rendszer igazságszolgáltatási apparátusának hírhedt képviselője volt. Számos nagy politikai büntetőperben ítélezett, többek között a tanács hatalom bukása után is. A rögtönítélő bíróság elnökeként ítélte halálra és végeztette ki Sallai Imrét és Fürst Sándort 1932. júl. 29-én. 1934-től a Kúria másodelnöke, 1937–44 között a Kúria elnöke, 1935-től tagja a felsőháznak. A visszavonuló német csapatokkal a felelősségre vonás elől nyugatra menekült. Radnóti elleni perben főszereplő.

28 Horger Antal, írói álnevein: Halász Péter, Horgász Pál, Ne félj Mátyás (Lugos, 1872. május 28. – Budapest, 1946. április 14.) nyelvész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A szegedi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának dékánja 1927-től 1928-ig. József Attila eltávolítása az egyetemről a nevéhez fűződik.

ben levelet adott a táblai tárgyalásra, amely szerint egyházi szempontból semmi kivetnivalót nem találnak a versben. A Tábla felfüggesztette a büntetést, el is évült. Akkoriban elhatároztam, hogy megíérek, hogy ne „más vallás” jelképeivel éljek, mert ez nékem nem »más« vallás, s az Újtestamentum költészete éppúgy az enyém, akár az Ótestamentumé, s Jézusban is »hiszek«, nem tudok jobb szót rá, bár a hit... De aztán egyre rosszabb lett zsidónak lenni, itt-ott előnyöm lehetett volna a »vallásváltoztatásból” s ez megcsúfította; a gyámomat egyre jobban megszerettem, neki nagyon rosszulesett volna stb. Szóval maradtam vallásra is zsidó. De költőségem szempontjából ez nem lényeges. A tanúsítványos Vas István²⁹ költészetében több szerepe van a zsidóságnak, mint az enyém, vagy a zsidó Zelk Zoltánéban³⁰. Nem hiszek hát a »zsidó-író«-ban, de a »zsidó irodalomban« sem. A gyakorlat, ne haragudj, engem igazolt. Néha nézegetem a zsidó lapokat... féltehetségek és gyöngé tehetségek menekülnek egy kis meleg közösségbe, mert a szabad írói versenyt nem bírták volna zsidótörvény és 1942 nélkül sem, és két-három ragyogó költő és író kenyérért, száraz kenyérért és nagyon kicsinyke elismerésért. Mert ott is szolgálni kell, sőt, kiszolgálni. S láttam híradást irodalmi esetről, amiben Gergő Hugó neve »fettel« volt szedve, a Szép Ernőé „petittel”. S az olyan író, aki azelőtt nem vett részt zsidó alkalmi megmozdulásokban – de most, a zsidótörvények óta felfedezte magában a zsidót –, kicsit olybá tűnik nekem, mint a nevét visszánemetesítő sváb származék, kicsit disszimiláns nekem. Ezért nem adtam írást felekezeti kiadványnak. S esztétikai sikon? Vihar Béla beszélt valami zsidó antológiáról. Ingerkedve mondtam neki: ha Patai, Gergő, Szabolcsi, Sót, Bernát stb. kimaradnak belőle, de Szép Ernő, Nagy Z., Füst Milán és Vas István (mert faj vagyunk ugye maguk szerint) benne lesznek, akkor szép magyar versgyűjtemény lesz. Körülbelül ez a véleményem a »zsidó irodalomról«.

Ne haragudj, hogy agyonírtalak, Te vagy az oka, a megtisztelő kedvességed, s ne haragudj, zavaros talán ez a levél, de valamit mégis mond, ha vázlatosan is arról, hogy mit gondolok ezekről a dolgokról. Szeretettel és tisztelettel köszönt igaz híved...”

Az 1938–39-es időszak politikai légkörét és annak tragikus következményeit a zsidóságra legalább is szegedi vonatkozásban jól mutatja be Pál Józsefnek a té-

29 Vas István (Budapest, 1910. szeptember 24. – Budapest, 1991. december 16.) Kossuth-díjas magyar költő, író, műfordító. Harmadik felesége Szántó Piroska festő, grafikus író volt.

30 Zelk Zoltán (Érmihályfalva, 1906. december 18. – Budapest, 1981. április 23.) Baumgarten-, József Attila- és Kossuth-díjas magyar költő, prózaíró, 2012-től a Digitális Irodalmi Akadémia posztumusz tagja.

mában született kötete³¹. A kikeresztelkedési hullám borzalmas lelki gyötrelmek között beindult és a kilátástalanság is növekedett. Radnóti a Sík nevével fémjelzett imakönyvön 1939-ben dolgozott és ekkor még nem volt megkeresztelve. Jó okunk van feltételezni, hogy nem is akart ebben a félelemtől motivált keresztelkedési hullámban részt venni. Későbbre tette a keresztelkedését és ez nem Sík hatására történt sem Radnóti Miklós, sem Gyarmati Fanni esetében. A Komlói levél ismeretében minden okunk meg van arra, hogy az imakönyv munkálatait jó szellemi érlelődésnek tekintsük a döntés meghozatalához. Az is komoly szempont volt a keresztelés időzítésében, hogy 1943-ra ebből már semmilyen komoly politikai haszna nem származott.

Rövid és intenzív vallásosságuk alapja Sík Sándor szellemisége, amely nagyon közel áll az ő műveltségükhöz, amelyet még így is kritikával szemlélnék. A korabeli katolikus egyház vagy hierarchia egyáltalán nem ezt a szellemiséget képviselte. Jellemző példa Fanni naplójából a következő szakasz:

„Sík megölel, és csupa fohászkodás értünk, de semmi segítséget nem tud nyújtani. Ez történelmi szelekció – mondja – és már az Ótestamentum is a tiszta állatok áldozatát kívánta.” (Napló II. 286.)

Ezt a hatást erősíti a Radnóti Napló bejegyzése is 1938. aug. 17-ből:

*„Sík érkezett meg ma a nyaralásból... A vele töltött óra egészen felfrissít. 24 versel és 150 oldal esztétikával érkezett haza. Néhány remek verset olvasott fel, egyet nekünk írt a Szegedi Fiataloknak. A »Családfa« csodálatosan sikerült.”*³²

Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni kapcsolata a katolicizmussal sok közös vonást mutat, mégis egészen más. Miklósé mélyebb, bár Fanninak is vannak egészen mély spirituális megnyilatkozásai, de Fanninál jelentős szerepet játszik a szülei elleni lázadás is a vallásválasztásban. Közös kapcsolatuk Sík Sándorral csak erősítette a katolicizmus iránti érdeklődést. Talán jól elemzi a lelki állapotukat Ferencz Győző:

„a Haladás körben egy sajátos Jézus-képpel találkozott, amely a misztikum és a szekularizált forradalmiság egyvelege volt, melynek irodalmi vetülete a Jóság³³ című antológia.”

31 Pál József: Csanád Egyházmegye püspökei a zsidóságért. Szeged, 2014.

32 RADNÓTI Miklós: *Napló*. Magvető Budapest, 1989. 51. old.

33 Jóság Budapest, Hoffmann és Társa 1929. Ebben az Antológiában jelenik meg Lakatos Péter Pál, Sükösd Ferenc, Forgács Antal, Radnóti (Glattler) Miklós, Dán György, Wagner György, Kalmár Magda, Fekete Alfréd stb. versei.

Radnóti megkeresztelkedése azonban egy érdekes lelki szellemi folyamat eredménye, és nem pusztán Sík hatása. Köztudott, hogy Sík 1943. május 2-án római katolikussá keresztelte Radnóti Miklóst a budapesti Szent István Bazilikában, de azt is tudni kell, Sík soha nem szorgalmazta Radnóti megkeresztelkedését, hanem azt Radnóti maga kérte.

Radnóti és a Dicsőség! Békesség! c. imakönyv

Ennek az imakönyvnek kétségtelen elődje a Sík–Schütz imakönyv, amelynek atyja a második szerző volt. A magyar publicisztika egyik, de nem egyetlen pikantériája, hogy a Sík–Schütz imakönyvben együtt szerepelnek, a jobboldali érdeklődésű Schütz Antal (1880–1953),³⁴ a baloldali érzelmű Sík-vel, több mint tíz kiadáson keresztül. Közben Schütz fokozatosan jobbra tolódott. Ez a folyamat vele 1940-ben, a zsidótörvények megjelenése után történt. Sík tehát emiatt is önállósul, a korábnál sokkal igényesebb imakönyvet adott ki, és már nem az iskolások, hanem a felnőttek számára. Tehát Schütz Antallal közös imakönyvük cél közönsége más volt, mint a most megjelent imakönyvvé, amely bevallottan felnőtt keresztények számára íródott. Az imakönyv előszavában olvashatjuk:

„Ez a könyv azok sürgetésére jött létre, akik szerzőjével közel három évtizedes nevelői, lelki vezetői és írói munkássága alatt személyes viszonyba kerültek, vagy ifjúságukban megszeretvén a Sík–Schütz-féle imádságos könyvet, sok év óta kívánják, sőt követelik annak valamilyen felnőttek számára való »folytatását«.”³⁵

Az imakönyv forrásairól olvashatjuk, hogy használja a Bibliát, elsősorban a zsolnárokat, a liturgikus szövegeket, az ősegyház atyáinak imáit, szentek imáit, régi magyar kódexekben található imákat. Néhány szentet és jelentős személyiséget meg is nevez az előszó: Canisius Szent Pétert, Szalézi Szent Ferencet, angol J. H. Newman bíboros (1801–1890)³⁶, Prohászka Ottokár imáit³⁷, aki egyébként Szerb

34 MTA levelező tagja lett. Csak néhány a legismertebb műveiből: A bölcelet elemei Szent Tamás alapján. Budapest: Szent István Társ. 1927. Karakterológia és arisztoteleszi metafizika. Budapest: Magyar Tud. Akad. 1927. Az Ige szolgálatában, összegyűjtött dolgozatok. Budapest: Hungária, 1928. Katolikus hitvédelem a középfokú iskolák legfelső osztálya számára és magánhasználatra. Budapest: Szent István Társ. 6. kiad. 1931

35 Sík Sándor: *Dicsőség! Békesség!* Budapest SZIT 1940. 3. old.

36 Ez újdonság volt, mert elmékedései csak később jelentek meg Nagypéntek. Elmékedések és imádságok. Rákospalota, 1944. Életszentségének híre, mely már életében is jelentős volt, de a birminghami érsek 1958-ban kezdeményezte a boldoggá avatását.

37 *Szentlélek hárfája* 1927. Az első világháború után a legkedveltebb imakönyv volt.

Antal keresztapja volt. Továbbá Baranyi Pál jezsuita imakönyvét,³⁸ aki igen sokat tett az ortodox, vallási unióért Erdélyben. A könyvet világiak számára használható aszketikává is bővítette a szerző. Természetesen szerepelnek benne a legfontosabb egyházi énekek szövegei is.

Síknek az imakönyvvel kapcsolatos Radnótinak szóló megbízásáról írott forrást találhatunk Fanni naplójában: 1939. október 16.-nál a következő bejegyzést találjuk:

„Sík felhívta Miket: hivatalosan keresse fel, munkát akar adni. Hát kiderült, hogy egy rábizott imakönyvet kellene MIK-nek megírni, illetve átírni egy régi-régi alapkönyv után, régi magyar nyelvből. Furcsa, mosolygató feladat: MIK írja a katolikus imakönyvet. De nagyon szép és neki való tulajdonképpen. Jólesik, hogy Sík ezt így, ilyen bizalommal neki adta. Rövid a határidő rá, mikor lesz vele kész? Rettenetes, hogy nem akar gépelni megtanulni, és nekem az utolsó energiámat préseli ki az ő munkáira mindig...”
(Napló I. 447. old.)

Radnótit ekkorra már hosszú barátság fűzi Sík Sándorhoz, de még nincs megkezesztelve. A megbízás meghökkentő, de egyben megtisztelő is, ám nem világos, hogy pontosan mire vonatkozott, hiszen a napló két feladatot említ: *„megírni, illetve átírni egy régi-régi alapkönyv után”*. Korábban említettem, hogy Sík–Schütz együtt adott ki imakönyvet, ha a két imakönyvet összevetjük, akkor szerkezetileg sok hasonlóságot találunk benne³⁹. Csak egy példát említek: mindkettő idézi Rákóczi imáját, de Sík–Schütz egy háborús imát idéz:

*„Úristen! Igazság kútfeje, kegyelem kimeríthetetlen forrása, ki parancsolataidról megfélemedezett népedet néha napján a szomjúság jármával sújtod, hogy megtörvén göggyét...”*⁴⁰

Sík azonban, vagy Radnóti, más szöveget választ Rákóczi *Vallomásaiból*⁴¹:

38 *Lelkiparadicsom*. Udvarhely, 1700.

39 Imádságkönyv egyszersmind Kalauz a lelki életbe. A tanuló ifjúság számára készítették: Sík Sándor és Schütz Antal kegyesrendi áldozópapok. III. kiadás Budapest SZIT 1917. vlsz. A példányszámra utal a második oldalon III. kiadás 18–25 ezer.

40 Sík–SCHÜTZ i. m. (101. old).

41 Rákóczi spirituális írásai széles körben nem ismertek, pedig Augustinus hasonló műve ihletére több alkalommal is belekezd ilyen írásokban. Az első könyv Rákóczi születésétől 1703 júniusáig, a szabadságharc megindulásáig tartó életszakaszhoz. A második 1711–1717 közepéig a lengyel- és franciaországi emigrációhoz kötődő eseményekhez. A harmadik 1717–1719 végéig a törökországi reményekhez és kudarcokhoz kapcsolódik. RÁKÓCZI Ferenc: *Vallomások*. Emlékiratok. Szerk. és jegyz.: Hopp Lajos. Ford.: Szepes Erika [Vallomások] és Vas István [Emlékiratok]. Bp., 1979

„Megborzad a lelkem, Uram, ha visszagondolok arra, amit a Te kegyelmednél fogva be kell vallanom, és félek azokra gondolni, amiben egykor gyönyörködtem.”⁴²

A Sík–Schütz-ben ezek az imák tematikus részeknél szerepelnek. A Sík imakönyvében a tematikus és az egyházi kalendárium részben is egy-egy szent ünnepe kapcsán szerepelnek. A rövid reggeli imák között szerepel a Thewrewk-kódex⁴³ imája:

„Hálát adok neked mennybéli Szent Atyám és örökkévaló Istenem, hogy az elmúlt éjszakán megőriztél, megoltalmaztál minden veszedelemtől, szerencsétlenségtől és az ördög cselvetéseitől és a hirtelen haláltól. Íme újból kérlek Istenem: tarts meg a mai napon is szent nevednek dicséretére és lelkem üdvösségére. Amen.”

Feltehetően ezeket az imákat a kódexből vették, amelynek régies nyelvét használható és könnyen érthető nyelvre kellett Radnótinak átírni. Ezen kívül, még számos régi imakönyvből is idéznek⁴⁴, amelynek nyelvezete, az imakönyvben már nem tér el egymástól. Ez nyilván Radnóti érdeme. Igen sok ókeresztény imát is idéznek a könyvben⁴⁵, amely Radnóti számára igen különös szellemi kaland lehetett, hiszen párhuzamosan Apollinaire fordításokat készített, miközben ezeket az ősi szövegeket is magyarította. De számos pápától⁴⁶ is idéz az imádságos könyv. Ezek között legkülönösebb XIII. Leó (1878–1903), a *Rerum Novarum* (1891) enciklikájának pápájától való idézet. Ez a pápa ebben reagált, a munkáskérdésre és a sztrájkjogra, amely egyben a katolikus egyház legmagasabb helyről jövő reakciója volt Marx

42 Sík: *Dicsőség...* i. m. (462. old).

43 A Thewrewk-kódex Régi magyar imádságoskönyv, a Nyulak-szigeti (jelenleg Margit-sziget) domkos rendi apácakolostorban másolt magyar nyelvű imádságoskönyv, Az érsekújvári ferencesek adományozták az Akadémiai könyvtárának (M. Cod. kis 8-r. 17.).

44 Nagy Antal Égi ösvény imakönyv, 1895. Hitvalló imakönyv, Bp., SZIT 1934. Radlinszky Endre: Mennyei Hangok, Bp., 1908. Dr. Klindal Pál (ford) Örök Misekönyv Bp., 1938. Szuszai Antal (1864–1917) plébános által kiadott Szűz Mária Zsolozsmája RMK 1643. Vásárhelyi András OFM (+1526) Boldogságos Szűzhöz könyörög imakönyve.

45 Alexandriai Szt. Cirill (370–44), Alexandriai Kelemen (150–215), Szent Ambrus (340–397), Aranyászúj Szt. János (344–407), Szent Ágoston, Szt. Ciprián (200–258), Szt. Efrém (305–375), Szt. Hilarius (315–367), Szt. Jeromos (340–420), Jeruzsálemi szt. Cyrill (313–386), Nagy Szt Vazul (329–379), Szent Nikétás (Remesiani) 335–414 – Te Deum, Nyssai Szt. Gergely (355–394), Papias püspök, Szt. Polykár (+156), Prudentius (348–410), Római Szt. Kelemen (92–101), Serapion pp. IV sz.

46 Nagy Szt. Leó (440–461), Nagy Szt. Gergely (540–604), VIII. Orbán pp (1623–1644), V. Pius (1566–1572), IX. Pius (1856–1878), X. Pius (1903–1914), XI. Pius (1922–1938)

Károly és Friedrich Engels kommunista kiáltványára⁴⁷. Az egyik legismertebb tézisét érdemes idézni:

„Alapvető hibát követnek el a társadalmi kérdés tárgyalásában azok is, akik a két társadalmi osztályt eleve egymás ellenségének tartják, mintha a természet a gazdagokat és a szegényeket arra teremtette volna, hogy állandó harcban egymást irtsák. Ez annyira ellenkezik a józan ésszel és az igazsággal, hogy pontosan az ellenkezője igaz. Ahogy ugyanis a testben a különféle tagok úgy illeszkednek egymáshoz, hogy ebből az egésznek az az összhangja keletkezik, amit joggal mondunk harmóniának, éppen úgy intézkedett a természet a társadalomról is, hogy a két osztály egyetértő kölcsönviszonyban álljon egymással, s megfelelő egyensúlyt tartva egészítse ki egymást. Hiszen teljes mértékben egymásra vannak utalva: sem a tőke munka nélkül, sem a munka tőke nélkül nem lehet meg.”

Az imakönyvben azonban a pápától vett idézet az emberiség felajánlása Jézus szentséges szívének, amely igen elterjedt ima volt és még ma is használják. Az imakönyv nagyban hozzájárult ezen ima népszerűsítéséhez és tanúságos idézni néhány sorát:

„...Sokan még nem ismertek meg, mások parancsaid megvetették és eltasztottak maguktól. Könyörülj mindezekben, jóságos Jézus, és öleld valamennyit legszentebb Szívedre. Légy királya, Urunk, nemcsak a hívőknek, akik sohasem pártoltak el tőled, hanem a tékozló fiúknak is, akik elhagytak. Add, hogy mihamarabb visszatérjenek az atyai házba és éhen-szomjan el ne pusztuljanak....”

Szokatlan idézetek az imakönyvben

Az imakönyv igazi újdonsága a nem kifejezetten egyházi személyektől származó imák. Ilyen volt Beethoven (1770–1827) aki imáját közli a könyv:

„Ó te vezesd szellememet, ó ragadd ki ebből a nyomasztó érzésből, ragadd el művészetteddel, hogy félelem nélkül tüzes lelkiülettel törekedjék felfelé, mert egyedül te vagy, aki tudsz, egyedül Te vagy, aki ihletet adhatsz.”⁴⁸

47 Karl Marx és Friedrich Engels közös műve, Olaszországban 1848. március 18-án jelent meg. A világtörténelem legnagyobb hatású és legismertebb politikai szövegei közé tartozik. A kiáltvány a két nagy teoretikus műve, eredetileg egy titkos szervezet, a Kommunisták Szövetsége programját és céljait fogalmazta meg.

48 Sik i. m. 278.

Vagy James Clerk Maxwell (1831–1879) skót matematikus-fizikus. Ő foglalta összefüggő egyenletrendszerbe az elektromosság és a mágnesség törvényeit, ezen kívül a gázok mozgásának elmélete fűződik a nevéhez. Imája a következő:

„Mindenható Úristen felséged színe előtt lelkembe tekintek, és megvizsgálom magamat annak a nagyszerű hivatásnak a világánál, amelyre meghívást... Add, hogy tisztán lássam akarodat, a célt és az eszközöket. Segíts úgy dolgoznom, hogy méltó legek hivatásomra, és élő példa gyanánt képviseljem a rám bízandó ifjúság előtt a nagy eszméket, amelyek szolgálatára vállalkoztam....”⁴⁹

Dante Alighieri (1265–1321), Az Isteni színjáték szerzője is közéjük tartozik. Imáját Babits fordított magyarra⁵⁰.

„Szűzanya, leánya saját fiaidnak, aki alázatosabb és felségesebb vagy minden teremtménynél, Isten örökké való elhatározásának előre meghatározott célja: Te vagy az, akiben az emberi természet annyira megnemeseedett, hogy teremtője nem átallotta belőle venni alakot. A szeretet lobogó fáklyája vagy a mennyben, a halandók számára pedig örök eleven forrása a reménységnek.”⁵¹

Guardini Romano (1885–1986), a katolikus irodalom nemzetközileg ismert alakjának imája:

„Uram, előtted állok. Belőled származom. Te teremtettél. Azért élek, hogy teljesítem a küldetést, amelyet nekem adtál.”⁵²

Lope de Vega (1562–1655) kifejezetten az irodalmárok kedvence lehetett. A kiábrándult ember imáját közli tőle:

„A megismerés utáni vágy, minden ösztönöknek e legkielégíthetlenebbje oly sok éven át hajszolt pihenéstelenül a tudomány és a művésze szolgálatában. Hol a gyümölcse és jutalma mind e fáradozásnak? Amit igazságnak tartottam, most már látom agyrem volt. Ami fényesnek látszott, most

49 Sik i. m. 279.

50 Szász Károly készítette el elsőnek Dante Isteni színjátékának teljes magyar nyelvű fordítását. A pokol. Írta Dante Alighieri. Fordította, bevezette s jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Budapest, 1885. A Purgatórium. írta Dante Alighieri. Fordította, bevezette s jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Budapest, 1891. A paradicsom. Írta Dante Alighieri. Fordította s jegyzetekkel és magyarázatokkal kísérte Szász Károly. Budapest, 1899. Ma is használt magyar nyelvű fordítását Babits Mihály készítette el (1913, 1920, 1922). Nem világos Radnóti melyikből idéz.

51 Sik i. m. 635.

52 Sik i. m. 25.

szomorú ködként tűnik fel – üresen maradt a szívem szeretetben és hitben szegényen. Ó minden tudásnak hiúsága!”⁵³

Michelangelo Buonarroti (1475–1564) verseit csak később kezdték fordítani.

„Nincs a földön olyan alacsony, olyan nyomorúságos valami, mint én vagyok nélküled Istenem! Akármilyen magasra törekszem, – milyen nyomorúságos erő az, amely csak irgalomért kénytelen könyörögni. Ó, Nyújtsd felém, Uram, azt a láncot, amelyen minden mennyei ajándék függ: a hitet. Egész valóm utána eseng...”⁵⁴ (214)

Morus Tamás (1478–1535) kultusza Esztergomban elég korán alakult ki. A közölt imát Morus a börtönben fogalmazta meg halála előtt:

„Add meg a kegyelme én Jóságos Uram, hogy megvessem a világot, szilárdan rád szegezve tartsam lelkemet és ne igazodjam ama szél után, amely emberi szájból jő. Add kegyelmedet, hogy békeességben legyek egyedül Istennel. Ne vágyódjam társaság után. Ne akarjam hallani a világi dolgokat, szeressem a magányosság csendjét.”⁵⁵

Petrarca (1304–1374) kifejezetten a latinisták kedvence, különös magánéletű költő volt. Radnóti a bűnbánati zsoltárok után közli az ő imáját:

„Hívom azt, akit megsértettem, és nem félek, visszahívom, akit elvettem, és nem fogok a szegénytől pirulni. Vissza akarom szerezni a elveszett reményt és merni akarom újra égre emelni szememet e sötétségből. Ott lakik az én megváltóm, aki hatalmas megmenteni engem a pokoltól...”⁵⁶

Említésre méltó Kolumbusz Kristóf (1451–1506) Amerika felfedezőjének imája is:

„A mi Urunk az, aki nekem helyes gondolatot ad, aki segítségével mellettem áll, hogy munkámat jó végre vihessen, mert jól tudom, szilárd meggyőződéselem, és e meggyőződéshez kétségeknek lehelete sem fér, hogy mindent az isteni fenség munkál, ami jó, hogy a bűnön kívül minden jó, és hogy semmiféle gondolat, semmiféle ítélet, nem adatik felülről való hozzájárulás nélkül....”⁵⁷

53 Sík i. m. 286.

54 Sík i. m. 214.

55 Sík i. m. 253.

56 Sík i. m. 459.

57 Sík i. m. 228.

Dugonics András (1740–1818) szegedi piarista tanár volt. Etelka c. regénye és archaizáló stílusa titkos politikai utalásai miatt a reformkornak kiemelkedő alakja. Az ő imájának szellemisége még nem a II. Vatikáni zsinat vallási megbékülésre hajló szellemét tükrözi, hanem a harcos keresztény álláspontot:

„Könyörülj ó irgalmas Atya az egész világon, töltsd be azt hittel és tudománnyal. A hittől elpártolt nemzetségeket fordítsd az igazságnak ismeretére. A mohamedánokat, az eretnekeket, a hittől elszakadt bálványimádókat...”⁵⁸

Esterházy Pál nádor (1635–1713) nem csak polihisztor, hanem egyházzénész is, tanulságos beleolvadni imájába.

„Emlékezzél meg Istennek dicsőséges Anyja, Magyarok Nagyasszonya, szentséges Szűz Mária! Emlékezzél meg örökségedről, melyet hű szolgáló elsők királyunk és apostolunk, szent István neked felajánlott és végrendeletében neked hagyott... Hozzád kiáltottak őseink és minden ínségből kiszabadultak, mert folyton folyvást vigyázott éber szemed örökségedre, ó mindörökké áldott Nagyasszonyunk.”⁵⁹

Kölcsey Ferenc (1790–1838) annak ellenére, hogy református volt, mégis helyet kapott egy katolikus imakönyvben. Természetesen tőle a Himnuszt idézi

*„Isten áld meg a magyart – Jó kedvel bőséggel, – nyújts feléje védő kert,
– ha küzd ellenséggel: – Balsors, akit régen tép, – Hozzád víg esztendő,
– Megbűnhődte már e nép a Múltat s jövődőt...”⁶⁰*

Talán felesleges hangsúlyozni, hogy ez a válogatás valójában erősen Sík és Radnóti ízlését tükrözi.

Radnóti nem csak az imakönyv szövegét gondozta, hanem a korrektúrát is ő végezte, aminek Fanni nem nagyon örült. 1940. január 15-én ezt írta:

„Sík nálunk, meg a „medvék” Gyula, szokás szerint sokat beszél. Sík megint öregedett az érdes drága, apánk ő, megértően gunyoros a fiúk felé... Szegény Miklóskám utálatos, nehéz munkát kapott Siktól, de hisz hála jár ezért is. A Sík–Schütz imakönyvet kell korigálnia, rettentő vastag és apró betűs könyv ez.” (Napló I. 476-7)

58 Sík i. m. 749.

59 Sík i. m. 783.

60 Sík i. m. 1139. A himnusz egyébként a Boldog Asszony Anyánk éneket váltotta le, és valójában zoltár parafrázis. Mint ilyen egyedül álló az európai nemzetek himnuszai között.

Január 18... – Szegény kicsi Szívem, mióta ül ezen az imakönyvön, egész apró betűs szövegekkel van tele, és szombatra meg kellene lenni a korrektúrának. (Napló I. 478)

Azt gondolom itt Fanni tévedett, ugyanis az életrajzok hihetetlen apró betűi a Sík imakönyvben voltak. Még két bejegyzés bukkan fel Fanni naplójában, amelyből az egyik nagyon indulatos:

„Május 15. Este Sík hívja meg Miklóst, de csak pár szóra. Odamegy, azt hiszem, együtt vacsoráznak, hát csakugyan pár szóra maradt ott, Sík egy borítékban átadja a tartozását, legnagyobb meglepetésére csak 40 pengőt. Hozzá teszi ugyan, hogy kevés, de akkor még Miklós meg se nézi. Ezért a kínlódásért igazán többet érdemelt volna, legalább 50-et. És ami a legjobban fáj, hogy ezen az estén együtt vacsorázik Thurzó Gáborral és Rónay Györggyel, akik, mind ellenségek, és nem hozzá méltó emberek. Én féltékeny vagyok ilyenkor: aki minket szeret, az ne szeresse ellenségeinket vagy haragosainkat. Nagyon letör ez.” (Napló I. 515)

A másik nagyon tanulságos és egyben feltárja, hogy Radnóti mennyire kötődött ehhez a könyvhöz.

„1945. márc. 18. bejegyzése: Nyíri Tibor... Szentkirályszabadján hagyta el Miklóst... délután személyesen volt itt nálam... Nem tudom hihetek-e neki. Erősködött, hogy igaz, tanúbizonyságul elmondta, hogy Miknél volt Sík dedikált imakönyve, és mohácson eladta a kis lyukas jegygyűrűjét is, szegény kicsi Szívem. Egy szalmaszál megint, amibe kapaszkodhatok, és nagyon-nagyon elszégyelltem magam az eddigi kishitűségemért. Sík atya szavai csengtek vissza: »Hát hogy gondolhatja, hogy Isten kevésbé szereti Miklóst, mint maga?«” (Napló II. 451)

Radnóti naplójában is találunk egy igen fontos bejegyzést erről az imakönyvről,

„1942. július 20. Tegnap este kisebb csoport álldogált a laktanya udvarán. A Horn Ede utcai bordélyról esik szó. K. Bandi a nagy ügetős és zsidóvicc tudós, aki különben minden reggel misére járt otthon és zsákjában a Sík-féle új imakönyv a Dicsőség, békesség – elsorolja a „hölgykoszorút” egy évtizedre visszafelé...”

Azért érdekes ez a naplóbejegyzés, mert arról tanúskodik, hogy nem csak Radnóti, hanem más munkaszolgálatosok is vittek magukkal a lágerbe imakönyvet és nem csak Radnótinál, hanem más, különös áttért zsidóknál is ezek feltűnik ez az imakönyv.

Fájdalmas végszó

Van Gyarmati Fanni naplójában sok vádló elszólás, de talán a legfájdalmasabb, mivel nem a saját szájából hangzik el, hanem idézetként egy orosz tiszt szájából. Fanni a Rádió kocsiján meg akarja keresni Miklóst és elindul Kecskemétre, Izsákra. Kecskeméten történik az eset:

„Egy sötét alamuszi képű őrnagy mondta igen egyszerűen és mélyen igazul: ha olyan fontos maguknak az a személy, miért engedték, hogy elvigyék? – Hát így van. Miért engedték? Igazán szívhez szóló készség, amivel most segíteni igyekeznek, amikor már ennyire közeli lehetőség vetődött fel, de hát a vészek idejére, nem volt semmiféle menekítő gesztus Miklós felé, mindenki izgult a saját bőre miatt” (Napló II. 477).

A háborúban megsemmisült nem csupán egy nagymennyiségű ember, hanem nagyon sokan olyanok, akik emberek maradtak az embertelenségben, és segíthettek volna a későbbi sebeket ápolni, gyűlöletet lecsillapítani, a lélek értékeit, az esztétikum értékes sajátosságait megőrizni. Radnóti Miklós és sokan mások élő szelleme hiányzik nekünk.

HROTKÓ Larissa

Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem
Kaufmann Dávid Kutatócsoport

„Buscar amor de Dios”¹

Nada te turbe,
Nada te espante,
Todo se pasa,
Dios no se muda,

La paciencia
Todo lo alcanza,
Quien a Dios tiene
Nada le falta:

Sólo Dios basta

Prológus

„Nada te turbe”² kezdetű verset a sorok tökéletes egyszerűsége teszi tisztává és hihetővé. A vers alkotója Santa Teresa de Jesús de Ávila, egy „természeti tehetséggel megáldott” költő- és író, ³ a szerzetesi élet radikális újítója, aki a spanyolországi Ávilában született 1515-ben. Apja, Alonso Sánchez de Cepeda ötéves volt, amikor az eredetileg szefárd zsidó családja az erősödő vallási üldözés nyomására kikeresztelkedett.⁴ Az első felesége korai halála után Alonso 1509-ben vette el

1 Avilai szent Teréz, mint a zsidó misztikából táplálkozó misztika” című, 2014. november 24-i előadás nyomán

2 Az ismert magyar fordításban: „Ne sírj, ne bánkódjj...”

3 Rosa Navarro Duran, Introducción in: La vida, Planeta, 1984. IX-XXXIV

4 A kikeresztelkedés 1472-ben történt. A család zsidó gyökereiről több életrajzíró tesz említést. Érdekes ilyen szempontból „Szimbol” orosz nyelvű című párizsi lap (Párizs, 1985/14.), amely részben Benedict Zimmermannra (Catholic Encyclopedia) hivatkozott.

Alonso apja Juan Sanchez de Toledo Cepeda, anyja Inéz de Cepeda – mindketten szefárd zsidók voltak. A zsidók üldözése 1469-ben lendült fel Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd házasságát követően, 1483-tól Spanyolországban már lobogtak az inkvizíció máglyai. 1492. március 31-én a spanyol királyok kihirdették, hogy minden zsidónak négy hónapon belül el kell hagynia az országot.

Beatriz d'Avila y Ahumada avilai hajadont, aki a házasságkötés idején csak 14 éves volt. A házasságból több gyermek született, de kilencen maradtak életben: Fernando, Rodrigo, Teresa, Lorenzo, Antonio, Pedro, Jerónimo, Agustin és Juana. Beatriz egész életében gyengélkedett és 34 évesen halt meg.

Teresa kis kora óta biztosan tudta, hogy földi lépteit a Mindenható szeretete kíséri. Ezért a szeretetért akart élni és harcolni. „La vida” című önéletrajzi művében megírta, mennyire vágyott szolgálni a mennyei királyt.⁵ A lovagi regények hatására elhatározta, hogy Rodrigo testvérével elindul harcolni a hitért. Persze, ez nem csak a hit kérdése volt. Ilyen módon akart mielőbb eljutni az Örökkévaló színe elé. Miután meg kellett győződnie, hogy a harcmezőre nem kerülhet, rábeszélte testvéreit, hogy naponta eljártsszák a remeték életét. Örökké hűséges akart maradni Istenhez, és ezt gyakran ismételte: „para siempre, siempre, siempre!”⁶

A dinamikus és kreatív természete ellenére Teresa szeretett csendben imádkozni, a legjobban a rózsafüzér imáit szerette. Hiszen ez volt édesanyja kedvenc meditatív imája.⁷

Minden életrajzírója megemlíti Teresa fiatal éveinek súlyos betegségét. Egyes mai neurológiai kutatások szerint Teresa epileptikus volt. Nem olyan, aki görcsös rohamokat kap, beleharap a nyelvébe etc. Teresa olyan kiemelkedő személyek között foglal helyet, mint Dosztojevszkij és szent Pál, Napóleon és lord Byron.⁸

Miközben a természettudósok a neurológiában keresik a választ, az egyház megelégszik a misztikus jelenségek teológiai magyarázatával: „los místicos son personas con grandes cualidades y capacidad para recibir la comunicación de Dios. Sus cualidades no son efectos de la naturaleza.”⁹

19 évesen Teresa titokban lépett be a karmelita kongregációba, de a döntése nem utolsó sorban sajátos „feminizmusából” fakadt. Fiatal kora ellenére Teresa (egyres hivatalos egyházi okmányokban „Theresa”) erős, határozott egyéniség volt, és nem akart a férjes asszonyok akkori sorsában osztozkodni.¹⁰

5 La vida, 6-7.

6 Ford: „mindenkorra, mindig, mindig.” La vida, 6.

7 Uo.

8 Erről I. Britta Souvignier 2001; valamint Daniel Helminiak: Neurology, psychology and extraordinary religious experiences. In: Journal of Religion and Health. 23, Nr. 1, 1984, S. 33–46.

9 Secundino Castre, professor de Pensamiento de Santa Teresa y San Juan de la Cruz de la Universidad Pontificia de Comillas (Madrid): „a misztikusok olyan képességekkel rendelkeznek, hogy képesek kommunikálni Istennel. Ezek természetfeletti képességek.”

10 Vö. La vida, 12-13 kk.

24 éves korában Teresa másodszer is megbetegedett. Négy napon át halottnak vélték. Ez 1539 márciusában történt. A testét kiadták a családjának. De Teresa édesapja nem volt hajlandó eltemetni őt a családi kriptában.¹¹ És Teresa felébredt. A neurológusok szerint az encefalitis okozhatta a komát, amelynek oka egy vírus lehetett. Előfordulhat, hogy a betegség következménye volt a húsz évvel későbbi gyakori extázis, amit a tudósok „a boldogság krízisének” neveztek. Közel tíz évig tartott ez az állapot, amely sok kellemetlen pillanatot is okozott Terezának.

Jézusról elnevezett santa Teresa (szent Teréz) a római-katolikus egyház doktora-ként és Spanyolországban a katolikus írók patrónájaként ismert, noha nagy irodalmi műveltséggel valójában nem rendelkezett. Egy született tehetség és a misztikusok tanítója, sőt spirituális vezetője volt.

A szerzetesi élet radikális reformjának érdekében Teresa nem zárkózott el a spanyol királyság társadalmi élete elől. Ennek köszönhetően széles körű kapcsolatokra tett szert Spanyolország legbefolyásosabb embereinek körében. Többek között a spanyol királyi családdal és a királyi udvarral állt kapcsolatban.

Teresa személyesen foglalkozott az általa megreformált rend gazdasági életének részleteivel: „Teresa, sin la gracia de Dios, es una pobre mujer; con la gracia de Dios, una fuerza; con la gracia de Dios y mucho dinero, una potencia”.¹² „La vida” önéletrajzi műve egy olyan emberi lélek történetét mutatja, aki szenvedélyesen küzdött azért, hogy „felemelkedjen” a forrón szeretett Teremtőjéhez. De az egyház nagy tapasztalatú doktora arra is intette a misztikusokat, hogy „no se suban sin que Dios los suba, es lenguaje de espíritu...”¹³

A zsidó misztika és a Spanyolország keresztény misztikusai közötti kapcsolat

A zsidó misztika a Szentírásban gyökerezik, a kabbala is ezt a tudástartalmat közvetíti. Ennek lényege: I. ten és ember közötti kapcsolat megtapasztalása. A misztika ugyanis a tapasztalat területe.

Példának szolgáltson a híres merkaba (Szekér) látomása, amelyet Jechezkél próféta így írt le: „Láttam, íme, szélvihar jött északról, nagy felhő egyre cikázó tüllel és fény körülötte...” (Jech. 1, 4-28). A szöveg tehát a látásról vagy egy másik fajta érzékelésről szól, amely megalapozza a misztikus biztos tudását. A merkaba medi-

11 A család tagjai eltemetésének helyéről a kutatók között viták voltak. Vö. Jesús Molinero archivero municipal (városi levéltáros) emlékiratát: www.cervantesvirtual.com/obras/materia-autoridad/15159/Cánchez de Cepeda, Alonso – Biografía.

12 www.fotolog.com/fco_peregrina/40788766.

Ford: „Ha Isten kegyelme nincs veled, Teréz egy nagyon szegény nő, az Isten kegyelmével erős, de Isten kegyelmével és sok pénzzel együtt hatalmas.”

13 La vida, 63. Ford: „várják, hogy Isten felemelje **őket**, ez a spiritualitás nyelve...”

tációs gyakorlatának követői közé a kiváló és híres rabbi Akiba is tartozott. A meditáció célja az volt, hogy közvetlen tapasztalatot szerezzenek I.tenről, miközben a szellemi úton az isteni trónhoz vezető palotákon (hekhalot) át haladtak. Rabbi Akiba (kb. 40 – kb. 137) beszámolója szerint a meditálók egy csoportja „belépett a kertbe.”

A misztikus tapasztalat alapján a zsidó középkorban fogalmazódott meg a „fenti” és a „lenti” világok közötti kapcsolatok tana, amely a „Zohár” könyvének kiegészítésében, a „Sefer ha-Tiqunimban” már megnyilvánul. Raban Simon bar Yochaj tannaita (Rasbi, i. sz. 70 körül) nevéhez fűződő „Zohárban” (a Ragyogás könyvében) ugyanakkor a kabbala szó még nem szerepel. A könyv, amely a próféták könyveire (Jechezkel 1, 28 és 8, 2, valamint Dániel 2, 31 és 12, 3) támaszkodik, a Szentírás misztikai exegézisét magyarázza. A „Zohár” tanának terjesztése éppen a spanyolországi Ávila tartományhoz kapcsolódik, ahol a 13. században Mose ben Semtov de León adta ki a könyv egyes részeit.

A Szentírásban foglalt misztikus tapasztalat azt a bölcsességet közvetíti, hogy az ember ugyan valóban a kozmikus erők hatása alatt áll, de maga is tudatosan irányíthatja a makrokozmosz eseményeit. A kabbalisztikus rendszer (a szefirák tana) útmutatóul szolgál,¹⁴ hogy az ember legyőzze a megszokott gyenge köznapi énjét és visszatérjen az Ö.való képmására teremtett Emberhez.

Avilai szent Teréz éppen erről a tapasztalatról írta saját „titkos” tanát („La vida” és „Las moradas” című életműveit), amelyben gyakorlati útmutatást adott arra, hogyan teheti az ember saját magát egy tudatosan irányított eksztázisba, amelyben visszatérhet a teremtett „én”-hez.

Santa Teresa saját elmondása szerint¹⁵ csak latinul (itt értsd: spanyolul) tudott, vagyis T'nach könyveit nem olvashatta héberül. Nem úgy, mint a 16. század másik neves spanyol misztikusa Fray Luis de León ágostonos szerzetes. Avilai Teréz származása ugyan szorosan kötötte őt Spanyolország zsidó gyökereihez, de a misztikai kultúrájában jelen dolgozatomban nem a fizikai, hanem a szellemi örökséget vizsgálom, amely a vallások és a nemek közötti természetes párbeszéd nyelve lehet. Ha összehasonlítjuk három híres spanyol misztikus műveit – Santa Teres de Jesús de Ávila, San Juan de la Cruz és Fray Luis de León – megfogalmazódik,

14 A kabbalisták az általuk jelölt 10 szefirát két aspektusból minősítik: az Irgalom (rahamim) és a Szigor (vagy Ítélet, a din) szempontjából. Az irgalom attribútuma a kabbalisták szerint a jótékony cselekvés és a nagylelkű jóság, a szigor méri ki a gonosztevő büntetését, ki-ki bűne szerint. Vö. Georges Vajda, Kutatások a filozófiáról és a kabbaláról a középkori zsidó gondolkodásban, Logos, 2000. 196.

15 La vida, Bevezető, p. XV.

hogy a misztikus élmény ábrázolását mindhárman a keleti és ezen belül a zsidó eredetű szenvedés-esztétikából merítették.

Avilai Teréz szenvedés-esztétikája egyértelműen a Job könyvére épült, amelyet Luis de León le is fordított héberről spanyolra és kommentárral látott el. De Teresa esztétikája Luis de León és San Juan de la Cruz műveitől eltérően a szeretetből indul, és éppen ez a zsidó misztika titka.

R. Jehuda Ashlag (Baal ha-Sulam), a 20. század kabbalistája a „Zohár” könyvhöz írt modern „Bevezetőjében” elbeszéli, hogy a kabbalisták már az emberiség kezdetén megtalálták a bölcsesség lajtorját és létrehozták a kapcsolatot a Magasságos Erővel, a Teremtővel. Ezért megértették, hogy a mindenség a legmagasabb spirituális szefiráktól a legalacsonyabbig a szeretetre és az Ö.való mindenkire kiterjedő gondoskodására épül.¹⁶ A kabbalisták meggyőződtek arról, hogy más erő nem létezik. Minden, ami az emberi valóságban történik, csak azt szolgálja, hogy ezt az emberekkel megértesse. Az ezzel szembeni cselekedet az emberség elleni bűn.

Teresa mottója volt „buscar amor de Dios” (keresni az Ö.való szeretetét). De ugyanakkor óvta nővéreit az erőltetéstől. „Las moradas” (magyarul „Lakhelyek”, a magyar kiadásban „Belső várkastély”) záró soraiban ezt írta: „Verdad es, que no en todas las Moradas podreis entrar por vuestras fuerzas...”¹⁷

Az előzőekben már említettem, hogy gyermekkorában Teresa nem kapott alapos műveltséget. García de la Concha, egyik kutatója azt mondja róla, hogy olyan volt, mint a korabeli új polgárság női rétege, akik nem részesültek rendszeres tanulásban.¹⁸

Erre utalt Teréz is, aki magát és másokat is buzdította az önképzésre. I.ten – írta Teréz a „La vida” című könyvében – többször felszólította őt, hogy ne hagyja abba a művelődést és feltétlenül kommunikálja sajátos spirituális tapasztalatát.¹⁹

San Juan de la Cruz híres karmelita misztikus (1542–1591) és Santa Teresa közel álltak egymáshoz²⁰. Mindketten megírták az Istennel való spirituális egyesülés

16 Entrance to the Zohar. Kabbalah Learning Center, 1974, ISBN 0943688043

17 Ford: „Az igazság az, hogy nem minden lakhelybe be tudtok lépni saját erőből...Nem kell erőltetni, mert a harag végképp elzárja az utat. Az **Ö.való** szeretet-kastélyába az alázat vezet”. Las Moradas, 417.

18 „la base de su cultura general debió de ser la ordinaria en las mujeres de la nueva burguesía de su tiempo, las cuales nunca hacían estudios regulares.” (op. cit. p. 48)

19 La vida, 151.

20 1567-ben ismerkedtek meg, 1571-ben San Juan már ott volt az Alba de Tormes kolostor alapításánál, amelynek vezetője Teresa lett. Ld. La vida, XXXVII

vágyát, és mindketten Szentírásból merítettek. Így az *Énekek énekéből* is, ami akkoriban nem volt egy veszélytelen vállalkozás a szentnek nevezett inkvizíció jóvoltából. Fray Luis de León és San Juan fizikai megtorlások áldozatául estek, Teréznek a meg nem értésben, gyanakvásban, elutasításban volt része. Luis de León a Job könyvet 1572-es fordításának bevezetésében szentnek és kanonizált-nak nevezte, miközben az inkvizíciót, amely évekig vizsgálta a könyv szerzőjét, Luis a rosszindulat és a gyűlölet miatt kritizálta.

Teresa azt írta az *Énekek énekéhez* fűzött meditációjában, hogy a legtöbb spanyol olvasót a könyv merész nyelve sokkolja. »Istenem, mi csoda szegénység!« – kiáltotta Teresa. Az történik ilyenkor velünk – folytatta – mint azokkal a mérges állatokkal, amelyek mindent méreggá tesznek, amihez csak nyúlnak. Amikor az Úr az Ő végtelen irgalmából tudatja az emberekkel, mi történik a szerető lelkében és ösztönöz a vele való társalgásra és társaságának örömeire, az emberek hirtelen megijednek és az isteni szavaknak olyan értelmet kölcsönöznek, amely mutatja, milyen keveset szeretik Őt.

„Hatalmas Úram!” – kesergett Teresa. „Milyen keveset használunk azokból a kincsek-ből, amelyekkel megajándékozol.”²¹

Teresa misztikus útja a Salamon templomához

Mindhárom spanyol misztikus tehát a keleti misztikából táplálkozott, mégis rá-tapinthatunk szimbólumrendszerük különbségére, amely egy képnek több nézet-tét mutatja. Szellemi találkozás San Juan misztikus kertjében helyileg esetleg a középkori Bagdadban képzelhető el. Teréz „Belső várkastélya” inkább egy kale-idoszkópra emlékeztet: káprázatosan szép, ám semmilyen földi alakhoz nem hasonlítható. József új köntőseire gondolok, amely akár egy varázsköpenyegként is értelmezhető.

A „Belső várkastély” részletes bemutatására nincs lehetőség.²² Csak a zsidó misz-tika vonatkozásaira szeretnék rámutatni. A várkastély hét lakásból (szó szerint „lakhelyből”) áll, amelyet bejárva el lehet jutni a hetedikbe, ahol a Salamon temp-lom található. A kabbalista szefirákhhoz hasonlóan Teréz feltételezi, hogy minden

21 Meditaciones sobre los cantares, 1999 – Copyright www.elaleph.com. 4-5.

22 De nem is szükséges, hiszen nálam sokkal felkészültebb szerzők már részletesen elemezték ezt a művet. Többek között Puskely Mária „Avilai Teréz” című könyvében. Avilai Teréz, Sarutlan karmelita nővérek, Pécs, 2001.

szinten centrálisan még más „lakhelyek” is vannak. Vagyis a lakások inkább egy-egy szintnek foghatók fel.²³

A lakások térbeli elhelyezése bonyolult. Egy biztos: a hetedik lakás helye „en el centro muy interior del alma” (a lélek nagyon mély centrumában van). Az 1. lakás „Az önismeret”. Ebben a lakásban fény van, de a szemünk nem láthatja. A megtisztuláshoz szükséges az önismeret, de ez semmiképp se legyen egy kicsinyes önmarcangolás. Térben ezt a lakást a külső udvarban képzelhetjük el. Mint amikor Jesajahu próféta szólította fel a népeket Jeruzsálembé való felvonulásra, az Ő. való házához (Jes. 2. és 6).

A 2. lakás „Az állhathatóság”. Itt már elkap az önmehtagadás vágya, hogy az akaratunkat a Teremtőnk akaratának rendeljük alá. Itt könyörögni kell az Úr irgalmáért, de bízni is kell benne. A két lakás nyilván nem egy szinten, de nem is egy vonalban helyezkedik el. A második már az érintettek lakása.

A 3. lakás „A lemondás”. Egy erőteljes akarati aktus. Ez a lakás az energia áramlásának vonalában lesz, centrális fekvésű.

A 4. lakást („A szeretet”) már a misztikus szint első lakása, és sokkal bonyolultabb, mint az előző három. A szinthez két vízmedence tartozik. Az egyikbe a víz egy csatornán keresztül messziről érkezik. A másik medence helyben kap vízpótlást a forrásból. Ez a víz átjárja testünket, lelki tehetségeinket is. A cél az alázat elérése, de nem szabad erre direkt törekedni, csak az Úr iránti szeretetből.

A lakáshoz két imafajta is tartozik. Az első a lelki összeszedettség imája. A lélek magába száll, ill. maga fölé emelkedik. (Emlékezzünk csak a „Zohár” exegézisének szintjeire!)

Ez egy nagyon fontos ismeret. Nélküle az egész haladás iránya nem lesz világos. Elindulunk az önismeretből, haladunk tovább a lemondáson át a szeretet felismeréséig mintegy kifelé történő extatikus mozgásban. Pedig Teréz tapasztalata szerint Isten bennünk van, tehát önmagunkban kell őt keresni. Ez a látszólagos ellentét rámutat, hogy a belső (szemlélődő) ima túl az anyagi világon történik.

A 4. lakás leírásához tartozik a lelki tehetségek „elcsatongásának” története. De a várkastély ura, a nagy király irgalmas, és visszaengedi a haszontalan lelki tehetségeket. Erőlködés nélkül kell befejezni az okoskodást és át kell térni a nyugalmi imára, amelyben a lelki tehetségek is lenyugszanak. Ebbe a lakásba nem lehet az alsó szintről egyenesen felmenni, ide már egy külön felvonó visz fel. A 4. lakás

23 Las Moradas, 417.

egyben egy másik világ is, amely mint az első szefira az alsó világ legfelsőbb szintjére épül.

Az 5. lakás „A spirituális egyesülés (unio) imája”. Miközben az előző lakásokban a megterés történik, az ötödik szinten csak a szellemi örömök maradnak. Ide nagyon szegényen kell belépni. Bele kell halni, bele kell pusztulni a szeretetbe, mint a kis hernyó.

A történetet különböző fejezetekben, azaz sorozatként meséli el. Először a hernyó szükségszerű halálát, amelyet saját maga fon össze. Ez egy erőteljes befelé fordulás, passzivitás. Meghalás. Majd visszatér a történethez, és egy kis fehér lepke megszületését írja le. A lepke mintegy kriptából repül ki a fény felé. A lélek nemcsak elcsendesedik, de mélyen alszik ezen a szinten, és elválik a testtől, mintha jobban sietne az egyesülésre.

Noha az 5. lakásba csak a negyediken keresztül lehet bejutni, ez a távolság nem egy lépés. Olyan út kezdődik itt, amely inkább a zuhanáshoz hasonlít, noha ez még nem a szakadék. Mégis egy világ választja el az előző lakástól. Most következik egy ugrás a semmibe.

A 6. lakás „A földi tisztító tűz”. Szenvedések jellemzik ezt a helyet. Betegségeket is küld az Úr, de ezen az úton megy végbe a megtisztulás. Az ima kulcsszavai: demonios (démonok), temor (félelem), turbación (zavarodás), parecer (tűnik), creer („opinar” azaz „vélekedik” értelmében). A szegény lélek ebben a lakásban, ahelyett, hogy végre megpihenjen és örüljön, egyszer csak kételkedik, vívódik, hangokat hall, de nem tudja, vajon I'tentől vagy a démonoktól jönnek. Némely lélek annyira koncentrál befelé, hogy el is alszik, és az álmait isteni látomásoknak véli. A tapasztalt lélek nem hagyja magát ezektől az „imaginációktól” félrevezettetni. Ezek csak az érzéki látások. Ezzel szemben „az értelem látomásában” (visio intelectual) világosan lehet hallani I.ten hangját. Ez a vízió a lélek intim belsejében zajlik, és a látás „con ojos del alma” – a lélek, nem a test szemeivel történik.

A lélek megtanulja megkülönböztetni az igazit a hamistól. I.ten eme segítségét Teréz Izrael fiainak Egyiptomból való meneküléséhez hasonlítja (vö. átmenekülés a tengeren).

Sokat és részletesen tanít Teréz az érzéki és a szellemi látomás megkülönböztetéséről. A 8. fejezetben írja, hogy a „visio intelectual” „no pasa de presto (nem múlik el gyorsan)”, hanem tartósabb, és a lélek maga sem tudja, hogyan, de már biztosan megkülönbözteti a látomásokat.

A leírás végén a következőt foglalja össze: minden szenvedés megéri, mert az Úr azoknak, akiket kiválaszt, erőt ad és mindenben megvédi őket.

Ebben a halálugrásban a lélek megtisztul és megkapja a tudást, amely kulcsként kinyitja a 7. lakást. Talán ez a kabbalisztikus „Dat” (tudás, ismeret) szint párhuzama, amely a „Keterhez” (a Koronához) vezet.

Most már világok választanak el minket az első lakástól. Nincs többé út, semmi sincs, aminek megszokott neve van. Ez már nem az előzőnek javított folytatása, hanem mindennek a kezdete, mivel mindennek a vége is itt van.

A 7. lakás az „Ö.való Temploma”. Azt mondja róla: „me parece como edificación del templo de Salomón, adonde no se había de oír ningun ruido”.²⁴ Itt a tökéletes béke, a paz, a salom. Ez a béke, az abszolút harmónia örök érvényűvé válik.

Epilógus

Vuestra soy, pues me criastes,
Vuestra, pues me redimistes,
Vuestra, pues que me sufristes,
Vuestra, pues que me llamastes,
Vuestra, porque me esperastes,
Vuestra, pues no me perdí.
Qué mandáis hacer de mí?

„Tied vagyok, mert Te teremtetél, Tied, mert megváltottál, Tied, mert értem szenvedtél, Tied, mert hívtál, Tied, mert vártál, Tied, mert megtartottál. Mond, mit parancsolsz velem?”

A vers ritmusa érzékelteti az ekstázis állapotát, amelyben megáll az ember lehetete. Csak a Teremtő éltető szelleme létezik, amelynek vezetésével visszanyerjük azt a közelséget, amely a kezdetekben volt. A misztikus út e szintjét „az isteni homály” fedi. És ebben a homályban van I.ten.²⁵ Mert minden eddigi tudásunk és ismeretünk ezen a helyen megszűnik. Sőt még azt sem tudhatjuk, hogy mi kezdődik itt. Hogy kezdődik-e egyáltalán...

A homályról való tanítás a kabbala és az asztrológia összevetéséből is sejthető. A legfelsőbb szefira neve a „Keter”, amely a kabbalisták szerint az abszolút egyszerűség, az Értelem kiáramlásának kiinduló pontja és a tiszta irgalom. Az asztrológi-

24 „Salamón templomának tűnik nekem, amelyben semmi zaj nincsen.”

25 V. H. LOSSZKII, *Ocserk miszticeszkiego bogoszlovijá vosztočnoj cerkvi*. Moszkvá, 1991.

ában ennek a „csillagtalán szféra” felel meg, „amely mindent beburkol”.²⁶ A szintézist József ben Ábrahám Ibn Waqar kísérelte meg. Még egy zsidó gondolkodó, akinek Spanyolország volt a földi hazája. Ibn Waqar Toledóban élt a 14. században és többnyire arabul írt. Toledóból származott Teresa apjának családja is. Ávila, ahova ez a család később költözött, olyan zsidó kabbalistának adott otthont, mint Mose de León, aki terjesztette a második században élt misztikus R. Simon bar Yochai tanát, kiadva a „Zohár” (a Ragyogás) könyvét.

De sok más zsidó filozófus, misztikus és költő is élt és alkotott Spanyolországban. Alkotásuk nyoma kétségtelenül megtalálható a spanyol kultúrában. Santa Teresa de Jesús keresztény volt. Misztikájának eredetét azonban nem lehet úgy kutatni, hogy a zsidó misztikát figyelmen kívül hagyjuk. És nem csak azért, mert a felmenői zsidók voltak. Hanem mindenekelőtt azért, mert Teresa – hasonlóan a „merkaba” misztikusaihoz és a kabbalistákhoz – a Szentírásból merítette a köznapi gondolkodást meghaladó következtetéseit.

26 Georges Vajda, 197

A NEM-MUSZLIMOK HELYZETE AZ ISZLÁM VILÁGBAN

Az iszlám vallás hetedik századi megjelenése előtt a Közel-keleten és a mai iszlám országok területén különböző vallási közösségek éltek Bizánc, illetve a Perzsa birodalmak fennhatósága alatt. Ezek a közösségek főként keresztény (főként kopt, etióp monofizita, jakobita és nesztorianus), valamint zsidó és zoroasztrianus vallású lakosságból tevődtek össze. A jakobiták Jordániában, a koptok Egyiptomban, a nesztorianusok főként Irakban éltek. Zsidó közösségek éltek Bizáncban, Perzsiában és Észak Afrikában (Algériában, Tunéziában, Alexandriában), valamint Jemenben.

Az iszlám megjelenésével új korszak kezdődött. *Mohamed próféta* nem üldözte az **ahl al-kitáb** (az Írás népe) közösségeit, vagyis a fent említett vallások követőit, hanem úgynevezett vallási kisebbségként, védettséget élvező közösségként kezelte őket, ezért kapták az **ahl al-dhimma** (védelem népe – védett kisebbség) nevet. Kötelezve voltak a **dzsizja** (fejadó) megfizetésére, illetve a földbirtokosok a **kharádzs** (földadó) kiadására, és ezzel felmentették őket a hadkötelezettség alól. Alacsonyabb kiadások terhelték őket, mint az iszlám birodalom előtti időkben: „A jelentősebb, hagyományos iszlám adónemek között szerepel még a **zakát** [alamizsna] kiadása alól mentességet élvező, az iszlám állam területén élő nem-muszlim polgárok hozzájárulása: a földadó (kharádzs), és a katonai hozzájárulást jelentő fejadó (dzsizja). Megjegyzendő, hogy ezek az adónemek a muszlimok által kifizetett zakát mértékénél jóval alacsonyabb kiadásokat jelentenek, és a nem-muszlimok közterhekhez, valamint az állam fenntartásához, és védelméhez való hozzájárulását jelenti, hiszen az iszlám államban mindenkinek ki kell vennie a részét a közterhekből, a vallási hovatartozástól függően”¹

1 Lásd: *A muszlim közösségeket jellemző gazdasági szabályok* tanulmány, Terézvárosi Vallásközi Évkönyv, 2014.

Egyedülálló vallási tolerancia az iszlámban

Az iszlám nem kötelez senkit tanításainak követésére. Így szól a Korán: „És mondd (Mohamed): „Ez az igazság, mely Uratoktól van (a Korán). Aki akarja higgyen benne, és aki nem akarja az ne higgyen” (Korán 18: 29). Ezen túl, az iszlám tanítása szerint az eltérő vallási hovatartozás ellenére a muszlimoknak barátságosan és méltányosan kell viszonyulniuk a más vallásúakhoz, hiszen a vallási sokszínűség az Isten akaratából jött létre: „Ha az Urad úgy akarta volna, akkor az embereket egyetlen közösséggé tette volna. Ám ők nem szűnnek meg különbözők lenni, kivéve azokat, akiket elért Urad kegyelme. Hiszen erre teremtette őket. ...” (Korán 11: 118-119). Ebből következően nem szabad különbséget tenni az emberek között, sem elhatárolódní egyes csoportjaiktól, mindaddig, amíg barátsággal fordulnak a muszlimok felé: „Nem tiltja meg Allah nektek, hogy jóságosan és igazságosan bánjatok azokkal, akik nem harcoltak ellenetek a vallás miatt és nem üldöztek ki titeket otthonaitokból. Bizony, Allah szereti az igazságosakat. Csupán azt tiltja meg Allah nektek, hogy pártfogóitokká tegyétek azokat, akik harcoltak ellenetek a vallás miatt és kiűztek titeket otthonaitokból, és segítettek a kiűzéseitekben. És akik pártfogóvá teszik őket, azok az igazságtalanok” (Korán 60: 8-9)

Feljegyezték, hogy a második kalifa, Omar ibn al-Khattáb (634–644) egyszer elhaladt egy idős zsidó ember előtt, aki koldult. Omar utána kérdezett, és megtudta, hogy ő egy nem muszlim lakója az iszlám birodalomnak. Azonnal azt mondta: 'Nem voltunk veled igazságosak! Beszedtük tőled a fejadót (dzsizját), amikor fiatal és erős voltál, és magadra hagytunk öreg korodban!' majd elvitte az idős zsidót a saját házába és felajánlotta neki minden ételt és ruhát, amit talált. Később Omar utasította a kincstárnokokat: 'Keressétek meg és figyeljétek meg a hasonló emberek helyzetét. Ajánljatok fel nekik segítséget amely elégséges nekik és családtagjaiknak az iszlám kincstárból.'

Egy másik alkalommal Omar igazságot szolgáltatott egy egyiptomi kopt keresztény ember fiának, akit Amr ibn al-Ász, Egyiptom muszlim helytartójának a fia vert meg egy ostorral, amiért a keresztény legyőzte őt egy lovashajtó versenyben. A kopt ember fiával együtt a kalifához utazott Medinába, és bepanaszolták a helytartó fiát. Omar magához hívatta a helytartót és fiát, és elégtételt szolgáltatott a koptnak. Ezután azt mondta a helytartónak: „Mióta teszitek rabszolgává az embereket, holott szabadokként szülte meg őket az anyjuk?”

Az iszlám vallás tanításai egyértelműen kimondják, hogy az ún. égi (kinyilatkoztatott), vallások iránt toleranciát kell tanúsítani. Az iszlám megköveteli híveitől, hogy higgyenek az összes prófétában, akiket az Isten elküldött. Nem szabad különbséget tenni közöttük, hisz mindnyájukat Allah küldte el. Az iszlám nem kí-

vánja felszámolni a más hitet követő közösségeket, sőt megvédi az Istenhez különböző módon közeledni vágyó emberek közösségét és imaházait: „S ha Allah nem tartotta volna vissza az embereket – az egyiket a másik által – bizony leromboltattak volna szerzetescsellák, templomok, zsinagógák, mecsetek, ahol gyakran említették Isten neve». (Korán 22: 40)

A történeti adatok is alátámasztják, hogy az Ibériai-félsziget zsidó és keresztény lakói az iszlám fennhatósága alatt nagyfokú toleranciát élveztek. A muszlimok közel nyolc évszázadon keresztül uralkodtak Andalúziában, ahol nem csupán a saját civilizációjukat építették fel, hanem a zsidó és keresztény közösségek jelentős gyarodásnak indultak az iszlám uralom alatt. A keresztények megőrizték templomaikat és kolostoraikat, a zsidók pedig zsinagógaikat. A muszlimok pozitív hatást gyakoroltak Keletre és Nyugatra egyaránt, hiszen a muszlim Andalúzia hatása Európára és a szomszédos keleti területekre tagadhatatlan. A mórok ugyanis műveltté tették a barbárokat erkölcsi tartásukkal, és tudományos előrehaladásukkal, és hozzájárultak az európaiak felemelkedéséhez azáltal, hogy az utóbbiak a muszlimokon keresztül sajátíthatták el az addig számukra ismeretlen természettudományi, világirodalmi és filozófiai ismereteket. Toledo városa például az iszlám kalifátus idején érte el csúcspontját, ami a művészet és a tudomány egyedülálló, gyönyörű kombinációját jelentette. A középkorban a „Tolerancia városa”-ként tartották számon, ahol muszlimok, zsidók és keresztények békességben éltek együtt.²

Amikor összehasonlítjuk a kisebbségekkel való bánásmódot a kortárs európai királyságokban az adott időszakban, valamint az Oszmán birodalom idején, akkor láthatjuk, hogy a muszlimok általában toleránsabbak voltak a területeiken élő vallási kisebbségekkel. A zsidó vallásúak és az unitáriusok iránti viszonyulás jelentősen jobb volt a muszlimok által ellenőrzött területeken, mint másutt Európában, amely kisebbségek a tolerancia, a tisztelet és a harmónia jegyében éltek együtt a muszlimokkal.

Megfigyelhető, hogy az Írás népe közül jelentős számban tértek át az iszlám vallásra, köszönhetően a vallási toleranciának, és annak ellenére, hogy szabadon gyakorolhatták vallásukat, így a keresztények templomaikban a harangozás kivételével minden szertartást megtarhattak, sőt a szegényebb más vallásúakat felmentették a dzsizja megfizetése alól. A kereszties hadjáratok idején azonban összeütközésbe került a nyugat és az iszlám világ. Ezek a hadjáratok legfőképpen az uralkodás és a fosztogatás céljából szolgáltak. Konstantinápoly keresztiesek általi feldúlása és kirablása a mai napig nagy ellenérzéseket vált ki a keleti keresztények körében. A katolikus lovagrendek, templomállamok a legtöbb keleti keresztény felekezet szemében betolakodónak számítottak, ezért csupán jelentéktelen számban működtek

2 Lásd *Andalúzia és hatása a kultúrák együttélésére*, Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv, 2009.

együtt velük, arról nem is beszélve, hogy az európai keresztények eretnekek bélyegezték meg őket és nagyon kevés vallásszabadságot biztosítottak számukra. Az iszlámra áttértek számának nagyságáról pontos adatok nincsenek, de ami biztos, hogy míg az iszlám megjelenésekor a keresztények kb. 95%-át képezték a lakoságnak, addig a 20. századra csupán 7%-át tették ki az össznépeségnek.

Munib Jounan püspök szerint sajnálatos, hogy Európában sokan még ma is abban a tévhitben élnek, miszerint a mai keresztények az iszlám vallásról tértek át a kereszténységre, és azt gondolják, hogy ezért ilyen csekély az arányuk. Nincsenek tisztában azzal, hogy mindig is éltek keresztények és zsidók a közel-keleten. A történeti források azonban azt bizonyítják, hogy a korai középkorban a nem-muszlimok megközelítőleg 90%-a áttért az iszlámra. Ugyancsak elterjedt az feltételezés, miszerint a jelenlegi számok a keresztények vallási, teológiai különbségekre visszavezethető üldözése miatt alakult ki, miközben teljesen más okokra vezethető vissza. A középkorban a muszlimok egyrészt tolerálták a más vallásúakat, nem üldözték őket (eltekintve egy fátimida-kori incidenstől)³, másrészt a nem muszlimok nagyobb része áttért az iszlámra.

Az egyetlen feltétele a békességnek és a toleranciának, valamint a vallásszabadság biztosításának az volt, hogy a nem-muszlimok ismerjék el az iszlám kormányzat politikai fennhatóságát, vagyis hogy a birodalom külső profilja az iszlám. Ezt a *dhimma* rendszert törölte el az Oszmán birodalom, a *millet* rendszer bevezetésével, amely vallási nemzetekké alakította át a különböző vallási közösségeket. Így mind a keresztény (görög ortodox), mind a zsidó, valamint az örmény közösségek új szabályok alá estek, több joguk, önálló bíróságaik és nagyobb befolyásuk lett.

Igaz, hogy az oszmánok előtt is működtek időnként önálló bíróságokat, de a *dhimma* rendszerben nem kerültek ki annyira az uralkodó iszlám birodalom közigazgatási köre alól, ahogyan a *millet* rendszerben. Ezzel lassan megszűnt a *dzsizja* rendszere, még több hivatali, adminisztrációs munkát láthattak el a nem-muszlimok az Oszmán birodalomban, sőt magára a szultánra is nagy befolyással voltak, akinek tanácsadói között szép számmal akadtak keresztény és zsidó hivatalnokok. A gyarmatosítással azonban még nagyobb nyomás nehezedett az Oszmán birodalomra, majd az első világháború következtében – melynek eredményeképpen szétesett a birodalom – az Anatóliába visszaszorult törökök végleg eltörölték a vallási kisebbségek fogalmát, a *millet* **rendszert** is.

A 20. század elején végbement világpolitikai változások következtében a nem-muszlimok helyzete jelentős változásnak indult. Az oszmánok alatt szinte ál-

3 Al-Hákim bi-Amr Alláh (986–1051) fátimida uralkodó idején, akiről úgy tudni, hogy fiatalon megtebolyult.

lampolgarsági státuszt kapott mindenki, tekintet nélkül vallási hovatartozására. Megszűntek az áttérésre ösztönző lelki illetve gazdasági motivációk is, nagyfokú aránynövekedést lehetett tapasztalni a nem-muszlimok körében, hiszen összehasonlítva a 16. századi arányokkal (a nem-muszlimok csupán 7%-ot képeztek), a 20. század küszöbén a mai Törökország területén a lakosság 20%-a volt nem-muszlim, és Libanon, Szíria és Palesztina területén a 33%-ot is elérte az arányuk. Az Európával való érintkezést a **Nagy Francia Forradalom** után főként a nem-muszlimok (keresztények, zsidók) folytatták, aminek elsősorban földrajzi okai vannak. Az iszlám előtti időkben ugyanis ezek a közösségek főként a Földközi-tenger partjain éltek, ezért a nem-muszlimok képezték a kereskedelmi szempontból elsőrangú városokban, kikötőkben a lakosság túlnyomó részét. A nyugati kultúra befolyása őket érte el először, és csak másodsorban érte a muszlim népességet, és ez vezetett el ahhoz a gazdasági fellendüléshez, amely a későbbiek folyamán az arányok változását eredményezte.

Az **Első Világháború** azonban katasztrófához vezetett. A nacionalista Török Köztársaság kegyetlenül bánt a nemzeti egység megkérdőjelezőivel, vagyis azokkal a nem török etnikai közösségekkel, amelyek önállósulni óhajtottak. Ennek főleg az örmények és a kurdok látták kárát. 1915–1916 között Törökországban kegyetlenül lemészároltak több ezer örmény keresztényt, de a szunnita kurdokat sem kímélték. Ez tehát nem vallási üldözés volt, hanem nacionalista szélsőségeség, amely muszlimokat és nem-muszlimokat egyaránt sújtott. Ezzel tömeges emigráció indult meg Törökországból, Anatóliából keresztények (pl. szír ortodoxok) a mai Szíria területére, sokan például az észak-szíriai Aleppo városába emigráltak. A többi iszlám állam ekkortájt még többnyire gyarmatosítás alatt állt, így hasonló nacionalista törekvések még nem fejtették ki hatásukat. Ellenkezőleg, mivel a Közel-Kelet más országaiban etnikailag arab keresztények éltek (és élnek most is) így aztán a muszlim arabokkal együtt harcoltak a gyarmatosító nagyhatalmi erők ellen. A gyarmatosító államokkal együtt számos új keresztény felekezet vette meg a lábát, főként Palesztin és Libanon területén, de eljutottak Szudánba, Közép-Afrika muszlim többségű államaiba is, valamint a Távol-Kelet hagyományosan iszlamizált területeire is, mint például Indonézia és Malajzia.

Ezekre a területekre a muszlimok a középkorban juttatták el az iszlám vallást, főként a kereskedelmi kapcsolatok által, szemben a 12–13. századi birodalmak elleni hódításokkal, amelyek javarészt fegyveres harcok folytán biztosították a keleti területek iszlám fennhatósága alá vonását.

Összegzőképpen tehát elmondható, hogy a 20. század elejére kialakult helyzet a politikailag instabil állapot hatására, hol kedvező, hol pedig kifejezetten rossz helyzetet teremtett a nem-muszlim lakosság számára. Ahol a gyarmatosító orszá-

gok uralkodtak, a nem-muszlimok gyarapodtak, és nagy befolyással rendelkeztek (Észak-Afrika, a Közel-Kelet Földközi-tengeri államai). Ahol azonban önálló nemzetállam jött létre, ott szomorú képet mutatott a helyzetük. Törökországban, az újdonsült önálló nacionalista államban eltörölték a korábbi kalifátusi rendszert 1924-ben, és a második világháborúig többször intéztek támadást vallási-etnikai kisebbségek ellen. Ugyanakkor Dél-Arábia, vagyis a mai Jemen jelentős zsidó kisebbséggel bírt, akiknek garantálva volt a vallásszabadságuk. A missziók következtében pedig evangélikus felekezetek jelentek meg, új keresztény közösségekként.

Érdemes ezek után sorra venni a különböző nem-muszlim közösségek helyzetét a 20. század második felétől, amelyben láthatjuk mi okozta a hatalmas demográfiai különbséget, amelyet a muszlimok és a nem-muszlimok arányának alakulása mutat. Először is vegyük sorra azokat a keresztény felekezeteket, amelyek az iszlám világban jelen vannak.

Keleti ortodox egyházak

A kalkedóniai ortodox egyházak: a kopt ortodox, az örmény apostoli, a szír ortodox, a keleti asszír (szír) egyházak. Közülük a kopt ortodox egyház a legnépesebb, kb. 7 millióan vannak Egyiptomban.

Ortodox (kalkedóniai) egyházak

Antióchiai Pátriárka, Alexandria Pátriárka, Jeruzsálemi Pátriárka és Ciprusi Antiocephalis Egyház.

Katolikus egyházak

Ezek közül vannak keleti katolikusok és latin katolikusok. A keleti katolikus egyházak: maronita, görög, melkita, káldeus, kopt, szír és örmény. A latin katolikus egyház: a Dzszeníni Latin Pátriárka

Az evangélikus egyházak

Ide 13 egyház tartozik, amelyek az Evangélikus Episzkopális Egyház (Jeruzsálemben, Iránban és Szudánban), a Luteránus Egyház Jeruzsálemben, a presbiteriánus egyház (Iránban és Szudánban). Két evangélikus egyház létezik: az egyik Tunéziában, a másik Algériában.

Evangélikus keleti egyházak: Egyiptomban, Szudánban, Szíriában és Libanonban, a Nemzeti Evangélikus Egyesült Egyház Libanonban. Továbbá az Egyesült Közel-Keleti Evangélikus Egyház, valamint az Örmény Evangélikus Egyház. Ezek-

nek az egyházaknak manapság teljesen önálló egyházi bíróságai vannak. A becslések szerint 1900-ban a világon mintegy 15 millió arab keresztény élt, akik közül már közel 10 millió élt emigrációban.

A palesztin keresztények az 1894-es adatok szerint 42 871 főt tettek ki, és ezzel az egész palesztin lakosság 13%-át tették ki. 1948-ra ugyan felemelkedett a számuk 145 000 fő körüli nagyságra, de a második világháborút követően, Palesztinában tragikus helyzet alakult ki Izrael állam megalakulásával. A nagyhatalmi erők politikai csatározásai és a katonai manőverek oda vezettek, hogy nagyszámú keresztény, illetve zsidó népvándorlás történt, amely tulajdonképpen átrendezte a nem-muszlimok földrajzi helyzetét. A palesztin keresztények közül megközelítőleg 50 ezren menekültek Ciszjordániába a muszlim menekültekkel együtt, akiket együttesen 756 ezer menekültként tartottak számon hivatalosan. Rengetegen menekültek Nyugatra, főként Észak-Amerikába. Az 1999-es adatok szerint a palesztin keresztények száma mindössze 180 ezerre tehető, és ez azt jelenti, hogy a migráció miatt nagyon csekély növekedés történt az 1948-as adathoz képest.

Egyiptomban élnek a legnagyobb számban keresztények. Az 1996-os hivatalos népszámlálás során a 68 millió lakos közül 3 313 419-en vallották magukat koptnak. A 2005-ös népszámlálás szerint 74 millió lakosa van Egyiptomnak, míg a jelenlegi becslések szerint a lakosság lassan meghaladja a 80 milliót. Az ortodox koptok képezik Egyiptom legnagyobb keresztény népességét, akik megközelítőleg 7 millióan vannak, így a lakosság közel tíz százaléka keresztény. A missziós tevékenységnek köszönhetően az ortodoxok közel 2,5%-a tért át a katolikus hitre. A **Kopt Egyház** (al-Kanísza al-Qubtíjjah) önálló egyházi bírósággal is rendelkezik, és az országgyűlésben is képviselteti magát. Egyes becslések szerint a kormányzati hivatalokban 30 százalékra tehető a kopt keresztények aránya. A 20. század elején, 1901-es adatok szerint a koptok a hivatali intézményekben dolgozók 43,32%-át képezték, és az akkori összbérek 40%-át vehették át. A muszlimokhoz hasonlóan katonai státuszba kerülhettek, sőt egy kopt családnak, a Ghali családnak sikerült több miniszteri állást is betölteni. A koptok saját bevallásuk szerint harmóniában élnek a muszlim többséggel. *Sahmed Makram Ebeid* egyiptomi kopt író így fogalmaz: „*Keresztény a vallásom, de kultúrám az iszlám*”. Az arab keresztények nem tagadják meg arab identitásukat, és az iszlám kultúrához való tartozásukat.

Libanonban a 15 évig tartó polgárháború (1975–1990) következtében, 1980-tól kezdve mintegy 1 millió ember hagyta el az országot, többségben keresztények. Közülük mintegy 300 000 fő tartozott a maronitákhoz. A háború befejeztével újra nemzeti egységkormány alakult, amelyben azonos arányban találhatók meg a maronita keresztények és a szunnita muszlimok. Irakban a káldeus keresztények számos magas rangú vezetőt adtak az országnak.

Az iraki kormányban Tárik Aziz volt külügyminiszter például káldeus keresztény volt. A káldeusok formailag ugyan egyesültek Rómával, ezért katolikusnak is szokták nevezni őket, de a 20. században hivatalosan is megszakították a kapcsolatot és leváltak Rómától.

Szudánban ugyancsak hosszú polgárháború után kiegyeztek a felek, és a népszavazás eredményeképpen Dél-Szudán levált a szunnita muszlimok által felügyelt északi területtől, amely azt jelentette, hogy egy új ország jött létre, amelyet többségében afrikai keresztények lakják.

Ezek után tekintsük át a zsidó közösségek helyzetét. A 20. század elején zsidó közösségek jelen voltak a hagyományos területeken: Észak-Afrikában, Jemenben, Iránban és Irakban, valamint Törökországban. 1948 előtt 265 000 élt közülük Marokkóban, 130 000 Algériában és 74 000 Tunéziában. Ugyanabban az időszakban 120 000 iraki, 67 000 egyiptomi és 51 000 jemeni zsidó élt a keleti területeken. Törökországban 1945-ben 77 000, Szíriában pedig 31 000 körül volt a zsidó lakosság száma. A Palesztinába való bevándorlás után a következőképpen alakult a zsidók száma az iszlám világban: Marokkóban manapság 30 000-en lehetnek, Törökországban 20 000-en. Iránban 25 000-en. Szíriában már nem élnek zsidók, Jemenben talán 5000 fő lakik a Szada nevezetű, északi városban Jemenben. Ez a nagy zsidó népvándorlás ugyanakkor elenyészik a keresztények emigrációihoz képest, de jelentősen befolyásolta a világ közvéleményének alakulását, hiszen sokan azt hitték, hogy üldözve voltak az iszlám országokban, miközben egyértelműen a gazdasági élet kecsesítő ígéretei miatt vándoroltak ki, akárcsak azok a keresztények, akik az Egyesült Államok, Kanada, Óceánia, Nyugat-Európa és Dél-Afrika felé vették útjukat.

A nem-muszlimok hozzávetőlegesen a lakosság 4,4%-át képezik a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. Az emigráció okozta népességfogyatkozás a nem-muszlimok körében erősödő tendenciát mutat, ugyanakkor a muszlim lakosság robbanásszerűen nő, és ezek a folyamatok az arányok elmozdulását eredményezték. Az emigráció, amely a legfontosabb oka a demográfiai csökkenésnek, a bizonytalan közel-keleti politikai és biztonsági helyzet, valamint a rossz gazdasági tényezők miatt erősödik. Ezek a rossz életkörülmények egyébként sújtják a muszlimokat, és a nem-muszlimokat is egyaránt. A különbség az, hogy a keresztény emigránsokat szívesebben látják Európában és Nyugaton, mint a muszlimokat.

A másik tényező az, hogy a 19. századtól kezdve jelentkeztek a családi, és szociális különbségek, amikor is az európai oktatás megjelent a keresztény közösségeknél, és utóbbi a család hagyományos fogalmának átértékelését váltotta ki, ami oda vezetett, hogy a keresztények általánosságban nézve inkább fordítanak gondot gyermekeinek jövőjére, oktatásuk magas szintre való emelésére és ebbe fektetnek bele anyagilag, mintsem hogy a gyermekek számát növeljék. Ezzel szemben a

muszlimok, akiknek a száma eléri az 1,6 milliárdot még a hagyományos családtervezés mellett döntenek, vagyis nem ritkán vállalnak akár 7-8 gyermeket is. Láthattuk eddig, hogy valójában az emigráció és a születések arányának csökkenése idézik elő a nem-muszlim közösségek aránybeli csökkenését. Ennek ellenére vannak politikusok, újságírók és elemzők, akik „keresztényüldözéstről” beszélnek, és a média hatására egyesek a mérsékelt muszlim mozgalmak előtörésével riogatnak, pedig azok alapvetően nem akarnak mást, csupán megreformálni országaikat, annak érdekében, hogy erősebb politikai és gazdasági befolyása legyen az iszlámnak az iszlám országokban.

Ezek a törekvések általánosságban sosem keltettek félelmet a nem-muszlimok körében. Alapvetően tehát szó sincs vallási üldözéstről, áttérésre való kényszerítésről és intoleranciáról.

Ez nem zárja ki, hogy nem történhetnek elvéve olyan sajnálatos események, amelyek vallási színezetet kapnak, tekintve, hogy a vallási szélsőség a rezsimek elnyomó politikája miatt utat talált magának a Közel-keleten (mint például pár éve Egyiptomban, illetve az ISIL területén Szíriában és Irakban). Időnként tehát sajnálatos módon előfordulnak kisebb atrocitások, és vallási türelmetlenség, de a 20. század elejétől kezdve a keresztények rohamosan csökkenő aránya nem üldöztetés, hanem főként a gazdasági feltételek romlása miatt jelentkezik.

A libanoni és a szudáni polgárháború után egyre inkább a megbékélés és az összefogás jellemzi a nem-muszlimok és a muszlimok kapcsolatát. A legtöbb arab-keresztény politikus, a művelt réteghez tartozó kiemelkedő írók, gondolkodók mind-mind a párbeszédet tartják szem előtt, sőt mintegy kapocsként, közvetítőként látják szerepüket a Nyugat és az iszlám közötti párbeszédben. Az iszlám világ nyitott a nem-muszlim közösségek előtt, de természetesen itt a hagyományos ahl-al-Kitáb, „Az Írás népe”, vagyis az isteni – monoteista – kinyilatkoztatások követőiről van szó. Sokszor előjön egy kérdés, hogy a hindukat miért nem tolerálják a muszlimok. Inkább arról van szó, hogy egyes muszlim közösségek nem tűrik el a hindu fennhatóságot (Kasmír) és ezért folytatnak felszabadító gerillaháborút.

Indiában ugyanakkor 250 millió muszlim él, és amióta az indiai kormány végleg eltörölte a kasztrendszer, valamint teljes vallásszabadságot biztosította a muszlimoknak, csak elvéve vannak incidensek. Az iszlám jog ugyan nem tartja egyistenhitűnek a hinduizmust, ezért nincsenek hinduk, csak elenyésző számban Pakisztánban, és Bangladesben, azonban egyezményeket lehet kötni az iszlám jog szerint.

A másik kérdés, amely ugyancsak elő-elő bukkan, hogy miért nincsenek nem-muszlim közösségek vagy templomok Szaúd-Arábiában. Tudni kell azonban,

hogy Szaúd-Arábia nagyon kivételes helyzetben van, mivel az iszlám két legszentebb területének Mekkának, és Medinának ad otthont. Ezeken a területeken más vallás nem képviselheti magát. Mohamed Próféta azt az utasítást adta, hogy aki az „Arab-szigeten” (Mekka, Medina és környékei) él, az csakis muszlim lehet. Ez azt jelentette, hogy a tiszta vallási tanítások színhelyein ne keveredjenek a vallások, ne legyen esélye a szinkretizmusnak. Ha alapul vesszük azt a történelmi ténytet, hogy a fent említett utasítás már azután jelentkezett, hogy az arab törzsek többsége, amelyek leginkább bálványimádó, nem kinyilatkoztatott vallás követői voltak, nem nehéz elképzelni az utasítás szimbolikus értelmét, a vallás megőrzésére való utasítást. Ez pedig elképzelhetetlen a vallás forráshelyeinek tisztán való megőrzése nélkül.

Az iszlám képes volt a korábban egymás ellen harcoló, folyamatos viszályokban élő arab törzsek egyesítésére, egy roppantul egyszerű és tiszta vallási tanítás által, a Korán által, amelyen át megtalálják az élet nagy kérdéseire a választ, lelki megnyugvást ajándékozott nekik, és felülemelkedik a sok, hosszú évtizedeken át tartó törzsi fanatizmuson.

Mohamed próféta a hagyomány szerint 360-nál is több bálványt zúzott szét a Mekkai szentély, a Kába körül, amelyet még *Ábrahám* és *Izmáel* próféták alapítottak az egyetlen Isten imádatára. Ennek megőrzése érdekében kívánják védelmezni ezt a helyet, csakúgy, mint a próféta mecsetet Medinában, amelyek az egyistenhit központjai és jelképei is egyben az iszlámban. A muszlimok nem imádnak szimbólumokat, és sem képek, sem faragott bálványok előtt nem borulnak le, azonban Mekka felé imádkoznak a világ minden táján, amely számukra Isten kinyilatkoztatásának és az egy Isten szolgálatának helye. Nyilván más vallásoknak is meg van a saját szent területei. Mit szólna a Vatikán, ha egyesek egy Krisna templomot szeretnének alapítani Vatikánvárosban, és ha minden más vallás is szeretné ott képviseltetni magát? Tehát minden vallásnak joga van a saját szent területeinek megtartására, amelyek a vallásnak jelképei, záródklatának célpontjai. Ugyanakkor Szaúd-Arábia más területein élnek keresztények, akiket munkaszerződés köt a Királysággal, vagyis nem telepedhetnek le, hanem ideiglenes dolgoznak ott, majd a munkaszerződésük lejárta után hazautaznak.

Végezetül idézem Hind Abu Kabawat arab-keresztény író mondását, aki azt mondta: „Nem vendégek vagyunk az iszlám földjén, egy egységet képezünk velük, és mindig nagyobb vallásszabadságot élveztünk, mint az Európai „eretnek” felekezetek, a kormányzó népek hatalma alatt”. Így aztán a keresztényeket az iszlám világban sosem veszélyeztette „inkvizíció” hanem mindegyik felekezet önrendelkező volt, saját bíróságait ők működtették, és részt vettek a nagy tudományos munkában a középkorban, és jelenben is.

SZAKIRODALOM

ABDUL-FATTAH, MUNIF: *Az iszlám gazdasági alapszabályai*, Terézvárosi Vallásközi Évkönyv 2014.

ABDUL-FATTAH, MUNIF: *Andalúzia és hatása a kultúrák együttélésére*, Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv, 2009.

ABU KAWABAT, HIND: *The evolving relationship of the christian minority and the state in the Middle East* (a szerző keresztény teológus-író)

AL-ABED, SALEH: *A nem-muszlimok jogai az iszlám államban*

AL-GHAZALI, MUHAMMAD: *A fanatizmus és a tolerancia a kereszténység és az Iszlám között*

JOUNAN, MUNIB: *The history and challenges of Arab Christians* (a szerző püspök)

FARQUES, PHILIPPE: *SAIS Review* v. 21. no. (Summer/Fall 2001) (a szerző demográfus)

WATT, W. MONTGOMERY: *Az Iszlám rövid története*

The Catholic World Report, 2002

Szimbolikus áskenászombati¹ ételek

Az étkezés és az ételek alapvető szerepet játszanak egy ember életében, hiszen nélkülük nem élhetne az ember. E fontos szerepük teszi alkalmassá az étkezéseket és az ételeket arra, hogy különféle rítusok² és rituális cselekedetek³ hordozóivá váljanak. Mindezek miatt az étkezés, az étel és a rítus már a legkorábbi időkben összekapcsolódott, majd a különféle vallások egyik központi elemévé vált és ezeknek az elemeknek a továbbiakban már megkülönböztető és közösségeket összetartó erejük lett.

Az étkezési szabályrendszerek kialakulása és magától értetődő betartása az összetartozás és megkülönböztettség viszonylataiban nyeri el igazi értelmét. Erősíti a vallási öntudatot és az azonos hitűek közötti köteléket, az együvé tartozást is. Az élet minden mozzanatával szoros kapcsolatba kerülő táplálkozás így lesz a spirituális életnek is szerves részévé.

Nem mindegy azonban, hogy mit is fogyasztunk el, mi kerül be szervezetünkbe. Különösen nem mindegy ez egy zsidó ember számára, hiszen az étkezés egy vallási cselekmény. Különösen így van ez a heti pihenőnapon, a világ teremtése utáni napon, az Istenre emlékeztető napon, szombaton, mikor is Madách Imre szavaival: „Be van fejezve a nagy mű, igen. A gép forog, az alkotó pihen.”⁴ És az Isten által „alkotott” ember is pihen ekkor, mintegy utánozza teremtőjét.

1 A szombat (héberül: sábat, jiddiszen: sábesz) péntek este napnyugta előtt „jön be” és szombat este, a napnyugta után „megy ki”. A szombatról lásd bővebben pl.: SABBATH. In: *Encyclopaedia Judaica*. / Ed. MICHAEL BERENBAUM and FRED SKOLNIK. 2nd ed. Vol. 2. Keter, Jerusalem, 2007. pp. 616–622;

4. Nyugalom napja: sábat. In: OLÁH JÁNOS: *Judaisztika*. Gabbiano Print, Budapest, 2009. pp. 24–29.

2 Rítus alatt jelen esetben a társas viselkedésnek azt a sajátos formáját értem, amelyet elsősorban szimbolikus jelentéstöbblete különböztet meg más közösségi cselekvésektől.

3 A rituális cselekedetek vallási eredetűek, ezért a tradicionális társadalmakban, így a hagyományörző zsidó családokban is, a rituálék jellemzően kapcsolódtak Istenhez, akár vallási, akár az emberi élet eseményeihez kötődő szertartásról volt szó. Az étkezés és az ételek összevontan képviselik ezt.

4 MADÁCH IMRE: *Az ember tragédiája*. Első szín: Az Úr.

Az írás címéről néhány szóban: a szimbólum alapjelentése: jel, jelkép, tehát a valami nem jelenlétének a helyettesítése, belső megjelenítése (reprezentációja). Az ember a maga alkotta szimbólumokban fogalmazza meg a világhoz fűződő viszonyát. „...tudatunk nem elégszik meg a különböző benyomások befogadásával, hanem minden benyomást a kifejezés tevékenységével kapcsol össze és hat át. A magunk teremtette jelek és képek világa kerül szembe azzal, amit a dolgok objektív valóságának nevezünk”⁵ – írta Ernst Cassirer.

Így van ez az áskenázi hagyományok szerint fogyasztott és készült szombati ételek esetében is.

Először az áskenázi szó jelentéstartalmáról néhány szóban

A zsidóság Izrael földjéről történt kényszerű, kényszerített és önkéntes kivándorlása során már a polgári időszámítás kezdetén eljutott Európába, és le is telepedett a Római Birodalom területén, létrehozva az európai diaszpórát.

A birodalmak (Római, Frank, Karoling) felbomlottak, de a zsidó lakosság maradt azokon a területeken, ahol egykor letelepedtek, köztük nagy számban: Elzász-Lotaringiában, a Rajna völgyében, a német nyelvterületen: „Áskenázi”⁶-ban. A keresztes hadjáratok⁷, a gyakori pogromok⁸ elől és következtében⁹, a XI–XII. században; majd a nyugat-európai államokból, városokból történt kiűzetésüket¹⁰ követően főként a lengyel–litván területeken találtak új hazára.

Röviden tehát az áskenázi (a német nyelvű területek héber elnevezése) zsidóság¹¹ alatt a keresztény Nyugat-Európában élő vagy élt; vagy innét kelet felé vándorolt, és az ott élő vagy élt; illetve az innét kivándorolt zsidóságot értem jelen esetben, közöttük a történelmi Magyarország területén¹² élő és élt zsidóságot is, akik egy

5 CASSIRER, E.: *A szimbolikus forma fogalma a szellemtudományok felépítésében*. Helikon, Budapest, 1973. p. 322.

6 Lásd bővebben pl.: ASHKENAZ. In: *Encyclopaedia Judaica*. Ed. MICHAEL BERENBAUM and FRED SKOLNIK. 2nd ed. Vol. 2. Keter, Jerusalem, 2007. pp. 569–571.

7 Lásd bővebben pl.: RUNCIMAN, S.: *A keresztes hadjáratok története*. Osiris, Bp., 2002.

8 Közismert orosz eredetű szó, „pusztítás” jelentéssel. Lásd pl.: <http://www.hdke.hu/node/3008-2015.08.27>.

9 Pl.: a nagy nyugat-európai pestisjárványt (1347–53) kísérő üldözések.

10 Angliából 1290-ben, Franciaországból 1394-ben űzték ki a zsidókat. 1421–1492 között kiűzték őket például Bécsből, Linzből, Kölnből, Augsburgból, Bajorországból, a morva királyi városokból, Perugiából, Vicenzából, Pármából, Milánóból, Luccából, Velencéből és egész Toscanából.

11 Lásd bővebben pl.: BAUMGARTEN, J. et. al.: *Az askenázi kultúra ezer éve*. Kalligram, Pozsony, 2003.

12 Az I. világháború utáni békekötés előtti Magyar Királyság területét értem ez alatt.

részének volt a sajátos nyelve: a jiddis¹³; míg a többiek a német nyelv különféle nyelvjárásait használták maguk között.

A jiddis a germán nyelvek nyugati ágába tartozó nyelv, amely felnémet származéknnyelvként alakult ki német nyelvterületen, a középkor folyamán, az ott élők zsidók körében, és vitték azt magukkal az innét elvándorlók kelet felé, és alakították, formálták azt új hazájukban.

A jiddis nyelv tartalmaz sok héber; valamint arámi, ófrancia és szláv nyelvi elemeket is.¹⁴

Ebben az írásban a közép-kelet-európai, elsősorban a magyarországi zsidóság köreiből – amely szinte kizárólagosan az áskenázi zsidóság csoportjába tartozik – meghonosodott, és így hagyományosnak mondható olyan szombati ételeire fókuszálunk, melyeknek vagy az elnevezésében (német vagy jiddis szó); vagy az ételek tartalmában, összetételében; vagy elkészítési módjában utal és ez által tanítja elfogyasztóját a még oly profán, de szükségszerű, fontos, egyenesen életfontosságú és gyakori cselekedeteiben is, mint az étkezések, a zsidó vallásról, a zsidó hitrendszerről, a zsidó hitről, Istenről.

Itt is igaz az a már klasszikus mondás, aforizma (holott csak a XIX. századból, Jean-Anthelme Brillat-Savarin¹⁵-től ered): „Mondd meg mit eszel, megmondom ki vagy.”¹⁶

A hagyományos zsidó ételeket fogyasztó ember egy hagyománytisztelő zsidó ember, tehát ő az, aki szem előtt tartja ősei hagyományait és a világot teremtő Örökévaló Isten rendelkezéseit; vagy a rendelkezésekből kikövetkeztetett előírásait.

13 Lásd bővebben, pl.: Sheva Zucker: *Yiddish: An Introduction to the Language, Literature & Culture. A Textbook for Beginners*, Vol. 1. (Wormen's Circle, 1994); http://w3.oszk.hu/repser/wwwi32.exe/%5Bin=rpsr2.in%5D/?STS=JIDDIS_NYELV-2015.09.03;

http://nol.hu/archivum/20121027-ki_olte_meg_a_jiddist_-1342181-2015.09.03.

14 A jiddis a zsidóság egyik legelterjedtebb nyelve volt a holokauszt előtt. Kertész Imre regényéből, a *Sortalanságból* egy érdekes adalék tudható meg, hogy azok, akik beszéltek ezt a nyelvet, a zsidó önazonosság megőrzése zálogának tekintették. A regény főhőse, az asszimilált budapesti zsidó fiú nem értette a jiddist, így ő maga sem, és a jiddisül beszélők-értők sem tartották őt, a zsidónak bélyegzett embert, közülük valónak.

A nyelvről lásd bővebben, pl.: YIDDISH LANGUAGE. In: *Encyclopaedia Judaica*. Ed. MICHAEL BERENBAUM and FRED SKOLNIK. 2nd ed. Vol. 21. Keter. Jerusalem, 2007. pp. 332–338;

Ki ölte meg a jiddist? – http://nol.hu/archivum/20121027-ki_olte_meg_a_jiddist_-1342181-2015.08.11.

15 Lásd pl.: Villeneuve, Germaine de et Dulaud, Joseph: *Antelme Brillat-Savarin 1755–1826. Prologue et biographie par Germaine de Villeneuve, suivi d'un avant-propos et d'une pièce en V actes par Joseph Dulaud, préface par Georges Nicolas. Ambérieu-en-Bugey, Arc-en-ciel, 1952.*

16 Dis-moi ce que tu manges, je te dirai ce que tu es. Megtalálható az eredeti könyvben:

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8626673x/f16.image-2015.08.12>.

A zsidó ételeket kb. háromezer éves, magától az Istentől kapott ún. szinaitikus törvények (a Szináj/Sínai-hegyen, az Örökkévalótól kapott és írásba foglalt törvények¹⁷) például a kóserság (kásrut)¹⁸ alapfogalma; a kb. kétezer éves ún. misnai¹⁹ és talmudi²⁰ törvények és előírások (szintén a Szináj/Sínai-hegyen, az Örökkévalótól kapott és a későbbiekben írásba foglalt törvények²¹) például a kóserság (kásrut) részletes szabályai; valamint a későbbiekben, az e törvények és előírások alapján, részletesen és aprólékosan kidolgozott „végrehajtási utasítások” és rendelkezések határozzák meg mindmáig, a zsidóság hagyományait hiven őrző köreiből.

A zsidó ember étkezését a kásrut előírásai szabályozzák. A káser (jiddisül: kóser) szó azt jelenti, hogy alkalmas, megengedett, kifogástalan. Azon ételek, amelyek nem felelnek meg a kásrut szabályainak, azok fogyasztása tiltott, tréfának (jiddisül: tréflinek) minősülnek.

A kóser ételek fogyasztásának jelentősége az, hogy a zsidóság az étkezési törvények és előírások megtartásával, napi gyakorlatával is kifejezheti ragaszkodását Istenéhez, erősítheti e hitét. A kásrut megtartása a vallási tisztaság egyik legfőbb kritériuma, egyenesen az isteni szentséghez való hasonulást teszi kézzelfoghatóvá,

17 Ez az ún. „Írásbeli Tan”, a zsidóság szóhasználatában a Tanah. E szó egy rövidítés, egy betűszó/notarikon, amelynek feloldása: Tóra + Neviim + Ketuvim = Tan/Mózes öt könyve + Próféták + Íratok, vagyis a Biblia protestáns kánon (ún. „palesztinai kánon”) által „Őszövétségeként” számon tartott része.

18 Kb.: rituális szempontból alkalmasság, megfelelés, megbízhatóság.
Lásd, pl.: XIII. Az étkezési előírások és szokások. In: OLÁH János: *Judaisztika*. Gabbiano Print-Budapest, 2009. pp. 230–242.

19 A Misna héber szó jelentése: tanítás, ismétlés, tan, tanulmány. A „Szóbeli Tan” első kanonizált törvénygyűjteménye, mintegy ötszáz év „szóbeli tanításait”, magyarázatait tartalmazza. Számos tudós nemzedék munkája nyomán a tanaiták szövegezték meg, és a III. század elején állították össze. A Misnát magyarázta, értelmezte később a Gemará, amellyel együtt a Talmudot alkotja. A Misnáról bővebben, pl.: <http://zsido.com/fejezetek/misna-es-legfontosabb-kommentarjai/> –2015.09.17.

20 A Talmud héber szó, jelentése: tanulás, tanítás. A Talmudban benne van a posztbiblikus kor zsidóságának egész való élete. A Talmudot olvasva látható, hogy mint lesz a gondolat törvénné (háláhá), előttünk van a kiinduló alap: a Tórából (Mózes öt könyve) levezetett törvény (Misna), majd a törvénné válás meghozatali vitájának, diskurzusának jegyzőkönyve (Gemará). De megtalálható a Talmudban, hasonló kvantitatív helyet foglal el az ágádai rész, a posztbiblikus kor zsidóságának etikája, a Biblián alapuló költészete, filozófiája, mindene. A Talmudról bővebben, pl.: Dr. BLAU Lajos: *A Talmudról*. Gabbiano Print Kft. Budapest, 2006. (Magyar Zsidó Tudományok 2. kötet.)

21 Ez az ún. „Szóbeli Tan”, amely alatt – nagyon leegyszerűsítve – a Szináj-hegyen az Írásbeli Tannal (Tanah) egy időben, az Istentől kapott, az Örökkévaló által szóban közölt, ott elhangzott szóbeli tanításokat és azok továbbgondolásait értjük, amelyeket később foglaltak írásba.

hiszen a Tóra²² ekként írja a tiszta és tisztátalan, ehető és nem ehető állatok fajtáinak felsorolása után: „...és legyetek szentek, mert szent vagytok én!”²³

Meghatározó szerepe van a kásrut törvényeinek a „szent nép”²⁴ eszméjének, tehát a zsidóságnak, mint Isten által választott és neki külön törvényeket (étkezéssit is!) adott közösségnek a fennmaradásában.

Az állatvilág egyedeit a kásrut alapján három csoportba lehet sorolni:

- szárazföldön élő állatok (házi-, vad-, kicsi és nagy állatok);
- vízben élő állatok;
- levegőben élő állatok (szárnyasok).

A szárazföldön élő állatok kóserságának ismertető jegyeiről így ír a Tóra: „Szóljatok Izrael fiaihoz, mondván: Ezek az állatok, melyeket ehettek mind a barom közül, mely a földön van. Mindazt, ami hasadt patájú, aminek ketté hasítottak a patái, ami kérődző a barmok között, azt ehetitek.”²⁵ Ha hiányoznék e kettő ismertetőjel egyike (kettéhasított pata, kérődzés) akkor annak az állatnak a húsa tiltott, rituális szempontból nem tiszta az állat. Tiszta, tehát kóser állatok, melyeket az áskénáz zsidóság köreiből fogyasztani szokás: szarvasmarha és a borjú.

A vízben élő állatok közül csak a halak fogyasztása megengedett, ezek közül is csak azok, melyeknek pikkelyeik és uszonyaik van. Halak, melyeket általában az áskénáz zsidóság fogyaszt: ponty, csuka, hering.

A levegőben élő állatok közül csak a madarak ehetőek, kivéve a Tóra által név szerint felsoroltakat.²⁶ A rabbinikus hagyomány²⁷ különféle ismertetőjegyeket (pl.: legyen begye, a zúza bőre leválasztható legyen stb.) sorol még fel az ehető madaraknál. Madarak, melyeket általában az áskénáz zsidóság fogyaszt: tyúk, csirke, pulyka, liba.

22 Tóra = Mózes öt könyve.

23 M.III. XI,45.

24 „Mert szent népe vagy az Örökkévalónak a te Istenednek, téged választott ki az Örökkévaló a te Istened, hogy légy tulajdon népévé, mind a népek közül, melyek a föld színén vannak.” – M.V. VII,6.

25 M.III. XI,2-3.

26 M.III. XIII,20 és M.V. XIV,12-18.

27 Talmud, Hulin 61a.

Bölcseink megtiltották²⁸ a húsos (jiddisül: flájsig/k) és a tejes (jiddisül: milhig) ételek együttes fogyasztását a Tóra azon mondatából levezetvén, miszerint: „Ne főzd meg a gödölyét az anyja tejében!”²⁹

A zsidóság nézete szerint az étkezésre szolgáló terített asztal a Szentély oltárához, míg az étkezés az áldozatbemutatáshoz hasonlatos.³⁰ Ebből a nézetből következően a terítésnek is jelentősége van.

A szombati (jiddisül: sábeszi) asztalteríték a péntek esti vacsorához a következő:

- fehér abrosz;
- bárheszek/berheszek/hálák/fonott kalácsok + kés a felvágáshoz, egy tálcán (letakarva);
- bor + serleg;
- só;
- gyertyatartók, benne fehér gyertyák.

Az asztalt arra emlékeztetve szokás fehér abrosszal – egy szép, általában szatén vagy atlaszselyem³¹ terítővel – leteríteni, mert az egyiptomi kivonulás után, a pusztai vándorlás során hullott manna³², mint a fehér zúzvara vagy dér, betakarta a földet, és így nem a földről kellett az Isten általi gondoskodásként adott táplálékot felszedgetni a Talmud szerint³³. A Szentély elpusztult, de a zsidóság közel kétezer év óta, mindig emlékezetében tartja és várja a Másiáh (Messiás) eljöveteletét, mikor is újjá fog a jeruzsálemi Szentély épülni³⁴.

A fehér terítővel leterített asztalon lévő tálcára helyezük a szombati kenyereket/kalácsokat, bárheszeket/berheszeket vagy hálákat (jiddisül: hále), néhol tácsereket/dácsereket³⁵.

A bárhesz egy fonott kelt tészta, egy kalácsszerűség, egy „hajfonat-alakú sütemény”³⁶, melynek finomabb az íze, tésztája a hétköznapi kenyérnél. Az előírás

28 Részletesen megtalálható: Talmud, Hulin 115b.

29 M.II. XXIII,19; XXXIV,26 és M.V. XIV,21.

30 Pl.: Talmud, Bráhot 55a; Hágigá 27a és Menáhot 97a; Kicur Sulhán áruh XLI,6 és XLIV,4.

31 Az „atlasz” szót egy rövidítésként is lehet értelmezni: „De jó Izraelnek... (szelá) / Ách Tóv Lejiszráél Szelá / –Zsoltárok LXXIII,1.

32 M.II. XVI,35.

33 Talmud, Peszáhim 100b.

34 Pl.: Talmud, Megilá 17b; Jeruzsálemi Talmud, Máászér Sení 5:2. (29b.); RAMBAM: Misné Torá, A királyok szabályai 11:4.

35 In: Kohlbach Bertalan: A zsidó néprajzról. Gabbiano Print. Bp., 2007. p. 123.

36 Uo.

szerint³⁷, a szombati három étkezéshez mindig két bárheszt teszünk az asztalra³⁸, mert ez Isten gondoskodására, a pusztai vándorlás során hullott táplálékra, a manára emlékeztet, melyből pénteken dupla adag hullott a Tóra tanúsága szerint³⁹.

„Prózaibb” megokolás szerint, hétköznap mindig egy kenyeret tettek csak az asztalra, most ünnepnap van, amelyen emlékezünk a világ teremtését követő pihenő napra, a hetedik napra⁴⁰, és örvendezve emlékezünk Isten e hatalmas cselekedetére, és ehhez az örvendezéshez hozzátartozik a bőséges étkezés, a testi táplálék is.

A bárheszek hosszúkásak, mint a Szentélyben annak idején a zsidóság 12 törzsét jelképező 12 ún. színkenyér (mert az Isten „színe” előtt voltak azok)⁴¹. A bárheszek hosszúkás alakja a héber – váv – betűt is mintázza, amely gyakorlatilag egy hosszú vonal, és e betű számértéke: 6, így a két bárhesz 6 + 6, tehát a 12 színkenyeret idézi fel.

Ugyanezen megokolásból szokás a bárheszeket 6 százból fenni (3 + 3 százból), mert így a két bárhesz 12 szála ismét emlékeztet az Isten színe előtti 12 színkenyérre és a Szentélyre.

De a bárhesz fonott alakja akár a búzakalászra is emlékeztethet, amely az élet és a termékenység, az isteni gondoskodás egyik szimbóluma.

A hálá elnevezés megtalálható a Tórában⁴², és az emlékeztet a Szentély papjainak, a kohanitáknak adott adományra⁴³, amelyet a lisztből meggyúrt tésztaból kellett adni. Jelenleg nincs Szentély és a kohaniták sem tudják végezni istenszolgálatukat, de majd ha elküldi az Örökkévaló a Másiáhot (Messiást)...

E kalács-féleség⁴⁴ elnevezéséről néhány szóban:

A népi etimológia a bárhesz szó eredetét általában a héber bráhot (áskenáz kifejtéssel: bróhajs, jiddisül: bróhesz=áldások) kifejezésből származtatja⁴⁵, hiszen fogyasztása előtt is mondunk áldást és utána is, Istennek, a tápláló kenyérért.

37 Sulhán áruh, Oráh hájim 274,1.

38 Már a Talmud (Sábát 117b) is említi e szokást.

39 M.II. XVI,22.

40 M.I. II,3.

41 M.II. XXV,30 és M.III. XXIV,5-9.

42 M.IV. XV,20.

43 Mísna, Hálá I,9.

44 A kalácsról lásd pl.: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1768.html> –2015.08.27.

Pl.: JÓLESZ K.: *Zsidó hitéleti kislexikon*. Korona GT. Budapest, 1987. p. 26. A *Zsidó lexikon*. Zsidó Lexikon Kiadóvállalat. Budapest, 1929. p. 87. megemlíti még: „A filológia az ónémet brezitá-ból (fenni, csavarni) vagy az ugyancsak ónémet (áldozással összefüggő) berchtisz szóból származtatja.”

Raj Tamás⁴⁶ érdekes, de megítélésem szerint nem helyes magyarázatát adja a szónak, miszerint a Rajna mellékén élő zsidó lakosságnak is tudomása volt ama néphitről, hogy a Rajna folyónak tündére van és ő Berchta⁴⁷. Berchta a német néphit szerint hosszú, fonott szőke hajú leány, aki a Rajnán hajózó férfiakat elcsábítja. Az asszonyok, mintegy elhárító mágiaként (nehogy férjeik a tündér zsákmányául essenek) a kalácsot Berchta hajfűrtjeinek mintájára fonták. Az ott élő zsidók átvették a kalácskészítés e módját és azt a „Berchta” és a „bróhajszt” szó hasonló hangzása miatt így nevezték el.⁴⁸

Az egyik legjelentősebb magyar-zsidó folklorista: Kohlbach Bertalan⁴⁹, az áskénáz zsidó asszonyok hajlevágási szokásával hozza a bárheszt összefüggésbe.⁵⁰

Az tény, hogy Európán kívül mindenütt hálál e zsidó módra (tej nélkül) készített fonott kalács neve, de Európán belül is csak Magyarországon vagy attól nyugatra használják a bárhesz/berhesz elnevezést.⁵¹

A néhol használt tácsér/dácsér elnevezés és ennek különféle változatai⁵² a Példabeszédek könyvének egy mondatából eredhet, miszerint: „Isten áldása gazdagít (héberül: táásír = gazdagít).”⁵³ A finom tésztájú kenyér pedig a gazdagság ismérve, ekként valósítva meg Isten áldását és annak tudatosítását.

A bárheszeket az áskénáz zsidók rendszerint mákkal hintik meg sütés előtt. A mák a zsidóságnál is a termékenység, a jólét, a gazdagság szimbóluma és emellett ron-táselhárító hatást is tulajdonítottak neki.

Szokás a bárheszeket egy szép, hímzett fehér takaróval leteríteni, mert a manna kettő harmat- vagy dérréteg (egy alul, egy felül) közé volt ágyazva, hogy az tiszta

46 Raj Tamás: 1940–2010. Rabbi, egyik tanítómesterem volt, kitől sokat tanultam.

47 Pl.: Berchta/Perchta nem volt a „Rajna tündére”. Lásd: „Berchta/Perchta”-ról pl.: GRIMM, J.: *Teutonic Mythology I.* (George Bell & Sons. London, 1882) p. 272; FRAZER, J. G.: *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion.* (Macmillan and Co., Ltd. London, 1920) pp. 240–243; NATKO, D.: *Ritual Rebellion and Social Inversion in Alpine Austria: Rethinking the „Perchtenlauf” in its Relationship to the Carnavalesque.* A Thesis Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Arts. (Arizona State University. 2014) – <http://repository.asu.edu/items/24915-2015.08.30>; MOGK, E.: *Germanische Mythologie* (Trübner-Straßburg, 1907) In: E-book: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015008990957>.

48 54. A bárhesz. In: RAJ T.: *100+1 jiddis szó.* (Makkabi. Bp., 1999) p. 118.

49 Életéről, munkásságáról lásd, pl.: Oláh János: Kohlbach Bertalan, a folklorista. In: KOHLBACH Bertalan: *A zsidó néprajzról.* (Gabbiano Print. Bp., 2007) pp. 7–32.

50 KOHLBACH Bertalan: *A zsidó néprajzról.* (Gabbiano Print. Bp., 2007) pp. 123–129.

51 Sabbath and Festival Food of Central and Eastern European Jews. In: COOPER, J.: *Eat and Be Satisfied: A Social History of Jewish Food.* (Jason Aronson, 1993) pp. 171–194.

52 Pl.: Frankfurt am Main környékén: Judentartscher.

53 Példabeszédek X,22.

és kívánatos maradjon, így gondoskodott az Örökkévaló Egyiptomból kiszabadított népéről, a kommentátorok szerint⁵⁴ és azt a zsidó vallástörvényi előírások enciklopédiája, a Sulhán áruh⁵⁵ is elrendeli.⁵⁶

A bárheszek letakarásának más megokolása is van, miszerint étkezésnél előírás szerint előbb a kenyérre (jelen esetben a bárheszre) kellene először az áldást mondani és csak ezt követően a borra, viszont a kidus, a szombat (és az ünnepek) borral történő megszentelése előtt nem szabad ennünk semmit sem, így hát letakarjuk, hogy ne „lássák és hallják” a bárheszek a borra mondott áldást.⁵⁷

Az asztalra teszünk még egy sótartót is, mert mielőtt majd ennénk egy darabkát a bárheszből, meg kell azt sóznunk. A só által „szentelődik” az asztal oltárrá, mert a só az Istennel kötött szövetség szimbóluma, az isteni szövetség egyik jele a só, miként a Tóra-ban olvashatjuk: „...és ne engedd elmaradni a sót, Istened szövetségének jelét...”⁵⁸ A Tóra előírja, hogy az áldozatot nem szabad só nélkül bemutatni⁵⁹, és most az asztal a Szentély oltárához, míg az étkezés az áldozatbemutatóhoz hasonlatos⁶⁰, így ez ismételten emlékeztet az elpusztított jeruzsálemi Szentélyre, az Örökkévaló szimbolikus tartózkodási helyére.

A só az állandóság, a romolhatatlanság egyik szimbóluma is, ezáltal a romolhatatlan szövetségé, Isten és a zsidóság közötti szövetségé⁶¹.

54 Mehiltá és Rabbi Slomo Jicháki/RÁSI magyarázata szerint M.II. XVI,13-14-hez.

55 Sulhán áruh héber szavak jelentése: Terített asztal. A 16. században összeállított zsidó vallási kódex, törvénygyűjtemény, amely rendszerezi a háláhikus döntvényirodalom és rabbinikus hagyományok, döntések alapján kialakult vallási szabályokat, és amelyet csekély módosításokkal az egész zsidóság kötelezőnek fogadott el. A gyakorlati háláhá legalapvetőbb forrása, Rabbi Joszéf Káro (1488–1575) műve, Rabbi Jákov ben Ásér (1269–1344) Árbáa turim (Négy sor) című kódexének felhasználásával, tagolásának elfogadásával készült. Részei: 1. Oráh hájim (Az élet ösvénye vagy életút: a mindennapi valamint szombati és ünnepnapjainak törvényei); 2. Jore déa (Tudás tanítója: a kásrut és más vallási előírások törvényei); 3. Even háézer (A segítség alapköve: a házasságjog, a családi élet stb. törvényei); 4. Hosen mispát (A jog mellvértje: a magánjog háláhái). Az 1565-ben Velencében kinyomtatott mű különösen a szefárd zsidók (Lásd, pl.: SEPHARDIM In: Encyclopaedia Judaica. / Ed. Michael Berenbaum and Fred Skolnik. 2nd ed. Vol. 18. Keter-Jerusalem, 2007. pp. 569–571.) hagyományos életét vette tekintetbe, ezért azt egy lengyelországi rabbi: Mose Isszerlész (1525–1572) az áskénáz zsidóság hagyományai szempontjából kiegészítette a Sulhán áruhot, amelyet az ő Hámápá (Az abrosz/asztalterítő) elnevezésű jegyzeteivel, néhány évvel később (1569–1571, 1574) nyomtattak ki Krakkóban.

56 Sulhán áruh, Oráh hájim CCLXXI,9.

57 Kicur sulhán áruh, LV,5.

58 M.III. II,13.

59 Pl.: M.III. II,13 és Jehezkél, XLIII,24.

60 Pl.: Talmud, Bráhot 55a; Hágigá 27a és Menáhot 97a; Kicur Sulhán áruh XLI,6 és XLIV,4.

61 Pl.: M.IV. XVIII,19 és Krónika II. XIII,5.

A bárhesz vagy hále megszegéséhez egy éles kést használunk – a Szentélyben bemutatott áldozati állatok levágására emlékezvén, mert a kóser vágáshoz ez előírás⁶² –, amelyet a kidus alatt letakarunk a bárhesztakaróval, hogy ne is lássuk. Ez szintén az Örökkévaló oltárára emlékeztet, amelynek készítésekor nem használhattak vasat, a Tóra előírása szerint.⁶³ A Kicur sulhán áruh⁶⁴ írja: „...a vas megrövidíti, az oltár meghosszabbítja az ember életét.”⁶⁵

Mielőtt azonban megszegnénk a bárheszt, áldást kell mondani az ünnepi kenyérre, amelyben megköszönjük az Örökkévaló Istennek, hogy „kenyeret ad a földből.”⁶⁶ A Talmud írja: így áll: „Tilos az embernek, hogy élvezzen ebből a világból bármit is áldás nélkül. Ha áldás nélkül élvez bármit is ebből a világból, az olyan mintha az ég szentségeiből (Istennek szentelt áldozatokból) fogyasztana, miként írva van: „Az Örökkévaló a föld és teljessége...”^{67 68}

Az áldás mondása előtt szokás mindkét kezünket a bárheszekre helyezni és egy picit megemelni azokat 10 ujjunkkal. Ez utal a CXLV. zsoltár 15. mondatára, amely 10 szóból áll (héberül és magyarul is): „Mindenki várakozva néz rád, és te idejében adsz nekik eledelt.”⁶⁹ Ez szintén emlékeztet bennünket Istenre, arra hogy ő ad „eledelt”, ő ad táplálékot az embernek, és neki kell ezért hálálkodni, köszönetet mondani.

Kell lennie még az asztalon bornak és serlegnek/pohárnak is mindenki számára. A bor az ünnepet megszentelő áldáshoz és imához (kidus) szükséges. A bor mindig az ünnepek itala, az öröm és a jókedv szimbóluma: „A bor megvidámítja az ember szívét.”⁷⁰ A poharat csordultig szokás tölteni, utalásul a zsoltár mondatára: „...csordultig van poharam. Bizony, jóságod és szereteted kísér életem minden napján...”⁷¹

62 Sulhán áruh, Jore Déa 18,1-3.

63 M.V. XXVII,5.

64 A rövidített Sulhán áruh, az úgynevezett Kicur sulhán áruh (a Sulhán áruh kivonata) törvénygyűjteményt az ungvári Slomo Ganzfried (1804–1886) írta. Magyar nyelvű fordítását Singer Leo (1877–1944) várpalotai rabbi készítette el és jelentette meg 1934-ben.

65 Kicur sulhán áruh, LIV,4.

66 Az áldás teljes szövege: Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, a világ királya, aki kenyeret ad a földből. Héberül megtalálható, pl.: <http://zsido.com/fejezetek/liturgia-az-etkezes-aldasai/> –2015.08.14.

67 Zsoltárok XXIV,1.

68 Talmud, Bráhot 35a.

69 Héberül: Éné-kól élechá jeszábérú veatá notén-láhem et-áchelá beító.

70 Zsoltárok CIV,15.

71 Zsoltárok XXIII,5-6.

Az Örökkévaló áldásának egyik állandósult kifejezése, hogy megadja a gabonát, bort és olajat.⁷² A bor előállításáról először a Tórában Noé történetében olvashatunk.⁷³ Az ősatyák idejében a bor jól ismert ital volt.⁷⁴ A „szőlő vére” kifejezésből⁷⁵ pedig arra lehet következtetni, hogy főleg vörös bort ittak. A bor mindig hozzátartozott az ünnepélyesebb étkezésekhez⁷⁶, sőt még az úti felszereléshez is.⁷⁷ A bor emlékeztet még az Istennek bemutatott áldozatokra, amelyekhez bort is adtak.⁷⁸

A bor mellett a szombati asztal díszei és elengedhetetlen kellékei a gyertyák. Legalább két gyertyát kell gyújtani még a sábat bejövetele előtt.⁷⁹

A háziasszony által hagyományosan megterített asztal és az égő gyertyák várják a sábat vacsorához a családtagokat. A péntek esti, a sábeszi vacsora a magyarországi áskénáz zsidóság köreiből többé-kevésbé megegyező fogásokból áll:

- hal;
- húsleves;
- hús, mártással/körettel;
- sütemények és/vagy kompót.

A hagyományörző zsidó háziasszony kezét az ételek „megalkotásánál” a kásrut szabályai jelentősen megkötik. Nagy ötletgazdaságra és leleményességre van szükségük, hogy a megszabott korlátokon belül minél több finom ételt varázsoljanak az asztalra. Különösen így van ez a szombati napok vonatkozásában.

Péntek este, tehát a sábesz „bejövetele” után⁸⁰ valamilyen halból készült előétellel kezdjük az estebédet: halkocsonyával, gefilte físsel (töltött hal), diós hallal stb. A hal a sokasodás, a szaporodás, a termékenység egyik zsidó szimbóluma⁸¹, héber betűinek számértéke (hal/ DáG = Gimel = 3 + Dálet = 4 = 7) pedig a szombatra,

72 Pl.: M.V. VII,13 és Jirmejá XXXI,11.

73 M.I. IX. fejezet.

74 Pl.: M.I. XIV,18 és XXVII,25.

75 Pl.: M.I. XLIX,11; M.V. XXXII,14; Jesájá LXIII,1-3.

76 Pl.: Sámuel II. XIII,28 és Krónika I. XII,40-41.

77 Bírák XIX,19.

78 M.II. XXIX,40; M.IV. XV,5; XXVIII,7 és 14

79 Kicur sulhán áruh, LXXV. fejezet.

80 Uo.

81 Lásd, pl.: M.I. XLVIII,26.

a hét hetedik napjára utal, mikor is Isten a teremtést befejezve „megpihent”. A hal fogyasztását már a Talmud is említi.⁸²

Majd húslevesrel folytatódik az étkezés, amelybe a szokásos zöldségek (sárgarépa, zöldség, zeller) mellett fokhagyma, vöröshagyma és néhány szem bab is kerül. A hagyma azért fontos és jelzésértékű, mert a szombati ételek híven megőrizték a pusztában hullott manna⁸³ ízét, hiszen a mannában a föld minden íze érezhető volt, kivéve a hagymáét (+ a dinnyéét, uborkáét és a póréhagymáét, mert ezek ártalmasak az áldott állapotban lévő és a szoptató nőnek).⁸⁴

A péntek esti fokhagyma-fogyasztás régi szokás, már a Talmud is ajánlja ezt és Ezrának (Ezsdrásnak) tulajdonítja, miszerint: „Péntek este ideje van a fokhagyma evésének, mert az javítja a férfiúi potenciát.”⁸⁵

A vöröshagymának⁸⁶ pedig 7(?) rétege, húsos levele van, amely emlékezet a szombatra, a hét 7. napjára, mikor is az Örökkévaló megpihent. A bab nevében (jiddisül: bundleh) pedig megtalálható a „bund” szó, amely „szövetséget” jelent jiddisül, így emlékeztet az Isten és a zsidók között kötött mindmáig érvényes szövetségre.

Több helyütt szokásban van, hogy szeletelt retket is tesznek az asztalra és azt sóba mártva fogyasztják a húsleveshez. Ez egyszer praktikus dolog, mert sózni nem lehet már a levest, hiszen az a főzés része, főzni pedig tilos szombaton⁸⁷; másodszer pedig a retek fogyasztása télen-nyáron a gazdagság egyik szimbóluma is, amint azt a Talmud írja⁸⁸.

A következő fogás a levesben főtt hús, mártással; vagy sült hús, körettel (cimesszel), a német: „zum essen” szavakból, vagy a „zimt” (fahéj) szóból, amely édes és valamilyen gyümölcsöt is tartalmaz a fahéj mellett, rendszerint). A hús fogyasztása mindig a jólét, a gazdagság jelzése, az Isten által adott „javak” közül az egyik fontos dolog. Mártásként gyakori a paradicsommártás, tormamártás vagy az ejnmáh (fokhagymamártás).

82 Talmud, Sábát 118b.

83 M.IV. XI,7.

84 Szifré: M.IV. XI,5. A *Szifré* arám szó, jelentése: könyvek. Mózes IV-V. könyvéhez a III. században készült háláhikus midrás-gyűjtemény.

85 Talmud, Bává kámá 82a lapján hivatkozik az első zsolnár 3. mondatára: „...idejében megadja gyümölcsét...”

86 Magyar népnyelvi elnevezések: zsidószalonna (nem azonos az „inasz”-nak vagy „ineresz”-nek nevezett liba testhájjal!), mózespescsenye.

87 Kicur sulhán áruh, LXXX,3.

88 Talmud, Bráhot 57b.

Szokásos köretek: farfel/farfli (tarhonya) – a jiddis „farfallen” szóból, melynek jelentése: elveszett, így utal arra, hogy mindenkinek „elveszik” a bűne/vétke, ha megtartja az Örökkévaló által adott előírások szerinti szombatot –, krumplikugli/kugel/kigli – kerek, gömbölyű alakja utal a pusztában hullott mannára, az Isten által adott eledelre –; vagy a hagymás tört krumplic. A vacsorát süteményekkel, kompóttal és/vagy gyümölcsökkel szokás befejezni.

A szombati reggeli, amelyre késő délelőtt, a zsinagógából hazajövet kerül sor, általában süteményekből áll. Ilyenek az ejer kihli (tojásos lepény), delkli (túrós vagy lekváros batyu), kuhen (tejes kalács), a különböző piskóták melyeket a tea-hoz vagy a tejes kávéhoz fogyasztunk, de előtte szokás a férfiaknak egy kupica pálinkát (snapsz/brnfn/slivovic) elfogyasztani, hogy „égjen el” az esetlegesen kedvezőtlen isteni ítélet amely az eljövendő időre szól; avagy a nőknek egy pohárka édes italt felhajtaniuk, jelzésül ama óhajuknak, hogy „megédesedjen” az Örökkévaló által kiszabott égi ítélet.

Az ebéd hagyományosan hagymás/májjas/tojással kezdődik (jiddisül: ejer/lájber/cibelesz), majd azt követi a főétel: sólet (csólent). A máj héber betűinek számértéke (máj / KáVéD = Dálet = 4 + Bét = 2 + Káf = 20 = 26) ugyanannyi, mint az Örökkévaló négy betűből álló nevének, a tetragrammatonnak a számértéke (JodHéVávHé = 5 + Hé + 6 = Váv + 5 = Hé + 10 = Jod = 26), ekként utal az Istenre.

A tojás egyfelől a gyász zsidó szimbóluma (ekkor halt meg a hagyomány szerint: Jozséf/József, Mose/Mózes és Dávid⁸⁹, de szombaton tilos gyászolni⁹⁰, ezért „rejtve” /nem felismerhető a tojás alakja/ gyászolunk, emlékezünk) és a termékenységé, a szaporodásé is. A tojás jelképezi azt a hitet is, miszerint a tojásnak nincs nyílása, nincs „szája” és az Örökkévaló is így fog majd cselekedni népe védelmében és befogja a zsidóságot rágalmazók száját.

A főétel a sólet, egy babból készült egytálétel, hússal (füstölt marha vagy libahússal), többnyire gerslivel (árpagyöngy), néhol ganefel/gánevvel (hosszúkársra gyúrt téztaféle, mely magába szívja az ízeket és a zsírt) vagy helclivel, más néven: halslival (töltött libanyak). A sólet, ez a pénteken elkészített és a szombati ebédnél még mindig meleg egytálétel nevének eredetére több vélekedés is ismeretes.

Ezekből egynéhány: a francia „chaud lit” – „forró/meleg ágy”; vagy „chaud lent” – „forró/meleg lassú” kifejezésből ered a szó, hiszen voltak oly helyek, hol az ágyban, a dunna/ák alatt tartották melegen e hosszú időn át, lassan főtt egytálételt;

89 A Talmud ugyanis írja (Kidusin 38a), hogy az igaz emberektől akkor veszi vissza a lelket az Örökkévaló, amely napon születtek.

90 Kicur sulhán áruh, CCXIX,1.

vagy a német „Schul ende” – „zsinagóga (imádkozás) befejezte” szavakból, hiszen a sóletet a reggeli és a délelőtti imák befejezése után, a sábeszi ebédre fogyasztják el.

Az ebédet az ekkor természetesen tejet nem tartalmazó ún. párve süteményfélék zárják: almás⁹¹/loksn kugli (kerek formában sült, tojasos, zsíros tésztaféleség, amelynek kerek, gömbölyű alakja utal a pusztában hullott mannára, az Isten által adott elesésre) vagy rugelah (fahéjas vagy kakaós tekert kifli-szerűség).

A sábesz „kimenetelét” megelőzően kerül sor a harmadik előírt⁹² étkezésre a szeudá slisitre (jiddisül: sálesüdeszre), amely amolyan uzsonnaféle süteményekkel és hallal (szardínia vagy gehákta hering: sós hering almával, hagymával, tojással), az Isten által a bőséget jelző vízben élő állattal, jelezvén az eljövendő hét elvárásait Istennek.

Én ételeket nem tudok írásban „nyújtani”, de legyen ez a kicsi írás szellemi táplálék olvasójának, és csupa-csupa bőségben, egészségben és minden jóban legyen része!

91 Az alma a termékenység régi szimbóluma és az Énekek énekének mondatát („Akár az erdő fáai között az almafa, olyan a szerelmem az ifjak között” –II,3) a zsidóságra is szokás értelmezni.

92 Kicur sulhán áruh, LXXVII,16.

PERINTFALVI Rita

elnök, Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesülete
tanár, Bécsi Tudományegyetem

A keresztény női misztika – a spiritualitás és a szabadság lehetősége

Magdeburgi Mechthild élete

Szegénységben élni

Jóllehet Magdeburgi Mechthild (1207–1282/1294) előkelő nemesi családból származott, gondos udvari nevelésben és jó világi képzésben részesült, 23 évesen mégis elhagyta fényűző otthonát és Magdeburg szegénynegyedébe költözött, hogy beginaként a társadalom kutaszítottjairól gondoskodjon. Ez az esemény döntő szociális természetű határátlépés volt a számára. Mechthild tudatosan hagyta el a jó módúak életét és élt önkéntes szolidaritásban a szegényekkel.

A beginák nem kolostorban élő szerzetesnők voltak, hanem egy vallásos női közösség, amelynek tagjai nem tettek szerzetesi fogadalmakat és a társadalom különböző rétegeiből érkeztek. Így köztük tartoztak nemes úrhölgyek mint pl. Mechthild vagy polgárnők, özvegyek, sőt még házas asszonyok is. A belépéskor szüzességre kötelezték magukat és arra, hogy aszketikus módon fognak élni. A 13. sz. jólétének árnyoldalát képezték azok az öregek, betegek és hátrányos helyzetűek, akik az utcákon vegetáltak élelem nélkül. Az egyedülálló nők és gyermekek száma pedig egyre nőtt. A társadalom kutaszítottjai a begináknál mindig halló fültre és megértő szívre találtak, akik nemcsak lelkieken, de a mindennapi élet nehézségeinek leküzdésében is segítették őket.

Mechthild 40 éven keresztül élt itt (1230-70) és közben a domonkos Heinrich von Halle-t választotta gyóntató atyjának és lelki vezetőjének, aki ismerte a misztikusnő legbensőbb titkai is.

Isteni hívás a prófétai és misztikus mű megírására

Isten hívása később egy további, még mélyebb és meghatározóbb hatarátlépésre szólította fel Mechthildet. Az Istentől kapott küldetés szerint egy prófétai- és misztikus művet kellett megírnia. Ennek a műnek a megírása viszont teljes lelki autoritást követelt, mégpedig egy olyan korban, amikor a nők számára bármiféle spirituális hatalom elképzelhetetlennek minősült.

Amy Hollywood magyarázata szerint a nőknek az akkori világban misztikus meg tapasztalásokra kellett hivatkozniuk, hogy vallásos pozíciójuknak autoritást tudjanak biztosítani.¹ „Egy ilyen jellegű legitimáció nélkül vagy akár azzal együtt a nők gyanúsítgatásoknak, rosszallásnak és elítélésnek voltak kitéve. Nem volt semmilyen jogosultságuk, ami alapján írhattak vagy taníthattak volna, sem pedig egy olyan „szövegük” amit legitim módon olvashattak és értelmezhetek volna.”

Mechthild sokáig vergődött kétségek között azzal a belső dilemmával, hogy valóban szabad-e tollat ragadnia és teljesítenie azt a hívást, amit Istentől kapott. Egyrésztől engedelmesen eleget tett volna kora elvárásainak, hiszen a 13. század szigorú tabuk irányította világában egy nő nem hallathatta hangját a nyilvánosság előtt, nem léphetett fel tanítóként és lelki mesterként. Ennek a tilalomnak a hátterében egy olyan patriarchális legitimáció állt, ami elvitatta a nőtől a rációt, az értelmet. Emellett meg kellett küzdenie belső kételyeivel is, miszerint ő nőként nem képes az írásra.

Másrészt viszont az isteni hívó szó ellentmondást nem tűrő belső tűzként sürgette őt, hogy betöltse hivatását. Mechthildnek ahhoz, hogy ezt a belső konfliktust feloldja át kellett lépnie saját határait és ezáltal azokat a társadalmi és egyházi elvárásokat, melyek minderre nem adtak volna lehetőséget.

Egy víziójában Istentől a következő választ kapta zaklatott miértjeire: „Van az Írásnak néhány bölcs mestere, akik mindazonáltal balgák az én szememben. És még ennél többet is mondok neked: nagy megdicsőülés számomra előttük és erősíti is a Szent Egyházat, hogy egy tanulatlan száj a Szent Lélek által tanult nyelveket okít” (II, 26).

Az írás végül is elkészült, ami által a misztikusnő megszegte az általános írási tilalmat és ezzel együtt életét is kockára tette. Írásával Mechthild akaratlanul is belekeveredett az aktuális teológiai és egyházpolitikai csatározásba. A beginák

¹ Amy Hollywood, *The Soul as Virgin Wife: Mechthild of Magdeburg, Marguerite Porete, and Meister Eckhart* (University of Notre Dame Press: Notre Dame 1995.), 36. Lásd még Sara S. Poor, *Mechthild of Magdeburg and Her Book: Gender and the Making of Textual Authority* (University of Pennsylvania Press: Pennsylvania 2004), 60.

ugyanis a 13. sz. közepe óta az egyházi kritika keresztüzében álltak, mert téziseik nagy részét a klerikális oldal tévesen értelmezte ill. olyan gondolatokat tulajdonított nekik, amelyek abszolút távol álltak tőlük. 1260-ban az egyházmegyei szinódus megpróbálta megfegyelmezi a beginákat és alárendelni a plébániai klérusnak.

A szinódusi vita központi eleme az volt, hogy ezektől a nőktől elvették azt a spirituális autoritást és önrendelkezést, amit addig birtokoltak. Mindezidáig a beginák ugyanis saját maguk vezették közösségeiket mind szervezetileg mind pedig lelki-ekben és mindenki szabadon választhatta meg a gyóntató atyját.

Ez óriási szabadságnak számított abban a korban, amikor még a skolasztika nagymestere Aquinói Szent Tamás is (1225–1274) a nőket pusztán „Femina est mas occasionatus”-nak, azaz „félresikerült férfinak” tekintette (Summa Theologiae I/99/2 ad 1, valamint I/92/1 ad 1). És a nő férfinak való alárendelését a nő természetéből eredeztette: „Az alárendeltségi viszonyoknak megfelelően a nő természettől fogva a férfinak van alárendelve. Mert a férfi természetéből adódóan felülmúlja őt az értelem megkülönböztető képességében” (Summa Theologiae I/92/2).

Mechthild szembehelyezkedve ezzel a skolasztikus nőképpel vissza akarta adni a nők elvesztett méltóságát azzal, hogy Istenéről írásaiban úgy beszél, mint szerelmeséről, aki egészen másképpen viszonyul a nőhöz, mint kora egyháza:

„A szentséges örömteli csendben a vágyak egymásra lelnek: az Úr átadja magát a Léleknek, a Lélek pedig Urának. E Lelken kívül nem tudhatja más, hogy mi történik vele e percben” (I, 44).

Természetesen ez a merészség nem maradhatott büntetlenül. A magdeburgi egyházi bíróság makacs üldözést indított írása ellen, de végül is soha nem ítélték el Mechthildet. Heinrich atya tudta, hogy Mechthild könyve veszélyes lehet a számára, ezért egy személyes tanúsítványt is kiadott annak igazolására, hogy a nőnek semmiféle társadalmat felforgató tervei nincsenek.

Magdeburgot mindenestre éppen az ő tanácsára 1270-ben (40 évesen) elővigyázatosságból elhagyja és Helfta-ban egy ciszterci kolostorban talál menedéket, ami akkor Hackenborni Gertrúd vezetése alatt állt. Új otthonában társnőjévé válik Hackenborni Szent Mechthild mellett Gertrúd is, akiknek mesternője lesz a misztikus írás tekintetében, mégpedig isteni megbízással: »Neked kell felvilágosítanod és tanítod őket (a szerzetesnő társakat), és velük kell maradnod nagy megbecsülésben« (VII, 8). Helfta így válhatott aztán a nők képzésének és a misztikus irodalom központjává.

Kortársai Magdeburgi Mechthildet is szentként tisztelték, de ténylegesen sosem avatták szentté. Ebben bizonyosan szerepet játszott az is, hogy Mechthildet az Úr

Egyháza megreformálására is meghívta és ezért néha bizony kendőzetlen őszinteséggel beszélt kora egyházának visszaságairól: „Ha a kabát régi, akkor biztosan hideg is. Ezért kell nekem egyházamra új kabátot terítenem» (VI, 21). Vagy másutt „Két dolgot nem tudok eléggé panaszolni: az egyik az, hogy Istent a világban mennyire elfelejtették, a másik pedig az, hogy az egyházi emberek mennyire tökéletlenek. Ezért kell néhányaknak elbukniuk” (IV, 16).

Mechthildet azonban mindvégig a lojális kritika szelleme vezette, szeretetből és féltésből gyakorolta ezt a kritikát: „Ezt a könyvet mint hírnököt küldöm minden egyházi embernek, mind a jóknak mind a rosszaknak, ők az egyház oszlopai. Mert ha az oszlopok leomlanak, akkor az épület sem tud tovább fennmaradni.” (Bevezetés)

A misztikus írás erotikus nyelve

Miközben a skolasztikus teológia nyelvében a racionális aspektus dominált, a misztika tudatosan egy másik nyelvet keresett az Istennel kapcsolatos mély megtapasztalásainak szavakba öntésére. Így Magdeburgi Mechthild az „Istenség omló fényárja” c. művének nyelve erőteljesen erotikus színezetet kapott. Írásában a misztikusnő alapvetően két hagyományra hivatkozik: egyrészt az udvari Minneköltészetre, amellyel még a szülői házban ismerkedhetett meg, másrészt pedig a bibliai Énekek Énekére.

Mechthild nyelvének erotikus karaktere provokációként is tekinthető, de mégis logikusan magyarázható. Egy adott területnek a nyelvét csak akkor lehet átvinni egy másik terület tapasztalatainak a kifejezésére, ha a két terület között sajátos strukturális összefüggés áll fenn. Egy közös nevező, ami az átvitelt lehetővé teszi. „Ha tehát a misztikus tapasztalatot az erotika nyelvén lehet vagy kell kifejezni, akkor a misztika egy sajátos belső összefüggést nyilatkoztat ki a vallás és az erotika között.”² Mégpedig egy metaforikus kép segítségével kifejezve oly módon, hogy a vallás és az erotika szférája között található kapun két irányból is lehet járni-kelni. Azaz át lehet lépni a vallás területéről az erotika mezsgyéjére és fordítva az erotika birodalmából a vallás szférájába. Így talán igaz az, hogy nincsen valódi, mély, embert formáló és felszabadító erotika „vallás” nélkül. De ekkor a megfordításnak is igaznak kell lennie miszerint nincsen valós vallási tapasztalat „erotika” nélkül.

2 Keul, „*Du bist ein inniger Kuß...*“ 96. Lásd hozzá még Hildegund Keul, *Mechthild von Magdeburg: Poetin, Begine, Mystikerin* (Herder: Freiburg 2007), 132.

Mechthild misztikája

Mechthildet, a misztikusnőt csillapíthatatlan vágy hajtotta, hogy személyének elszigeteltségét és végenségét feloldja az Istennel való misztikus egyesülésben.

Wiethaus Magdeburgi Mechthild „misztikus utazását” három lépcsőfokban írja le: „A misztikus utazásnak az isteni udvarlás fázisával kell kezdődnie, aztán folytatódnia a lélek átalakulásával, *mors mystica*, amelyben Mechthild emberségének szinte összes nyoma teljesen megsemmisül az Istenség hatására. Ebben a stádiumban a megtisztulás (*purification*) a válasz az isteni szerető visszahúzódnak tapasztalatára. (...) Végül, *mystical union* a völegénnyel a tisztaság és szentség állapotában valósul meg.”³

Isteni udvarlás – Szerelemittaság

Az „isteni udvarlás” az első fázis a misztikus úton, amelyben Isten szinte flörtöl a lélekkel. Mechthild számára Isten nem egy távolságtartó, tekintélyt parancsoló rideg hatalom, hanem „vágyakozásban égő”, aki teli van szenvedéllyel »Ó, Isten, sóvárgásodban parázsló!« (I, 17), aki „minden dologban bővelkedik, de a lélek megérintésével soha nem telik el” (IV, 12). És ez a szenvedélyes Isten, akárcsak egy emberi szerető kedveskedik, szépeket mond, hogy a lelket magához vonzza: „Eia, kedves galamb, vörösek a lábaid, simák a szárnyaid, ajkad kecsgettető, milyen szépek a szemeid, fejedet büszkén emeled, gyönyörteli a járásod.” (II, 17)

Purification-Mors mystica

A második fázis a misztikus úton az a tapasztalat, amikor az addigi lángoló, szerelmes isteni közelség egyszer csak eltűnik, mint a kedves a szerelmes együttlét után: „Szerelmesem eltűnt álomban, mikor vele egyesülve pihentem” (IV, 12). Ez a tapasztalat nem más, mint a „lelki szárazság”, az Isten hiányának, távollétének fájdalmas megtapasztalása. Amilyen édes volt a közelség gyönyörteli állapota, ez a hiány most annyira metsző, hogy fájdalma csaknem pusztulásba dönti a lelket, egyfajta „misztikus halál” átéléséhez vezet: „Semmi nem ízlik nekem, csak egyedül Isten, ennek a világnak a számára teljesen halott vagyok” (IV, 12).

A misztikus tapasztalat egy radikális önkonfrontáció, ahol az „Én” megtapasztalja saját reális határait és felhívást kap arra, hogy ezeket a határokat átlépje. A misztika intenzív odaadás az életnek, mégpedig úgy, hogy közben a halál érintése, az

3 Ibid.

eddig „Én” egyfajta megsemmisülése, amely a személy mélyreható transzformációjához vezet, nem elkerülhető: „Tükörhegy vagy te nékem, Uram, és szemem világa, ki önnönmagamtól fosztasz meg engem. Szívemet feldúló vihar, erősségem, mely olykor ugyan elhagy, és mégis legfőbb menedékem” (I, 20).

Ennek a transzformációnak a mibenlétéről írja Wiethaus:⁴ „Az extázis folyamán a szerető „Én” kitárul a másik felé, túllépve saját határait. Az extázis során megélt halál egyfajta kitörés a teremtettség korlátain túlra, egy olyan pillanat, amikor az emberi természet beleolvad az istenibe.”

A szerető lélek azon a ponton tapasztal meg valami nagyon mélyen istenit, ahol minden dolog elveszik, ahol életét is kockáztatja és elfogadja a halál reális lehetőségét: „Csókolja őt (a lelket) isteni ajkával, és ezáltal eléri a legnagyobb gyönyört és a legmélyebb fájdalmat is egyben, és ténylegesen az övé lesz” (II, 23).

Wiethaus is tematizálja Mechthild teóriáját az ún. „sinking love”-ról, vagyis a „felemészítő szerelemről” azaz a kedvestől való elszakíttottság problematikáját.⁵ Az Isten távolléte, a tőle való elszakadás a tulajdonképpeni lényege az ő spirituális krízisének. Ami azonban annyira megrázó és fájdalmas, hogy a misztikusnő szinte halál közeli élményt él át.⁶ A szerelmestől való elszakíttottság olyan, mint a halál. Saját szavaival kifejezve: „Te, nagyon kedves, most már nem kímélhetsz meg engem, szeretnék egyszer s végre meghalni szerelemből, Ó, Uram, nem tudsz Te már engem másképpen lecsendesíteni” (VII, 21).

Egyfajta különös szerelembetegségről van szó tehát: „Halálosan megvagyok sebezve a te szerelmednek izzó sugarától. Hagyj engem hát nagy gyötrelmemben itt feküdni” (II, 25). Különösen is szép ezen a szöveghelyen a mechthildi misztika, mert épp azt ábrázolja, hogy nemcsak az emberi lélek, hanem maga a szerelmes Isten is belebetegszik az emberszerelmebe: „Uram, te örökké bele vagy betegedve az utánam való szerelemben” ... „te eltemettél engem szíved szent sebeibe, azért hogy soha ne feledkezz el rólam” (III, 2).

4 Wiethaus, *Ecstatic Transformation*, 55.

5 Ulrike Wiethaus, *Ecstatic Transformation: Transpersonal Psychology in the Work of Mechthild of Magdeburg*, (Syracuse: New York 1996), 42: “In a dramatic narrative in book 4, Mechthild develops a theory of “sinking love” that has as its cornerstone the problem of separation between lover and beloved.”

6 *Ibid.*: „During ecstasy she “comes outside herself”, a partially physical occurrence that resembles a near-death experience.”

Misztikus egyesülés

A végső, a beteljesüléshez vezető harmadik fázis a „misztikus egyesülés” szintje. Ezt az állapotot Mechthild a testi egyesülés erotikus képeivel rajzolja meg: „Én benned vagyok, és te bennem vagy, nem tudunk egymáshoz közelebb lenni, mert mindketten egyé olvadtunk és egy formába öntöttünk, és szakadatlanul és örökké így maradunk” (III, 5).

A misztikusnő Isten jelenlétét érzi lelke mélyén: „Erre mondá az ember: „Uram, Te vagy az?” Akkor fordítsd arcodat hozzám, hogy felismerhesselek Téged.” – Ekkor megszólalt az Úr: „Ismerj fel engem a bensődben!” Erre a lélek: „Uram, én észreveszlek Téged ezrek között is, és teljesen felismertelek Téged. Az én szívem a bensőmben őrzővé tett engem. És nem mertem bevallani, hogy ő az” (VII, 11).

Olyan titokzatos és különleges ez a közelség az Isten és a lélek között, hogy még maguk az angyalok sem tapasztalhattak meg soha hasonlót: „Asszonyom, Lélek, olyannyira belém vagy formálva, hogy semmi sem lehet köztünk, mi elválaszthatna minket egymástól. Egyetlen angyal sem volt még oly magasztos, hogy akár egy óra erejéig is részese lehetett volna annak, ami neked már az idők kezdete óta megadatott” (I, 44).

Az egyesülésnek fokozatai vannak, a legmélyebb és legteljesebb a hetedik fokozat: „A hetedik (fokozatot) alig lehet szavakkal leírni: keresztény hittel lehet ezt érezni, ahogy Isten gyönyörteljesen, éhezve, túlcsonduló szeretettel egyre mélyebben a lélekbe árad” (VI, 24).

És ezen a szinten Mechthild eljut oda, hogy már nem tud beszélni élményéről, mert az messze meghaladja a szavakkal, a fogalmakkal leírható valóság szintjét: „Szeretnék még többet írni, de nem tudok. A gyönyör, a megtiszteltetés, a dicsőség, a bensőségesség, az igazság felülmúlnak engem a maguk mértékében, úgy hogy elnémulok és már nem tudok beszélni arról, amit megtapasztalok” (VI, 41).

És ez az a pont, ahol a misztika elcsendesedik és többé már nem keres szavakat ahhoz, hogy megpróbálja leírja mindazt, ami a nyelv lehetőségei számára áthatolhatatlan titok. Elnémul és csak szemlél és enged, hogy az isteni rejtőzködő jelenlét átformálja őt, hogy Mechthild eggyé váljon az istenivel, ahogy az isteni egybeolvad Mechthilddel.

RÓNA Tamás

rabbi, adjunktus, Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem

Rabbi Slomó Jiccháki

– Rási (1040–1105) – A „Pársándátá”

A „Pársándátá” – eufémizmus az univerzális, mindenki által elismert tudós elnevezése. Összetett szó: Pársán dátá – a törvény (vallás) értelmezője. Ibn Ezra nevezte így Rásit.

Rási, rabbi Slomó Jiccháki 1040-ben született Troyes champagne-i városban. Egy legenda szerint (melyet sokan elvetnek, és valószínűtlennek tartanak) abban az évben született, melyben Rabbénu Gerson, a Gálut Fényessége (mior hagolá) elhalálozott, s így beteljesült az Írás: „a nap lementével újra feltűnt a nap.” Rási a leghíresebb askenáz jesívákban, előbb Mainzban, majd Wormsban végezte tanulmányait. A diaszpóra minden országában a Biblia és a Talmud legnagyobb magyarázójaként ismerik el. Alig van olyan Talmud- vagy Biblia-kiadás, melyhez nem csatolják az ő kommentárját. Az első nyomtatott héber könyv, amely az olaszországi Reggio di Calabriában jelent meg 1475-ben, Rási kommentárja a Tórához. Azokkal a betűkkel nyomták, melyeket máig Rási-betűnek hívunk. Több mint 200 magyarázatot fűztek az évszázadok folyamán Rási tórakommentárjához, és van, aki többet is számol. Mindez a felületes szemlélő számára is megmutatja Rási életművének fontosságát és érdemét.

Ch. D. Schewell „Pirus Rási ál haTora, hocéj moszad harav Kuk” című könyvének bevezetésében megjegyzi, hogy voltaképpen nem volt Rási előtt szóba jöhető, héber nyelven író Tóramagyarázó, tekintve, hogy Rászáq arabul írta kommentárját, s ez a nyelv idegen volt Rási számára; Rabbénu Chánánél kommentárja pedig még nem került kezébe, így hát azokból a „tégglákból” kellett felépítenie művét, melyeket az előző korok bölcsei hagytak hátra. Ami a Talmudot illeti, arra nézve voltak mestereitől származó jegyzetei (Kuntresz).

A Rási nyomában járó kommentátorok közül, akik őt a Tóra megvilágításának központi tényezőjévé tették, a következőket kell megemlíteni:

1. Rabbi Jozséf ben Simon Kará (XII. század), Rási ifjabb kortársa, aki kommentárjait mestere elé vitte, s az jóváhagyta azokat.

2. „Chezkuni”, Rabbi Chizkija ben Manoách, aki a toszafisták kora végén élt. Schewell könyve bevezetőjében megjegyzi, hogy benne lehet látni a Rási tóra-kommentárjában való növekvő elmélyedés pionírját.
3. Rabbi Jesájáhu Mitráni (RID), aki a XIII. században élt és több ellenvetést tett Rási szavaival szemben, mint Chezkuni.

Mindezek fölé emelkedik Náchmánidész (Rámbán), aki 1194-ben született. Chezkuni és RID csak felületesen érintették a témát, míg Rámbán széleskörűen foglalkozott nagy elődjével, és elmélyedt annak mind a halacha, mind az agada terén írt magyarázataiban.

A későbbi korokból említendő még a REÉM, Rabbi Élijáhu Mizráchi (XV. század), aki szembeállítja Rási és Rámbán véleményét és általában Rási javára dönt.

Mindezekon kívül fontos e helyen írni a „Gur Árje” szerzőjéről, Rabbi Jehuda Lów, vagyis a prágai Máhárál-ról, aki a XVI–XVII. században élt; Rabbi Mordecháj Joffe-ról, a „Lövus” szerzőjéről, aki a XVI. században élt (utóbbi néha Rási, néha Rámbán oldalán állt), valamint a prágai Rabbi Sábbátáj Bass-róé (szül. 1641-ben), a „Szifte Cháchámin” szerzőjéről.

Ezzel ugyan nem merítődött ki Rási utódjainak hosszú névsora, csak azok kerültek írásba, kiknek magyarázatai a „Mikráot Gdolat” kiadásaiban láttak napvilágot, s így könnyen hozzáférhetőek.

A „Mikráot Gdolat” egyes kiadásaiban a Chumás minden egyes könyve után van egy toldalék „Szabályok Rási z”l szavaihoz” címmel, mely hét szabályt tartalmaz Rásinak a fordításokhoz való viszonyát illetőleg. E szabályok csak Onkelos fordításával foglalkoznak, és még ott is messze vannak a téma kimerítésétől.

A tény, hogy Rási kommentárjában többször utal Onkelosra, mint Midrás-forrásokra, világosan bizonyítja, mily nagyra tartotta Rási Onkelost mint kommentátort.

A fentiekből az is kitűnik, hogy a legtöbb esetben Rási pozitívan viszonyul Onkelos fordításához, s ha fenntartással is él irányában, azt sem korlátlanul teszi. A Targum oly fontos Rásinak, hogy még a helyes és eredeti olvasatot is igyekszik tisztázni, és ha ugyanazt a héber szót a Targum kétféleképpen fordítja, Rási szükség esetén annak okát is megvilágítja.

Mikor Rási talmudi és midrási forrásokat idéz, nem szó szerint veszi azokat, hanem saját feldolgozásában, megjegyzései kíséretében. A Talmudhoz írott kommentárjában viszont nem így jár el. Lehet, hogy ezért nem nevezi meg pontosan a forrást. Érdekes, hogy halachikus műveiben Rámbám sem tünteti fel forrásait.

Nagy fontossága van fordítói tevékenységének is, hiszen több szót le kellett fordítania a XI. század tanházaiban használt francia nyelvre. Rási ezeket a fordításokat a „báláz”, vagyis „lason loazit” (idegen nyelv) jelzővel látta el. A szó Zsolt. 114:1-ből „meám loáz” ered. A franciaországi zsidók egyfajta zsargonban beszéltek, mely azóta elévült, s mely latin eredetű és a francia nyelv különböző dialektusaiból vett szavakat is tartalmazott. Francia filológusoknak és kutatóknak sokszor segít munkájukban Rási ilyen irányú tevékenysége. Rási maga tulajdonképpen olyan szótár-félekből meríthette tudását, melyeket kisgyermekek tanítói készítettek taneszközként.

Rási az egész Bibliát kommentálta, kivéve a Krónikák könyvét, melynek kommentárját tanítványa, a Rajna-vidéken élő Rabbi Száádjá írta. Jób könyvét sem fejezte be (a 25. fejezettől kezdve), hanem, úgy látszik, tanítványa, Rásbám, vagy Rabbi J. Kára. Ezra és Nechemia könyveit is tanítványai dolgozták át. A Beresit Rábbához írt kommentárt ugyan Rásinak tulajdonítják, de ez nem az ő stílusában íródott és a magyarázatok sokszor ellentétben állnak Rási szemléletével.

Rási jelentőségére mutat, hogy a Sulchán Áruch döntése szerint, aki a heti szidrát Rásival olvassa ahelyett, hogy a szöveget (kétszer) és annak Targumját „snajim mikrá veehad targum” venné át, az teljesítette minden ezirányú kötelezettségét.

A rajongó tisztelet, amellyel az utókor a tanító nevét körülvette, annak műveit közbirtoknak tekintette, sok részletet hozzárakott, aminek nyomát a kiadásokban ma alig látjuk. Sok helyütt hiányoznak a jelek, melyekből a hozzátételekre ismerhetünk. Nem lehet eldönteni egyértelműen azt a kérdést, vajon Rasi mint Talmud-, vagy mint szentírásmagyarázó nagyobb-e.

Az utókor szempontjából a Talmud-kommentár általános szükségletet pótol és a Talmud tanulmányozását nélküle alig képzelhetjük el, míg a Szentírás megértésére tagadhatatlanul jobb segédeszközeink vannak, mint Rasi magyarázatai.

Mindemellett Rasi gyökerei sokkal mélyebben rejlenek a zsidóság talajában, sem hogy külső hatások, a légkör, melyben él, a haza, a társadalom sajátos nemzeti jelleggel ruháznák fel. Rási népszerűségét a könnyen értelmezhető, népnyelven írott kommentárjainak köszönheti. Tóramagyarázatai úgymond népkönyvvé váltak, mely hangjával, tartalmával elsősorban a kedélyre hat. Önálló mértékkel nem mérhető, ezért a tudományos bírálat alól kivonja magát. Az érzelmi momentumok nem egyformán nyilvánulnak meg a különböző életkoroknál, azok körében, akik olvassák. A gyermek, akit az ő magyarázata vezetett be a Szentírásba, más szemmel olvassa, mint egy férfi, vagy mint egy nagypapa. A keleti ember erős hite, a nyugati ember higgadt mérsékletével párosulva eredményezi ezt a harmóniát, a végleteknek kerülését, a bántó fény, és a kétes homály között az alkony csöndes, merengő világosságát.

Bibliográfia

- Dr. J. H. HERTZ: *Zsidó Biblia Chábád Lubavics*.
Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest, 1996
- Naftali KRAUS: *Mózes öt könyve* (Ősi forrás sorozat 5.).
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995
- Naftali KRAUS: *Zsidó morál és etika* (Ősi forrás sorozat 7.).
Piremon Nyomda, Budapest, 1998
- Naftali KRAUS: *Az ősi forrás*.
Fórum Rt. Könyvkiadó, Budapest, 1990
- Jechiél Cvi MOSKOVITS: *A Biblia hagyományos kommentárjai*.
Göncöl Kiadó, Budapest
- Daat Mikra.
Copyright by Mosad ha Rav Kook, Jerusalem, 2001
- Dr. WELLESZ Gyula: *Rási élete és működése*.
Izraeli Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, 1906
- Enciklopedica Judaica*
CD-ROM
- BACHER Vilmos: *Szentírás és zsidó tudomány*.
Múlt és Jövő Kiadó, Gyoma, 1998

SIMON Zsolt

főiskolai tanár, Adventista Teológiai Főiskola

A teremtés jó híre

Bevezetés

Elég felütni a Biblia első lapját (Gen. 1,1) és azután összevetni az utolsó lapjával (Jel. 21,1kk), hogy megértsük a teremtés témájának fontosságát, mint a bibliai gondolkodás fő vonalát. A Biblia egész üzenete két teremtés elbeszélés között bontakozik ki, Gen. 1,1 („Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet”) Ézsaiás könyvében keresztül 65,17 („Íme új eget és új földet teremtek”) a Jelenések könyvéig 21,1 („Íme új eget és új földet láttam”). Az első elbeszélések bemutatják Isten teremtő szándékát. A kifejezőmód egybeesése egyetlen jelző (új) kivételével nem lehet véletlen. Világosan jelzi, hogy a Biblia elbeszéli az utat a teremtéstől kezdve az újjáteremtésig, mely Isten megváltó tetteiben csúcsosodik ki.

A Biblia minden részében az elejétől a végéig, beszél nekünk a teremtésről. Ebben a dolgotatban ennek a jó hírnek a jelentőségét szeretném bemutatni.

A bibliai tanítás a teremtésről nem korlátozódik a Genezis első lapjaira, ahogy sokan gondolják, sem egyetlen rögzített és esztétikai formára. Olyan fogalom, ami századokon keresztül fejlődött változott a nyelvezete alakjai és jelentősége váratlan fordulatokban bukkan fel. Ebben a dinamikus folyamatban, a teremtés témája mindig elválaszthatatlanul összekapcsolódik a Biblia megváltásról/üdvösségről,¹ szóló üzenetével.

Ha a Biblia az elejétől a végéig ennyire hangsúlyozza a teremtést, akkor nem kétséges, hogy ez a téma központi helyet foglal el üzenetében. És ha megváltás/üdvösség, éppenséggel az új ég és új föld teremtésében válik teljessé, akkor ennek a reménységnek döntően meg kell határoznia úgy az egyház üzenetét, mint misszióját. Pontosan ezért nem lehetséges egészséges biblikus és evangéliumi misszió a teremtéssel kapcsolatos teológiai gondolkodás nélkül.

1 A Biblia üzenete a megváltásról egyben az üdvösségről szóló jó hír is, amit a Szentírás gyakran szinonim kifejezésként használ.

I. Teremtés és megváltás az Ószövetségben

Ahogy más bibliai elbeszélésekkel kapcsolatban, fogalmaink a teremtéssel kapcsolatban is, általában távol állnak a Biblia gondolkodásától. Ez a torzulás különböző okok miatt áll fenn: (1) Kizárólag Genézis 1-3. fejezeteire koncentrálunk, elszigetelve azt a Biblia más tanításaitól ebben a tekintetben a az új teremtés ígértétől; (2) rosszul értelmezzük a teremtést, mint egy statikus fogalmat nem mint dinamikus valóságot amely állandó fejlődésben és változásban van: (3) Genézis 1-3. fejezeteit modern tudományos gondolkodásunk szerint értelmezzük, ahelyett, hogy a maga realitásából és tudományosság előtti valóságából indulnánk ki, és éppen ezért (4) Genézis 1-3. fejezetét kizárólag antievolucionista polémiaként értelmezzük, ahelyett, hogy a teremtést a megváltás üdvösség világosságaként értelmeznénk és a teremtésből értenénk meg a megváltást, ahogy a biblia gondolkodásában ez történik is.

Azért hogy biblikusan értelmezzük a megváltást, szükséges meghaladnunk ezeket a tradicionális hibákat. Figyelmesen meg kell keresnünk – a lehető legnagyobb pontossággal, az elbeszélések és a kulcsfejezetek valóságos exegetikai értelmét a Genézistől az Apokalipsziszig. Meg kell értenünk az említett tanítás teológiai dinamikáját és folyamatos fejlődését. Végül, újra kell fogalmaznunk a megváltás/üdvösség kérdését a missziót és az evangélizációt bibliai tanítás e fontos alkotórészenek legpontosabb értelmezésének fényében.

Teremtés és megváltás Genézis 1-3-ban

A Genézis elején álló, a teremtésről szóló elbeszéléseket elsősorban nem a dolgok eredete foglalkoztatja, hanem sokkal inkább a teremtés értelme és Istennek, az emberrel kapcsolatos szándéka. Genézis 1 nem írja le, hogyan hozta létre Isten a dolgokat a „semmiből”, hanem hogyan választotta el azokat egymástól, hogyan rendezte el hogyan díszítette fel azokat, kiteljesítve azt a saját képére és hasonlóságára teremtett emberrel. Hasonló okból, Genézis 2,4b-25 eleve feltételezi a világ létét és elbeszéli, rendkívül szép formában, az emberré válás és szocializálódásukat azután az elembertelenedést a bűnös lázadás által.

Fontos emlékeztetni arra, hogy az egész Pentateucos (benne a Genézissel) az Exodusban tapasztalt megváltó tett után íródott, annak fényében, és a megváltás szent tettének a kommentárjaként. Az kivonulástól vetíti vissza a megváltás tényét hogy megtalálja előtörténetét a pátriárkáknak és saját, „az ég és a föld” és az élet eredetében. A kivonulás Istene az Istene a teremtésnek és az atyáknak is, a teremtés Istene nem más mint a történelem és a megváltás Istene.

Logikus, összekapcsolni két dolgot: (1) A teremtés elbeszéléseit a kivonulás után szerkesztették, és a kivonulás fényében értelmezték a teremtést, és (2) más bibliai szerzők, különösen a próféták, értelmezték a teremtést.

A nyilvánvaló következtetés, hogy a teremtés elbeszélései ugyanolyan megváltási történetének értelmezéseként íródtak. A Genézis 1-3 fontos aspektusai megjelenítik ezt a szándékot: A szent Ige és egy hét sémája, ami a szombatban csúcsosodik ki (Isten beszélt Mózesrel a Sínai hegyen és elrendelte a hetedik nap megszentelését); Isten mint a világ és a történelem szuverén Ura, az egyetlen cselekvője a teremtésnek és a megváltásnak; Isten szabadon, előzetes anyag nélkül teremt, ugyanilyen módon választja ki szabadon és szuverén módon Ábrahámot és Sárát, hogy nemzetséggé teremtsen őket pusztán kegyelemből és isteni hatalomból, és szabadon népévé válassza őket, minden korábbi érdem vagy megokolás nélkül (Deut. 7,7). A Genézis 1-3 elbeszéléseit történelmi összefüggésben olvasva, világosan megváltói értelemben jelennek meg a teremtéstől és előkészítik a megváltás jövőbeli történetét (vö. Gen. 3,15).

A teremt ige (bara) az isteni cselekvést jelöli erőlködés és ellenállás, segítség és riválisok nélkül, ami valami újat eredményez, amit csak Isten tud megvalósítani. Ennek az egyetlen alanya az Ószövetségben Isten. A világ teremtésén túl (Ésa. 40,28) a Genézis 1-en kívül a szó használatának bőséges skáláját találjuk, Isten teremtő cselekvésére vonatkozóan:

- Izrael teremtése és megváltása: Ésa 43.1, 7.15, vö. aszáh (csinál) és jácár (formál) 43.21, 44.2,
- Megváltás mint a nép újjáteremtése: Ésa. 45.8, 4.5, vö. Hab. 3.13, Jer. 31.22,
- Minden ember újjáteremtése: Ésa. 54.16, Zsolt. 89.47, Mal. 2.10,
- Tiszta szív teremtése a megtérő bűnösben: Zsolt. 51.10, vö. Ésa. 57.18
- Jó és rossz események teremtése. Num. 16.30, Ésa. 45.7k. 65.18, Jer. 31.22
- Új ég és új föld teremtése: Ésa 65.17k. 66.22

A bárá-nak és szinonimáinak ez a bonyolult szemantikai együttese azt feltételezi, hogy már a Genézis 1-től kezdve összefüggés van a teremtés és a megváltás között megváltás történeti értelemben. Az univerzum teremtője a megváltást és az életet is megteremti népe számára.

A nemzetségekről (toledoth 2.4a) és az isteni teremtésről szóló együttes tudósítások Genézis 1-ben, összekötik a teremtést a megváltás történetének kezdetével, amiről a könyv további részei beszélnek. Genézis kilencszer ismétli a könyv fő részeiben az egyforma mondatot: „ez az eredete”: (6.9; 10.1; 11.10, 27; 25.12, 19;

36.1, 9, 37,2). Ez a formula a biológiai tényeken túlmutatva teljesen megfelelő az emberi leszármazáshoz és a pátriárák történeti elbeszéléseihez. De a világ teremtését leírni, Isten szuverén Igéjével egyetlen eredetként, kevéssé természetes. Ugyanígy a többes számú forma (nemzetségek) tökéletesen megfelel minden más fejezetben, ahol a mondat feltűnik, de ellentmondást eredményezne Genézis 1 egyetlen születési sorozatként való értelmezésében. Ezek a látszólagos anomáliák jelzik, hogy a toledot kifejezés 2.4a-ban a szerzőnek azt a szándékát jeleníti meg, hogy szorosán összekapcsolja elbeszélését az utánuk következő történetekkel. A szerző jelezni látszik a teremtést mint a megváltás története következő „történe-
seinek” kezdetét.

Szintén felhívja a figyelmünket arra is hogy a formula „ez az eredete” a teremtés elbeszélés végére kerül (2.4a), míg a könyv többi részében mindig az egyes szakaszok elején van (6.9 pl.). A teremtés estében a szerző más bevezetést alkalmazott (1.1), a 2.4a-t mint következtetést szerepelteti ami a többi esetben bevezetés. Ez a részlet azt sugallja, hogy a teremtés vége (Isten megnyugszik) a megváltás/üdvösség történetének bevezetése.

A Genézis ragaszkodik ahhoz, hogy a teremtés jó. A mondat ismétlődik, ritmikusan, mint sokat mondó következtetés minden nap után. Az ember teremtése és a teljes mű igen jó.² (1.31 tov meod). Ez az állhatatosság a teremtés fizikai jóságában központi a Genézis 1 egész üzenetében: az anyag és a világ nem átok, hanem áldás. Az Ószövetség elutasít minden szembeállítást a szellem és az anyag között a lelek (jó) anyag (rossz).

Ahogy E. Peterson, helyesen állapította meg, „a teremtés belemerít bennünket kezdettől az anyagi jellegbe”³ Ugyanez az anyagi jelleg szarx a kulcsa a megváltás bibliai üzenetének: a testtlétel (Az Ige testté lett, sarx Jn. 1.14): fizikai halál hogy megváltson bennünket „testében” pl. Kol. 1.22, Ef. 2.15; stb. Krisztus és a mi testünk feltámadása Lk. 24.37-43. Egész megváltásunk magán hordoz egy mély anyagi dimenziót, hűen a teremtés régi állításához hogy jó, elutasítva a test és a lélek közötti szembeállítást.

Az ember teremtésének páratlanságát erősen aláhúzza az „igen jó” és az ember leírása, Isten képeként, és hasonlatosságaként. A fejezet liturgikus és ünnepélyes stílusa az 1.31 szuperlatívusza sokkal inkább kiemelkedik. Auzou úgy nevezi

2 Érdekes azonban, hogy az ember teremtése után közvetlenül nem hangzik el a kijelentés „és látta Isten hogy jó”, bár később összefoglalóan megjelenik, hogy „minden amit alkotott, igen jó”. Az ember még nem volt kész, nem volt társa, és a világról való ismeretei sem voltak megfelelőek. Ezért először társa lett az embernek, majd elkezdődött az ember tanítása 2.16k, 2.21kk.

3 PETERSON, Eugene, *Reversed thunder*, Harper & Row, New York 1988. 170. old.

„kihívás a kishitűség ellen”⁴ Végeredményben, biblikus hit soha nem lehetne embergyűlölő sem inhumánus. A biblikus hit az emberi méltóság tisztelete és éppen ezért a bűn és az igazságtalanság súlya ami kárt okoz és meggyalázza az egyént.

A „képére” kifejezés is aláhúzza a bibliai gondolat anyagi jellegét. A Genézisen kívül faragott bálványt (Num. 32.52 stb.) vagy festett képet (Ez. 23.14) jelent. Az ember fizikai valóságában Isten látható bemutatása a földön (vö. Jn. 1.14, „láttuk az Ő dicsőségét”). A teremtéstől kezdve, kommentálja Von Rad, Isten dicsősége „világosan bemutatja az ember vonásait”⁵ (Ez. 1.26). Az Isten képe kifejezést a királyokra történő célzással használták; Egyiptomban a fáraót képzelték „a földön élő Isten képmásának”⁶. Von Rad ezen kívül jelzi, hogy a régi királyok fel szokták állíttatni saját képmásukat birodalmuk minden tartományában, hogy szemléltesse tekintélyüket és erejüket a tartomány felett.⁷ Isten felállítottá képmását teremtett világában: mi vagyunk azok!

Mivel az emberiség jónak lett teremtve, magának a Teremtőnek a képére és hasonlatosságára, sokat érünk! Ezért akart Isten megváltani bennünket saját Fia áldozata által. Mivel az ember állapota a teremtéskor belsőleg jó volt, a fiú Isten magára vállalta a testté léelt. És mivel az anyagi teremtés jó, Isten nem akarja lerombolni sem „megszabadítani” bennünket attól, hanem meg akar váltani bennünket azzal együtt egy új teremtésben, amelynek el kell jönnie.. Az anyagi a közvetítője megváltó művének. Ezért semmilyen megváltási teológiának nem lehet téves kiindulópontja az, hogy az anyagi, a fizikai, az emberi, természeténél fogva rossz. Isten népének kizárólag a teremtés helyes bibliai értékelésére lehet megfelelő megváltási és misszió teológiát alapoznia.

Genézis 2.4a–4.26, még kifejezőbben mint Genézis 1 köti össze az ember eredetéről szóló elbeszélést a bűn és a megváltás rákövetkező elbeszélésével; mindent folyamatos történetként beszél el. Az Ádámról és Éváról szóló elbeszélés nem egy mitologikus vagy szent földön, hanem meghatározott korban földrajzi térben történik: Édenben, keleten közel az Eufrátesz forrásaihoz (2.8, 14). A történet folytatása kiemeli az ember következő drámáját is. A teremtés után Édenben az elbeszélés, megszakítás nélkül beszéli el az első bűnt (Gen. 3.), a törést Káin és az emberi civilizáció eredetét (Gen. 4.), az özönvíz ítéletét (Gen. 6-9), a Bábéli toronyépítést (Gen. 11.), Ábrahám és Sára elhívását (Gen. 12. 1-3). Kézenfekvő, a teremtés tekintetében, hogy nem választható el a bűn és a megváltás történetétől.

4 AUZOU, Georges, *En un principio dios creó al mundo*, Eltella, Navarra, 1982. 285. old.

5 VON RAD, Gerhard, *Az Ószövetség Teológiája* I. Osiris, Budapest 2000. 124. old.

6 VON RAD, Gerhard, *Genésis Sígueme*, Salamanca, 1982. 68. old.

7 DRIVER, Juan, *Pueblo a la imagen de dios*, Clara/Semilla, Guatemala/Bogotá, 1991. 14. old.

A harmadik fejezetben megjelenik a bűn (v. 1-6) és következményei melyek érintik az emberiség egész jövőjét (v. 7-24). Mégis a bűn feltétele alatti életről szóló híradásokban (az átok v. 14, 17), feltűnik sok elkövetkezendő generáció, küzdelme 15. v. a („te magod és az ő magva”) és megjelenik egy titokzatos ígélet az asszony magvának győzeleméről, (15. v. „a te fejedre tapos”). A 4. fejezetben következnek az emberi nemzedékek és elkezdődik a város 17. v. a civilizáció, (22. v. a kőkortól a bronz és a vaskorig) és a kultúra 2.v. a zene, a kézművesség története), de anélkül, hogy egy pillanatra is megfékezne a bűn által okozott erkölcsi romlást.

Bár Genézis 2.4a-3.24 nagyon egyszerű elbeszélés, lenyűgöző és meglepő történeti perspektíváját mutatja a régmúlt időknek. Horizontjában egy meglepetedő földműves áll a pusztá határán.⁸ Három szakaszban mutatja be földműves világát.

- A kiszáradt pusztától a termékeny kertig, 2.4-17 (később Kánaán tejjel mézzel)
- A növényvilágtól az állatvilágig 2.18-20
- A magánytól a házasságig (az individualizmustól a társadalomig).

Genézis 3 engedetlenségével két másik szakasz jelenik meg.

- A harmóniától a bűnig 3.1-13
- A bűntől a megváltásig (egy hosszú harc az asszony és a kígyó között) 3.15

Genézis 2-3 Yahve Elohimot mint egy „munkálkodó Isten”-t jeleníti meg. Isten formálta (jácár) Ádámot, ültette (natak) a kertet és formálta (bánah) Évát Ádám csontjából. Három lehető legemberibb kifejezést használ állhatatosan a fazekasra, szobrászra, a földművesre és az ácsra vonatkozóan. Részben a jácár ige használatos Isten megváltó tette: Isten formálja Izraelt (Ésa. 43.21). A natak igének is lehet megváltói értelme: Isten „ülteti” Izraelt (Jer. 2.21), a 31.28-ban helyreállítja megváltó tetteként. Más fejezetekben a bánah igét alkalmazza Izraelre: Isten megengedi Dávidnak, hogy házat építsen és trónt, 2Sám. 7.27, azután megígéri a nép helyreállítását, fogságból való visszatérését.

Isten munkájáról az Ószövetségben W. Foerster idéz sok példát, mint a munkálkodó Istent mutatja be.⁹

Genézis 2-3 elbeszélését a héber eredetiben egy sor szójáték jellemzi, melyek éppoly szuggesztívek, mint amilyen jelentősek. Ezek közül három, különösen fontos.

8 GUELLUY, Robert, *La creación*, Herder, barcelona, 1979. 48. old.

9 FOERSTER, W., *Theological Dictionary of the New Testament III*, Eedmans, Grand Rapids, 1965.

A 2.7-ben a szerző azt mondja, hogy a földből (adámáh) alkotta Isten Ádámot; az adámáh/adám szójáték erőteljesen kiemeli az elválaszthatatlan és lényegi kötődést az ember lényé és a föld között, a homus és a humus között. Itt egy – az első fejezettől nagyon különböző formával állunk szemben, egy új és drámai megerősödését láthatjuk az anyagiságnak, ami a továbbiakban jellemezni fogja a az egész megváltási tervet.

A második szójáték kiemeli a szolidaritás titokzatosságát és mélységét a közös életben összeforrott férfi (is) és a nő (issá) között.

Az Éva név szójátékot képez az élet szóval Gen. 3.20, (havah), illetve (hajah).

Az ember engedetlensége ellenére, Ádám számára, akit az adámá-ból formált, és az asszony számára akit a férfiből alkotott, Isten hú marad az élet és a megváltás ígéretéhez.

Ezek a fejezetek kiemelik, hogy Isten közösségre teremtett bennünket. Látható a harmonikus kapcsolatok hálózata amelyben Ádám és Éva élt a bűn előtt. Isten Ádámmal és Évával, Ádám Évával, és mindketten harmóniában éltek a körülöttük levő földdel és az állatokkal. Ahogy a bűneset megtörtént, megtörtént az elidegenedés is, Ádám Évától és Istentől, az állat és növényvilágtól természetesen odavissza, sőt elidegenedtek saját maguktól is. „A lázadás isten ellen tulajdonképpen lázadás saját emberségünk ellen. De a bukás történetéből nézve kezdetét veszi a teljes emberségre vonatkozó megváltás ígérete. Isten porból alkotott bennünket, és a bá ismét porrá tesz bennünket, de isten kegyelme által újra „felsóhajt” bennünk az élet és Krisztus által újjá leszünk teremtve annak képmására aki bennünket teremtett.”¹⁰

Berneman véleménye szerint „A Biblia missziós üzenetének gyökerei is ezekben a fejezetekben vannak. A Genézisnek egyetemes üzenete van az 1–11-ig terjedő fejezetekben oly módon, hogy ezek a fejezetek egyáltalán nem említenek sajátosan zsidó témákat (Palesztina, Izrael, Jeruzsálem). Isten a Teremtője és Ura mindennek... Istent a világ minden nemzete érdekli. A misszió bibliai tanítása nem alapszik valamilyen elszigetelt missziológiai szövegen, hanem egy olyan ponton, ami végigfut az egész Ó- és Újszövetségen a Genézis 1-11 fejezetének megvilágításában.”¹¹

10 ANDERSON, Bernard, W., *Understanding Old testament*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1957. 169. old.

11 BERNEMAN, Mervin, „*La misión en el Antiguo Testamento*” Mision1, marzo a junio de 1982. 26. old.

Teremtés és megváltás a költői könyvekben

Ahol véget érnek a Genézis első fejezetei a teremtés témája tovább fut az egész Ószövetségen keresztül, általában közvetlen kapcsolatban Isten megváltó tétével. Ez a gazdag teológiája a teremtésnek, megerősíti és kiegészíti azt a feltételezést, hogy az Ószövetség isten teremtő tettét mint „jó hírt” értelmezi. Vajon a költői könyvekben hogyan jelenik meg a teremtés és a teremtésnek ez a „jó híre”, mit tanítanak a Zsoltárok az Énekek éneke, vagy a bölcsességirodalom, Jób, Példabeszédek, Prédikátor ebben a témában.

Bár néhány zsoltár önmagában dicséri Istent a teremtésért, a költői könyvek és a bölcsességirodalom fejezetek többsége egyetlen megváltói cselekedetben foglalják össze Isten teremtő és megváltó tettét. (Zsolt. 33; 74. 12-17; 136). A 89. Zsoltár szerint a teremtés Isten kegyelmének kezdete (89.1k., 14). Ugyanazokkal a kifejezésekkel dicséri a 136. Zsoltár Isten kegyelmét (v. 1-3) a teremtésben (4-9), a kivonulásban (10-22), és állhatatos támogatásában és táplálásában mindazoknak, akik sóhajtanak (23-26). A kivonulás visszautal a hűségesek folyamatos megmentésnek a folyamatos tapasztalatára (24. v.), a teremtésre, minden élő táplálására, amit Isten tesz az egekből 25k. Ily módon ez a csodálatos liturgikus zsoltár összeköti a teremtést a megváltással a múltban és a jelenben.

A költői és bölcsességirodalom magát a teremtést nagyon különböző módon, időnként meglepően írja le. Jellegzetes adaléka a teremtés bölcsesség által (Péld. 8.22-36) De különbözik Gen. 1-től ahol Isten szól, hogy teremtsen, itt a Bölcsesség Isten mellett volt, mint „építész”, amikor Isten a világot alkotta, formálta a hegyeket, megalkotta a földet és a mezőket, megtervezte a mélység színét, rögzítette az eget és kijelölte a tenger határait. Jób 26.7-14 építészeti kifejezésekkel írja le a teremtést, ami akadállyal zárja el az utat a fenyegető vizek elől, 38.8-11, rendelettel, ajtókkal és zárossal.

Jób 26.11-14 hozzáad egy harmadik témát: a teremtés a szörnyek Leviátán, a tekerő kígyó feletti győzelem Jób 7.12; 9.13. Ezekben a költői leírásokban, a teremtés úgy fogalmazódik meg, mint egy drámai küzdelem és isteni győzelem a káosz és a gonoszság erői felett. A 104. Zsoltár 26. verse isten jó teremtésébe benne foglalja a leviatánt, mint monstumot, amit azért teremtettél, hogy játssz vele. Itt mint fenyegető ellenség, a szörny a teremtő egy amulettje és játszótársa. A teremtő tettnek mindezek az értelmezései, a Genézis első fejezeteitől nagyon különböznek, mégis megerősítik a teológiai kapcsolatot a teremtés és a megváltás között.

Teremtés és üdvösség a prófétáknál

A próféta könyvek összességében gazdagok a teremtés teológiájában. Jeremiás megerősíti a föld isteni teremtését, ami azt jelzi számára, hogy Isten úgy osztja el azt, ahogy neki tetszik (27.5). Mint teremtő, Jeremiás szerint, Jahve a legitim ura a történelem népeinek. Jeremiás kiemeli azt is, hogy a teremtés ténye garantálja a természet és az évszakok rendjét, a nappalt és az éjszakát az esőt és az aratást (5.24; 14.22;) A mindenség megbízható ritmusai isten teremtő rendjének szövetségében rögzültek (vö. Gen. 9.8-17) és ugyanakkor megerősítik Jahve szövetségi hűségét népéhez (Jer. 33.20). Jeremiás új szövetséget is hirdet az új teremtés szövetségi szerződése alapján, ahogy az első teremtéskor történt: és új szívet, ami az új emberiség lelki ereje. (Jer. 31.33). Ámós a maga részéről három doxológiát szentel a Teremtőnek. (Am. 4.13; 5.8k; 9.5k.) Habakkuk pedig egy hosszú a teremtés teológiájával átítatott imádságot (3.1-19). Jónásnál egy a teremtés hitből kiinduló missziológát találunk.

Teremtés és üdvösség Ézsaiásnál (40-66)

A teremtés teológiájában azonban egyetlen bibliai könyv sem annyira jelentős mint Ézsaiás. A 40-től 66-ig terjedő fejezetekben szinte állandó a teremtésre történő utalás, gyakori a teremt, formál, alkot igék stb. használata. Ezek a fejezetek az Ószövetség új teremtésről szóló üzenetének csúcspontjai.

Itt is a legnyomatékosabban kihangsúlyozódik a teremtés megváltási értelme. Jahve teremtette a végtelenség határait (40.28), Izrael teremtője is, népének Ura, a megváltás/üdvösség és az igazság teremtője, a történelem és az újjáteremtett dolgok Ura melyek meghozzák a szabadulást Izrael számára (visszatérés Kánaánba, messiási üdvösség és eszkatologikus teljesedés: a jövő Ura 48.6k). A szabadulás nagy történetei, amit Isten tesz szintén a teremtés nagy tettei.

A száműzetés reménytelenségével szembenálló, az új reménységet kifejező üzenetének megformálásához a próféta nem absztrakciókat alkalmaz, hanem a szabadítás egész Izrael népének történetében megjelenő elveit. Állandó paradigma a szabadítás ígéletében a kivonulás, „mely eredetileg megszabadította és néppé formálta Izraelt (többek között: 40.3;41.17-20; 42.16 stb.). A helyreállítás új exodus lesz mely bőségesen meghaladja a szabadulás első tapasztalatát.

A szerző még egy lépést tesz, hogy lássa az első exodust mint a második exodus ígéletét mint újabb megnyilvánulását Isten eredeti teremtő tetteinek. A világ teremtésében már megnyilvánult a történelem és az exodus Istenének megváltó hatalma; most a kivonulás és a helyreállítás, a Messiás és az eszkaton, mindezek új összefoglalásai a teremtés eredeti tetteinek. Nem érthetjük meg egymástól elkülö-

nülve a teremtést, az exodust, a fogságból való visszatérést és a Szenvedő Szolgálattal és az új teremtéssel kapcsolatos jövő reményeséget. Az előző dolgok, vagy a régmúlt dolgok a kulcsa az új dolgoknak, melyekről Isten hírt ad prófétája által.

A teremtés témája meghatározza Ézsaiás 40-45. fejezetét. Első költeményében, a próféta meghirdeti evangéliumi vigasztalását Isten teremtő művétől kezdve (40.12-17; 21-31). A teremtés témáján belül erős polémia bukkan fel a bálványimádás ellen (18-20). A teremtés teológiája újból missziós megokolásokat mutat, hogy meghirdesse a Teremtő jó hírét „mert megjelenik Jahve dicsősége, és minden test meg fogja őt látni... Íme az Úr Isten eljön hatalommal, és karja uralkodni fog (40.5, 10).

Új teremtés és üdvösség

Amikor Ézsaiás leírja a Kánaánba való visszatérést és a helyreállított föld körülményeit, idillikus képet fest, mely végül bármilyen történelmi realitást meghalad. Isten a pusztaságot paradicsommá változtatja, és pusztaságát Jahve kertjévé, ahol szabadulás és igazság születik (51.3, 6-8).

Mindez nem volt egyszerűen egy frusztrált elhurcolt lázálma: az új világról szóló eszkatologikus látomás első csillogásai voltak. Néhány fejezet explicitté teszi, hogy a dicső jövő követi a jelen világ elmúlását (51.6-8). Isten hírül adja, hogy lesz magasabb rendű újáteremtése Isten korábbi művének.

Ennek a prófétai látomásnak a tetőpontja Ézsaiás könyvének utolsó fejezetei. Ézsaiás 65.16b-25, a prófétai irodalom vitathatatlan nagysága egy már ismert az első és az új teremtés ellentétével kezdődik. Négyszeres felhívás a felejtésre veszi körül az új teremtés jó hírét.

- (A) 16b Az első nyomorúság el lesz felejtve
- (B) 16c el lesznek rejtve szemeim előtt
- C 17a Mert íme új egeket és új földet teremtek
- (B') 17b és a régiek ingyen sem említettnek
- (A') 17c még csak észbe sem jutnak

Korábbi üzenetek arra is buzdították az elszomorodott, földjükről elűzött embereket, hogy hagyják a kényszeres múltba tekintést és fordítsák tekintetüket előre.

- 42,9 A régiek íme beteltek, és most újakat hirdetek
- 43,18k Ne emlékezzetek a régiekről, és az előbbiekről ne gondolkodjatok.
- Ímé újat cselekszem

48,6,k Hallottad volt, és most lásd mindezt; avagy ti nem tesztek-e
erről bizonyosságot? Mostantól fogva újakat tudatok veled:
titkoltakat, amelyeket nem tudtál
Mostan rendeltettek el és nem régen
És ezelőtt nem hallottál felőlük,

Ezek a múlt elfelejtésére vonatkozó felhívások meglepőek egy olyan próféta számára történeti értelemben, mint Ézsaiás, aki gyakran buzdít Isten nagy tetteire való emlékezésre és arra, hogy ne felejtsek el a múltat. Ugyanez a próféta megformálja a jövő szereplőit is az üdvösségtörténet elemeivel (teremtés, szövetség, kivonulás, fogság. Nyilvánvalóan, a szerző nem csak felhívja a népet a reménységre, hátra hagyva a múlt minden nosztalgiáját, hanem biztosítani is akarja őket, hogy az új meghaladja a régít oly módon, hogy nem lesz miért nosztalgiát érezni iránta.¹²

Ez a prófétai gondolkodásmód meghatározó módon jelöli ki a messiási és eszkatologikus reménységet mely az Újszövetségben éri el teljességét.

Érdekes módon, miután a próféta hírt ad az új égről és új földről nem összpontosít az új világ fizikai részleteire, hanem az emberire és a társadalmira (60,18k)
1. Öröm lesz a teremtésben és a közösségben. 2. Élet lesz és magas életkor, mint a vízözön előtti időkben. 3. A munkások már nem lesznek korlátozva munkaerejükben, sem háborúk, sem váratlan halál, sem gazdasági kizsákmányolás miatt. 4. Nem léteznek majd átkozottak. 5. Megvalósul az ábrahámnak ígért áldás. 6. Közösség lesz Istennel. 7. Harmónia lesz az egész teremtésben.

Az egész új teremtés kultikusan lesz elrendezve, a melódiával és dicsőítéssel (66,21-23). Egy örömteli és dicsőítő közösség lesz.¹³

A Biblia elején és végén egy-egy látomás áll, ami egymásra rímel. A világ elejét Isten áll a teremtő. A végén a megváltás tervének célba érkezésénél ugyanez az Isten vár minket. A biztosíték, a középpontban álló kereszt Jézus Krisztus történelmi valósága. Ha a világ teremtéséről szóló híradást csupán mítosznak tartjuk, és nem a történelem kulcsának, akkor a megváltás tervének célba érkezését sem tartjuk valóságos történésnek. Így az a „reménységünk”, hogy jövünk a semmiből és megérkezünk a semmibe. Sok ember nem tudja összeegyeztetni az ókori ember világméskének ruhájába öltöztetett prófétai képet, a mai természettudományos világméképpel. Ez természetes is. A világról alkotott képünk az elmúlt évszázadok során rendkívül sokat változott. De Isten a kezdetről és a végről szóló kinyilatkoztatásban nem azt akarta elmondani, hogy a teremtés és az újjáteremtés csodáját

12 Az öröm, a két versben 6 alkalommal fordul elő.

13 Juan B. STAM, *Las buenas nuevas de la creación*, Buenos Aires, Grand Rapids, 1994. 35–36. old.

hogyan viszi végbe, hanem azt, hogy a próféta képekben Istenek a mai ember számára is fontos, elhanyagolhatatlan mondanivalója van: (Ézs. 46,9-13). Reménységünknek nem az a reális alapja, hogy Isten a mennyei Jeruzsálem tervrajzát közli, hanem amit ezekkel a képekkel önmagáról és rólunk elmond. Nem az vigasztal bennünket, hogy elmondja, hogyan viszi véghez a megváltást, hanem az, hogy Jézus kegyelme által mi lehetünk a főszereplői ennek a tervnek.¹⁴

14 Dr. SZIGETI Jenő, *Isten terve a megváltás*, Heted7világ Kiadó, Budapest, 2004. 181–182. old.

Semá Jiszráél!

A „Semá Jiszráél” olvasásáról

Isten egysége napi kétszeri megvallásának recitálását, amit Semá-nak, „Halld”-nak mondanak, a Devórim/Deuteronomium 6,4 első szava után Keriát Semá-nak, „a Semá olvasásának” is hívják. Már i. u. a II. századra mai végleges formájában találkozunk az imával. A Semá a Tórából származó három részből állt össze, így a Deuteronomium 6,4–9; a Deuteronomium 11,13–21; és Bámidbár/Numeri 15,37–41.¹⁵ Ebben a sorrendben együttesen alkotja az imát a Semá áldásaival, melyek közül reggelenként kettőt a Semá előtt, egyet pedig utána kell elmondani, valamint kettőt előtte, kettőt utána esténként.¹⁶ A Semá reggel recitált áldásai a következők: „Áldva légy Te, Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, a világosság Alkotója, a sötétség Teremtője, ki a békét adja és mindent teremtett. – Jócér ór (a világosság alkotója)”.¹⁷ A Semá előtt van a „Kiváló szeretettel szerettél minket, Örökkévaló Istenünk! és fölötté nagy könyörülettel könyörültél rajtunk. – Áhává rábbá”,¹⁸ imádság, valamint az „Igaz és valóságos, állandó és bizonyos, igazságos és hűséges, szeretett, kedves és kedvelt, kellemes és rettenetes, hatalmas, tökéletes, elfogadott, jó és szép ezen ige nekünk mindörökké! – Emet ve-jáciv”¹⁹ kezdetű áldások vannak a Semá után. Az esti áldások a Semá előtt az „Áldva légy Te, Örökkévaló Istenünk, a világ királya, kinek szavára bealkonyodik az este – Báruch áttá Adonáj hámmááriv áravim” (Mááriv ima),²⁰ és az „Örök szeretettel szereted népedet, Izrael házáat – Áhávát olám Bét Jiszráél ámmechá áhávát”,²¹ a Semá után pedig az „Igaz és való mindez és állandó nálunk, miszerint Ő az Örökkévaló, a mi Istenünk, senki más – Emet ve-emuná”,²² és az „Örökkévaló Istenünk! Hagyj minket lefeküdni békében. Királyunk! Hagyj minket fölébredni az életre! – Háskivénu

15 *Imakönyv.* Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 68–70.

16 Beráchót 1,1–5; 2,2

17 *Imakönyv.* Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 62–63.

18 *Imakönyv.* Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 66.

19 *Imakönyv.* Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 70–71.

20 *Imakönyv.* Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 144–5.

21 *Imakönyv.* Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 145–146.

22 *Imakönyv.* Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 147–8.

Ádonáj Elóhénu”,²³ kezdetű áldások. Tehát ezen áldások, imák veszik körül a Semá Jiszráélt! a zsidó imakönyv a Sziddúr, illetve a Máchzór lapjain.

A Semá mondása gyakorlatának kialakulása

Nehéz meghatározni a Semá ima kialakulásának szakaszait. Nagyon korai szakaszban a Deuteronomiumnak azt az előírását, hogy az „Maradjanak a szívedben azok az igék, amelyeket ma parancsolok neked. ⁷Ismételgesd azokat fiaid előtt, és beszélj azokról, akár a házadban vagy, akár úton jársz, akár lefekszel, akár fölkelsz!”²⁴ és „Tanítsátok meg ezeket a fiaitoknak is, beszélj róluk, ha otthon vagy, és ha úton jársz, ha lefekszel, és ha felkelsz!”²⁵ részeket úgy értelmezték, hogy ezek a Semá olvasására vonatkozó parancsok. Ez valószínűleg a Zoroaszter féle dualizmus kihívására való válasz volt. Már i. u. a III. században létezett olyan nézet, miszerint a Semá elmondásának kötelessége rabbinikus előírás, és a versek nem speciálisan a Semára vonatkoznak, hanem általában a »Tóra szavaira«. ²⁶ A Haszoneus korszakból származó Nás papirusz²⁷ a Tízparancsolatot és a Semá első részét tartalmazza. A Misna²⁸ feljegyzi, hogy a Jeruzsálemi Templomban a Semának mind a három részét elmondták a Tízparancsolattal együtt, és itt kifejezett utalás történik a Semá utáni áldásra is, az Emet ve-Jáciv kezdetű imára,²⁹ valamint egy Semá előtti másik áldásra, melyet egy későbbi korszakban³⁰ az „Áhává rábbá” kezdetű imával³¹ azonosítottak. Későbbi korból is van utalás arra, hogy a Semá első versének különleges, speciális jelentőséget tulajdonítottak.³² Így lehetséges, hogy az egyes szakaszok így követték egymást:

1. az első vers olvasása
2. az első szakasz olvasása
3. mind a három szakasz együttes olvasása az Emet ve-Jáciv³³ imával és az Áhává rábbá³⁴ imával együtt
4. a többi áldás hozzáadása

23 *Imakönyv*. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 149.

24 Deuteronomium 6,6-7

25 Deuteronomium 11,19

26 Beráchót 21a

27 Nás papirusz i. e. 150–100-ból való, 24 sorból áll, a Tízparancsolatot a Semá Jiszráélt tartalmazza (Deuteronomium 6,4-5).

28 Támid 5,1

29 *Imakönyv*. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 70.

30 Beráchót 11b

31 *Imakönyv*. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 66.

32 Beráchót 13b; Szukká 42a

33 *Imakönyv*. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 70.

34 *Imakönyv*. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 66.

Elmondható az, hogy időszámításunk kezdetekor már régi gyakorlat volt a Semá olvasása reggel és este, amit az is bizonyít, hogy a Hillél és Sámáj iskolák, Bét Hillél és Bét Sámáj már vitatkoztak arról, hogyan kell a Semát olvasni. A sámmáji iskola az „amikor lefekszel és amikor felkelsz” szavakat szó szerint értelmezte, és úgy rendelkezett, hogy a Semá-t esténként fekvé, reggelenként állva kell elmondani. A Hillél iskola úgy írta elő, hogy az „amikor lefekszel...” előírások az olvasás idejére vonatkoznak, vagyis az estére és reggelre, és nincs szükség speciális pozícióra. A követett szabály végül a Hillél iskola előírása lett.³⁵

A tannaita³⁶ korszakban sok vita folyt a Semá elmondásának idejéről. Végül az az álláspont lett elfogadott, hogy az esti Semá elmondható alkonyattól virradatig, bár az ideális eset az, ha éjfél előtt kerül elmondásra. A reggeli Semá pedig elmondható a hajnal első jeleitől fogva a nap első negyedének végéig.³⁷

A „Báruch Sém” hozzáadása

A rabbinikus időktől fogva szokás volt az, hogy a Semá első verse után suttogva elmondták a doxológiát, ahogy a válasz a Jeruzsálemi Templomban elhangzott, „Áldva légy Te, Örökkévaló Istenünk, a világ királya! Áldva legyen királyságának dicsőséges neve mindörökké! – Báruch áttá Ádonáj Elóhénu melech háólám! Báruch Sém kevód málichutó leólám váed! – Áldva légy Te, Örökkévaló Istenünk, a világ királya! Áldott legyen dicsőséges Királyságának neve mindörökkön örökké! (Báruch Sém – ima)”.³⁸ A midrási magyarázat szerint ezt mondta el Jákob pátriárka a halálos ágyán, amikor fiai megvallották hűségüket azzal, hogy elmondták a Semát. Mivel Jákob elmondta, a zsidóság is megismételi, mivel azonban Mózes nem mondta el, sotto voce, halkán mondjuk el.³⁹ Egy másik midrási magyarázat szerint, amikor Mózes felment a magasba hallotta, hogy a szolgálattevő angyalok a „Báruch Sém”-et mondják, és elhozta ezen imát Izrael számára, hogy a zsidó nép imádkozza. Mivel így az imát ellopták az angyaloktól, ezért halkán imádkozzák, de Jóm Kippur napján, az Engesztelőnapon, amikor Izrael népe tisztává lesz, mint az angyalok, ekkor hangosan kerül a Báruch Sém kezdetű ima elmondására.⁴⁰

35 Beráchót 1,3

36 „Tannák vagy tannaiták (Tannaim). írásmagyarázók, a Talmud bölcsei. A T. elnevezés a „teni” vagy „tena” (tanítani) arameus szóból származik. Általában tehát a szóbeli törvény magyarázóit hívták így, különösen pedig azokat, akiknek tanításait a Misna- és a baraita-szövegek tartalmazzák.

37 Beráchót 1,1–2; Beráchót 2a–3a, 9b

38 *Imakönyv*. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 68.

39 Peszáchim 56a

40 Deuteronomium Rabba 2,36

Sok magyarázat született arról, hogy hogyan lehet történelmileg magyarázni az ún. Báruch Sém ima beiktatását. Az egyik magyarázat szerint lehet, hogy Heródes farizeus ellenfelei és a szadduceus papság vezette be annak érdekében, hogy hangsúlyozzák az Isten egyedüli szuverenitásában való hitet azzal az arisztokrata tendenciával szemben, mely a cészárok, a császárok szuverenitását vallotta, vagy válaszként értelmezték olyankor, amikor a Semá versről versre került elmondásra egy felolvasó vezetésével,⁴¹ illetve a templomi válasz pótlására került be az imarendbe a Jeruzsálemi Templom lerombolása után.⁴² Ez utóbbi magyarázatul szolgálhat arra is, miért jött az a későbbi szokás, hogy az Jóm Kippurkor hangosan mondják a Báruch Sém-et, mivel ez volt az a nap, amikor a Jeruzsálemi Templom idejében különös hangsúlyt kapott az elmondása.⁴³

A Semá elmondása lefekvés előtt

A Semá napi kétszeri elmondása mellett, mely a reggeli és esti ima része volt, az arám korszakban került bevezetésre az első szakasz lefekvés előtti elmondása (Keriát Semá ál há-Mittá). A talmudi forrást⁴⁴ Rabbi Josuá ben Lévi szavai szolgáltatták: «Bár az ember elmondta már a Semá-t a zsinagógában, érdemszerző számára, ha elmondja ismét az ágyán.» Bizonyítékul a „Ha felindultok is, ne vétkezzetek! Gondolkozzatok el fekvőhelyeteken, és csillapodjatok le! Szelá!”⁴⁵ szövegű zsoldársor szolgált. Később ugyanebben a fejezetben⁴⁶ a gyakorlatot a démonoktól való félelemhez kötötték, akiket, úgymond, ez az ima elűz, bizonytalan azonban, hogy ez lenne a szokás eredete. Maimonides (1137/8–1204),⁴⁷ ahogy szokásos ilyen esetekben, nem tesz említést a démon motívumról, hanem egyszerűen feljegyzí a Semá első szakaszának elmondási köteleességét, és »az ágyon« kifejezést szó szerinti értelmezésben veszi.

A Semá más liturgiai használatáról

A Semá első versét elmondják a kora reggeli imában is,⁴⁸ és a Tóratekercekk kivételkor a szombati szertartásban és ünnepeken,⁴⁹ illetve a Kedusá (Amidá – Semóne

41 ELBOGEN, I.: *Der jüdische Gottesdienst in seiner geschitlichen Entwicklung*. 1931. 26.

42 H. ALBECK (ed.), *Shishah Sidrei Mishnah, Zera'im* (1958), 328.

43 Jómá 3,8; 4,1; 6,2

44 Beráchót 4b

45 Zsoltár 4,5

46 Beráchót 5a

47 Jád, Tefillá 7,2

48 *Imakönyv*. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 14.

49 *Imakönyv*. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 187.

eszére harmadik része:⁵⁰ „Kádós kádós, kádós Ádonáj ... Báruch kevód Ádonáj... Jimlóch Ádonáj leólám Elóhím...”; a Múszáf imában (= toldalék, szombaton, újhold és ünnepnapokon a reggeli ima után következik), valamint a halálos ágyon. A Semá első verse egyszer, a *Báruch Sém*, pedig háromszor kerül elmondásra az Jóm Kippur, az Engesztelőnap záró szertartásában. A Semá a Deuteronomium 6,4–9; 11,13–21-ből származó részei rajta vannak a mezuzá és a tefillin tekercsein. A fejen hordott tefillin maradványai, melyet Qumran-ban találtak,⁵¹ és amelyet Y. Yadin 1969-ben szerzett meg, egyéb kiegészítő bibliai szövegek mellett a Deuteronomium 6,4–9-et tartalmazzák. Feltételezik, hogy a hiányzó eredeti negyedik tekercs ezekből a tekercs-maradványokból a Deuteronomium 11,13–21-et tartalmazta.

A Semára vonatkozó törvények

A Semát a szavak értelmére irányuló teljes koncentrációval kell elmondani. Ha mégis koncentráció nélkül került elmondásra, nem szükséges megismételni, ha legalább az első vers elmondása odafigyelve történt. Ha a Semát séta közben mondjuk, meg kell állni az első vers elmondása idejére. Szokásos a jobb kezét a szemre helyezni az első vers elmondása idejére, hogy a koncentrációt elősegítsük, és ugyanezért hangosan mondani az első verset. Nem szabad hunyorogni vagy gesztikulálni a Semá olvasása közben, hanem félelemben és reszketve kell elmondani. A Semát olyan hangosan kell elmondani, ami füllel hallható, mivel azt mondja: „Halld, Izráel!” Figyelmet kell fordítani a szavak világos artikulációjára, és ez különösen vonatkozik azokra az egymás követő szavakra, melyek közül az első ugyanazzal a betűvel végződik, mint ahogy a második kezdődik. A Semát bármilyen nyelven el lehet imádkozni, de csak az artikulációra irányuló olyan figyelemmel, melyet a héberben kell gyakorolni. Ha valaki kételkedik benne, hogy elmondta-e már a Semát, akkor el kell mondani a bizonyosság kedvéért újra. Tilos a Semát olyan helyen mondani, ami nem tiszta, és tilos elmondani mezíten test jelenlétében is. A nők (akik felmentést kapnak az előírások beteljesítése alól bizonyos időben), és a kisgyermek nem kötelesek elmondani a Semát, de elmondhatják, ha akarják. A nők esetében ennek ellenére szokásban van a Semá elmondása.

A Semá szavainak száma a Báruch Sém imával együtt 245. Szokás, hogy a felolvasó kétszer megismétli a Semá utolsó két szavát, valamint az azt követő áldás első szavát, így a szavak számát 248-ra változtatva, ami megegyezik a testrészek és a pozitív parancsolatok számával. Amennyiben a Semát egyedül imádkozza

50 *Imakönyv*. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 76.

51 XQ Phyl. 1–4

valaki, az „Él melech neemán – Isten, hűséges Király!” szavakkal egészíti ki a szavak számát. A Semá első versének szokásos fordítása: „Halljad Izrael, az Örök-
kévaló a mi Istenünk: az Örökkévaló egyetlenegy!”⁵²

A Semá a zsidó gondolkodásban

A Semá a zsidó gondolkodásban az Isten egységének legfelsőbb megvallása, melyet gyakran „az Isten Országa igájának elfogadása” elnevezéssel is illetnek. Az első vers eredeti értelme valószínűleg az, hogy a különböző formákat öltő, és különböző helyeken megjelenő pogány istenekkel ellentétben, az Isten egy. Első megközelítésben a fő hangsúlyt a Semában a politeizmussal való ellentétében látták. Csak egy Isten van, nem számos isten. Rabbi Ákiváról feljegyezték, hogy a Semát mondta, amikor a rómaiak a kivégzésére vitték (Beráchót 61b), és általában a zsidó mártírok a Semát mondták a halálba menet előtt. Valószínűleg a legkorábbi időktől fogva, de a későbbi időszakokban mindenképpen, az „ehád – egy” szót az „egyedüli” értelemben is gondolták. Isten nem pusztán egy és nem számos isten, de Ő teljességgel más is, mint amit a pogányok isteneknek gondolnak. Ebben a megvilágításban a Semá nem pusztán annak megvallása, hogy nincsenek más istenek, de annak is, hogy Isten a Legfőbb Létező. Isten különbözik mindentől abban az univerzumban, melyet Ő teremtett. Ez volt az általános nézet a középkori zsidó filozófusok és kabbalisták körében.⁵³ A hásszid gondolkodásban a Semának azt a további értelmezést is tulajdonították, hogy csak Isten az, aki van, és az egész univerzum Benne létezik, és független létezéssel Isten csak az emberi meglátásból bír.⁵⁴ Ezt a tant a haszidizmus ellenzői eretnecséggé kezelték.

Az első vers különböző értelmezései

Középkori keresztény írásmagyarázók a Semá első versében lévő három isteni nevet a Szentháromságra való utalásként interpretálták.⁵⁵ Természetesen a zsidó kommentátorok mindent megtettek, hogy ellentmondjanak az ilyen elképzelésnek, és az elfogadott álláspont szerint a Semá éppen az ellenkezőjét állítja ennek, nevezetesen azt mondja, hogy egy Isten van, és nem három személy egy Istenben. Nagyon különösek az utalások a Zohárban a Semá első versében található három isteni névre. Ezek itt az Istenben lévő három hatalom egységét képviselik, azaz a Szeretetet, az Ítélet és a Szépség Szefirot-jait (Heszed, Gevura, Tiferet), melyeket a

52 *Imakönyv*. Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem. Budapest, 2004. 68.

53 Bahya ibn Paquda, *Hovot ha-Levavot*, 1:9–10

54 Menahem Mendel of Lubavich, *Derekh Mitzvotekha*.19535. 118–24.

55 KATZ, J.: *Exclusiveness and Tolerance* 1961.19.

piros a zöld és a fehér színek szimbolizálnak, illetve a „Bölcsesség, a Megértés, és a Szépség – Hochmá, Biná, Tiferet” Szefirotjait.⁵⁶ A Zohár keresztény-ellenes irányultságú, és ismételten hangsúlyozza, hogy mind az ún. Tíz Szefirót egységben van az Ein Szof-fal (Végtelenség, Határtalan), ezért abszurd abba a keresztény doktrínát belelátni, ahogy azt néhány keresztény kabbalista tette. Nem lehet kizárni azonban annak lehetőségét, hogy a zohári interpretációra befolyásolt gyakorolt ennek a versnek keresztény magyarázata.⁵⁷

Az „Izrael” szó (a „Halld Izrael”-ben) a Midrás szerint Jákób pátriárkára vonatkozik.⁵⁸ A hithű zsidó őséhez szól, hogy megvallja, megtartotta a hitet. Abudraham (XIV. sz.)⁵⁹ úgy érti, hogy a zsidó minden zsidó testvéréhez szól. A hásszid gondolkodás azt az elképzelést támogatja,⁶⁰ hogy minden egyes zsidó lelke „Izrael” részéhez, a benne lévő legmagasabbhoz szól. Abudraham azt is megjegyzi, hogy a héber „ájin” betű a Semá szóban, és a dálet betű az ehád (egy) szóban hagyományosan a többtől eltérően nagyobb betűvel van írva a Tóra tekerceiben, hogy ezek kiadják az „ed – tanú” szót, ti. a zsidó tanúskodik Isten egységéről, amikor elmondja a Semát.

A zsidó szertartási kézikönyvek néha az imádkozónak azt tanácsolják, hogy gondoljon a Semá elmondása közben arra, hogy amennyiben Isten nevének megszentelésért mártíromságot kellene elszenvednie, azt önként és örömmel tegye majd meg.⁶¹

A „Halld Izrael!” ima a Márk evangéliumban

Egy írástudó megkérdezte Jézustól, hogy melyik a legfőbb parancs? A Márk evangélium 12,29-31 szerint Jézus így válaszolt: ²⁹ „A legfőbb ez: Halljad, Izrael! Az ÚR, a mi Istenünk, az ÚR egy, ³⁰ és szeresd az URat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből! ³¹ A második ez: Szeresd felebarátodat, mint magadat!” Jézus ezt a Szentírásból, a Tánáchból, a Tórából idézte, természetesen héberül:

„Semá Jiszráél Ádonáj Elóhénu Ádonáj ehád!
Veáhávta et Ádonáj Elóhechá bechol-levávechá uvechol-náfsechá meódechá!”
(Devórim 6,4-5)

56 Zohár 1:18b; 3:263a

57 TISHBY, I.: *Mishnat ha-Zohar*: 1961. 278–80.

58 Deuteronomium Rabba 2,35

59 David ben Josef ben David Abudirham (XIV. sz.) spanyol zsidó tudós foglalkozott a zsidó imádságokkal, így a Semával is.

60 Dov Baer of Lubavich, *Kunteres ha-Hitpaalut*, in *Likkutei Beurim*. 1868. 54a

61 Alexander Suskind of Grodno, *Yesod ve-Shoresh ha-Avodah*. 1965. 97–99.

Veáhávtá leréáchá kámóchá áni Ádonáj!
(Leviticus 19,18b)

A görög szövegű Márk evangélium ezt így adta vissza:

*„Ákue Iszráél, Kűriosz ho Theósz hémón Kűriosz ejsz esztin,
káj ágápészejsz Kűrion tón Theón szu eksz hólész kárdiász szu,
káj eksz holész tész pszükhész szu, káj eksz holész tész dianijász szu,
káj eksz hólész tész iszkhúosz szu!
Deuterá háuté: Ágápészejsz tón plészion szu hósz szeautón!”*

Bibliográfia

ELBOGEN, I.: *Der jüdische Gottesdienst in seiner geschitlichen Entwicklung*. 1931.

MUNK, E.: *The World of Prayer*. 1954

YADIN, J.: in: Erez Yisrael Mehkarim bi-Ydi'at ha-Arez va-Attikoteha. 1969

Encyclopaedia Judaica CD-ROM. 1997. JACOBS, L.: *Keriat Shema*

Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem Imakönyv. Budapest, 2004.

SZÉCSI József

vallásfilozófus, egyetemi docens

Bevezetés a Kabbalába

Fogalmi tisztázás

A „kabbala” a zsidó miszticizmusnak és a judaizmus ezoterikus tanításának, illetve azoknak különösen a középkorban, a XII. századtól kezdve felvett formáinak hagyományos és leginkább használt elnevezése. Tágabb értelemben jelent minden olyan egymást követő ezoterikus mozgalmat a judaizmusban, mely a Második Templom időszakától, Kr. u. 70-től kezdve fejlődött ki, és kezdett aktív tényezővé válni Izrael szellemtörténelmében. A kabbala egy egyedülálló jelenség, és nem azonosítható általánosan azzal, amit a vallástörténelemben „miszticizmus” néven ismerünk. Valójában miszticizmus, de ugyanakkor ezoterika és teozófia is. Hogy milyen értelemben nevezhető miszticizmusnak, az a fogalom definíciójától függ, melynek megítélése nem egységes.

Amennyiben a szó jelentése az embernek Istennel való közvetlen kapcsolatára, annak kifejezett óhajára korlátozódik, olyas valamire, melyet az egyén önmagának feladásán keresztül ér el (a hásszid terminológiában ez a „bittul há jes”), akkor a kabbalának csak néhány megnyilvánulása mondható ilyennek, mert csak kevés kabbalista törekedett erre, illetve nemgine fogalmazták meg ezt végső célként.

Mindazonáltal a kabbala is miszticizmusnak tekinthető, amennyiben Isten, illetve a teremtés megértésére törekszik, mely törekvés meghaladja az ember intellektus képességeit, amit a kabbala nem néz le, és nem utasít el nyíltan. Mindezeket az ember a kontempláción és megvilágosodáson keresztül fogja fel, mely cselekvési sort a kabbala gyakran úgy mutatja be, mint ami a Tóra természetéről, és más vallásos dolgokról őseredeti reveláció útján adatott.

Lényegét tekintve a kabbala messze távol áll a valláshoz való racionális és intellektuális megközelítéstől. Ez jellemző volt még azokra a kabbalistákra is, akik úgy gondolták, hogy a vallás alapvetően a racionális kutatás tárgya, illetve, hogy legalábbis van valamilyen megegyezés az intellektuális felfogás és a misztikus megközelítés között a teremtés témakörét illetően. Néhány kabbalista számára maga az intellektus is misztikus jelenség volt. Így a kabbalában az intuíció és vallási hagyomány közötti egybeesésre paradox módon, ellentmondásosan kerül

hangsúly. Ebben a kettős hangsúlyban, és a „kabbala” szó jelentésében lévő történelmi asszociációban (vagyis hogy hagyomány útján adják tovább) találjuk meg azokat az alapvető különbségeket, melyek megkülönböztetik a kabbalát a többi vallási miszticizmustól, amelyeket nem azonosítanak ilyen mértékben egy nép történelmével.

Természetesen vannak közös elemei a kabbalának és a görög, valamint a keresztény miszticizmusnak, sőt még történelmi kapcsolat is van közöttük. Más miszticizmusokhoz hasonlóan, a kabbala is Isten belső világának megismerésére törekszik egy igaz vallásos élet keretein belül, melynek minden részlete Istennek egy-egy kinyilatkoztatott valósága. Isten legegységesebb módon az embernek befelé fordulásán keresztül érinthető meg. Isten önmagát elrejtő és önmagát feltáró mivoltának ez a kettős, és nyilvánvalóan ellentmondásos tapasztalata határozza meg a miszticizmus lényegi valóságát, miközben elzárkózik más vallási megközelítésektől.

A kabbala másik összetevője a teozófia, amely megkísérli felfedni Isten életének rejtett misztériumát és a kapcsolatot e rejtett élet, és az ember, valamint a teremtés között. Az erről folytatott spekulációk a kabbalisztikus tanításnak nagy és lényegi részét képezik. A misztikus területtel való kapcsolat néha rendkívül törekeny lett és esetenként egy kabbalisztikus pilpul-t, élesen szembenálló vitát eredményezett.

Formáját illetően a kabbala jelentős ezoterikus jelleget mutat. Misztikus és ezoterikus elemek együtt léteznek benne, nagyon keveredve. Természetéből eredően a miszticizmus egy olyas valami, amely nem kommunikálható közvetlenül, csak szimbólumokon és metaforákon keresztül fejezhető ki. Az ezoterikus tudás ezzel szemben elméletileg átadható lehet, de akik ennek birtokában vannak, vagy tilos ennek átadása, vagy nem akarják azt megosztani. A kabbalisták hangsúlyozták ezt az ezoterikus jelleget, és mindenféle korlátozást vezettek be tanításuk propagálásának módjára vonatkozólag. Ezek vagy az beavatandók korára vagy a velük szemben felállított etikai követelményekre vonatkoztak, melyek meghatározták a hallgatók számát, akik előtt a tanítás feltárható lehet. Ennek egy jellegzetes példája az a beszámoló, amely a kabbalába beavatandók feltételeiről számol be Moses ben Jacob Cordovero (1522–1570): Or Neerav c. munkájában. A korlátozásokat gyakran figyelmen kívül hagyták, számos kabbalista tiltakozása ellenére. A kabbalisztikus könyvek nyomtatása, és a kabbala egyre szélesebb köröket elérő hatása megtörte ezeket a korlátozásokat, különösen az Istenre, és az emberre vonatkozó tanítást illetően. Maradtak azonban területek, ahol ezeket a korlátozásokat – egészében és részleteiben – betartották. Például a betűkombinációkon való meditációkra (hochmát há-ceruf) és az ún. gyakorlati kabbalára vonatkozóan.

Sok kabbalista tagadta mindennemű történelmi fejlődés létezését a kabbalán belül. A kabbalát úgy tekintették, mint egyfajta primordiális, elsődleges revelációt, mely Ádámnak, illetve a legelső generációknak adatott át, és amely fennmaradt, bár új kinyilatkoztatások is voltak időről-időre, különösen akkor, amikor a tradíció feledésbe merült, vagy törést szenvedett. Az ezoterikus bölcsesség természetéről való ilyenén tudás olyan apokrif munkákban került kifejezésre, mint az Hénoch könyve, majd a Zohár újra hangsúlyozta, és ez alapjául szolgált a kabbalisztikus tanítás elterjesztéséhez Sém Tóv ben Sém Tóv Széfer há-Emunót-jában (1400), és Meir ben Gabbai: Ávodát há-Kódes c. művében (1567).

Ismert és elterjedt volt az az értelmezés, hogy a kabbala Mózesnek, a Sínai hegyen átadott Szóbeli Törvénynek ezoterikus részét alkotja. A kabbalisztikus irodalomban fellelhető tradíció geneológiáinak nagy része, melyek célja a titkos tradíció folytonosságának alátámasztása volt, egyrészt hibás, illetve félreértelmezett, tehát történelmi értékkel nem rendelkeznek. Valójában néhány kabbalista maga alakított ki konkrét példákat az elképzelések történelmi fejlődésére, mivel azokat úgy tekintették, mint az eredeti tradíciónak bizonyos fokban már megromlott változatait. Az ún. romlást a kabbalisztikus rendszerek számának növekedésében látták, vagy éppenséggel a titkos tudáshoz vezető reveláció újabb fokának tekintették saját nézeteiket. A kabbalisták ritkán kíséreltek meg történelmi orientációt, de erre is vannak példák Rabbi Solomon Aviad Sar-Salom Basilea: Emunat Hachamim-jában (1730), és a Lublin-i Cadok ha-Kohen Divré Sziferim-jében (1913).

Fejlődésének kezdeteitől fogva a kabbala a gnoszticizmus szellemével erősen rokon ezoterikát szervesítette magába, ami nem korlátozódott a misztikus út körére, hanem magában foglalta a kozmológiát, az angeológiát és mágiát is, az ezekre vonatkozó elképzeléseket. Csak később, és csak a középkori zsidó filozófiával való találkozása eredményeként vált a kabbala többé-kevésbé szisztematikusan kidolgozott zsidó ún. «misztikus teológiává». Ez a folyamat hozta magával a misztikus és spekulatív elemek elválását az okkult, és különösen a mágikus elemektől, és eredményezett egy helyzetet, melyben lehetőség volt a megkülönböztetésre, de ez soha nem volt tökéletes. Ezt jelezték azok a meghatározások, mint pl. Kabbala ijunit (Spekulatív Kabbala), és a Kabbala máaszit („Gyakorlati Kabbala”) használatában, mely a XIV. századtól fogva figyelhető meg, és ami egyszerűen csak Maimonides felosztásának a követése, mellyel ő a filozófiát felosztotta „elméleti” és „gyakorlati” részre a Millot ha-Higgájon 14. fejezetében. Kétségtelen, hogy bizonyos kabbalista körök (beleértve a Jeruzsálemben a modern időkig működő köröket), megőrizték mindkét elemet titkos tanításukban, amit reveláció útján vagy a beavatási rítusokon keresztül lehet elsajátítani.

Miután a rabbinikus judaizmus kikristályosodott a háláchában, a kreatív erők azon része, akik nem óhajtották megváltoztatni a szilárdan megalapozott háláchikus judaizmus külső formáit, és nem is volt hatalmukban megtenni azt, a kabbalisztikus mozgalomban találták meg kifejezési formájukat. Ezen irányzat képviselői egy belső utat választottak. Megkísérelték azt, hogy a Tórából, illetve a Tóra követelményei által vezetett életből egy mélyebb belső tapasztalatot alkossanak. Az általános tendencia már a korai időktől fogva látható, a cél a Tóra dimenzióinak kiszélesítése, és az, hogy Izrael népének törvényét az univerzum belső titkos törvényévé alakítsák át, egyszersmind a zsidó hásszid (cádik) férfi szerepét pedig alapvető fontosságúnak tekinték a világban. A kabbalisták voltak a rabbinikus judaizmus legnagyobb szimbolistái. A kabbala számára a judaizmus minden aspektusában a misztikus szimbólumok rendszere volt, mely Isten és az univerzum misztériumát tükrözte. A kabbalisták célja az volt, hogy megtalálják és felfedezzék ennek a szimbolizmusnak a kulcsát. E célnak tulajdonítható az a hatalmas befolyás, mellyel a kabbala, mint történelmi erő rendelkezik, és amiért századokon át meghatározta a judaizmus arculatát.

A kabbala terminus technikusai

Kezdetben a „kabbala” szónak nemigazán volt misztikus vagy ezoterikus tartalma. A Talmudban a Biblia Tórán kívüli részeire értették, a Talmud-utáni időben pedig a Szóbeli Törvény színtén „kabbalának” nevezték.

Worms-i Eleazar írásaiban (XIII. sz. eleje) az ezoterikus tradíciót (az angyalok neveire, és Isten mágikus neveire vonatkozóan) szintén a „kabbala” szóval jelölte, pl. Hilchot há-Kissé (Merkábá Selémá, 1921), és Széfer há-Sém a Széfer Jezirá-hoz (1130) írott kommentárjában így használja. Júda ben Barzillai, amikor a Szent Lélek (vagyis a Sechiná) teremtéséről értekezett, azt állította, hogy a bölcsek „az ilyen természetű állításokat személyesen, suttogva, és a kabbalán keresztül adták tovább tanítványaiknak és a bölcseknek. Mindez azt bizonyítja, hogy a „kabbala” szót ekkor még nem volt használták egy speciális területre korlátozottan. Az új fogalmi használat eredete Vak Izsák (1200) tanítványi körére vezethető vissza, melyeket ők átvtettek.

A kabbala csak egyike annak a számos kifejezésnek, melyet több mint 1500 éven át használtak ezen misztikus mozgalomnak, tanításainak és híveinek a megjelölésére. A Talmud beszél a szitré Torá-ról, és razé Torá-ról („A Tóra titkairól”), és a titkos tradíció egyes részeit másze berésit-nek (szó szerint, „a teremtés művének”), és maásze merkábá-nak („a tűzsekér művének”) nevezik. A misztikus csoportok közül legalább egy joredé merkábá-nak, („akik felszállnak a tűzsekérre”) nevezte magát. Nemigen tudjuk megfejtetni ennek a szónak a jelentését, talán

azokat jelenti, akik komolyan magukba szállnak, hogy megérthessék a tűzszekeret. A misztikus irodalomban, a talmudi korszak végétől kezdődően, a bálé hászod („a misztérium mesterei”), és ansé emuná („a hit férfiai”) már előfordulnak. Az ansé eminá már olyan korán előfordul, mint az Hénoch könyv szláv változata.

A Provance-i és spanyol kabbalisták korában a kabbalát hochmá penimit-nek („belső bölcsesség”)-nek is nevezték, az elnevezéseket valószínűleg arabból kölcsönözték, és a kabbalistákat maszkilim-nek („az értőknek”) hívták, utalással a Dániel 12,10-re, vagy – az allegorikus írásmagyarázókra használt talmudikus kifejezéssel „dorese resumot”-nak („azoknak, akik a szövegeket magyarázzák”). Hasonlóan ahhoz, miként a kabbala értelmezése egy időtől fogva a misztikus és ezoterikus tradícióra korlátozódott, a XIII. sz. kezdetétől az olyan szavak, mint emet („igazság”), emuná („hit”), és hochmá („bölcsesség”), szintén a misztikus és belső igazság megjelölésére szolgáltak. A hachmé lev („a bölcseszívű”) kifejezés is megtalálható az Exodus 28,3 nyomán. A kabbalistákat báálé há-jediá-nak („a tudás mestereinek” – ti. gnosztikusok), vagy há-jodém-nek („azok, akik tudnak”) is hívták. Nahmanides (1194-1270) használta a jodee hen („akik ismerik a kegyelmet”) mondatot is a Prédikátor 9,11 után, ahol ez a hen a hochmá nistará („titkos bölcsesség”) rövidítése.

A Zohar szerzője használ olyan kifejezéseket, mint bené mehémnutá („a hit gyermekei”), bené héchálá de-málká („a király palotájának gyermekei”), jádeé hochmetá („azok akik tudják a bölcsességet”), jádeé middin („akik tudják a mértéket”), mehazdé háklá („akik learatják a mezőt”), és inon de-allu u-nefáku („akik békében léptek be és békében távoztak”) a Hágigá 14b után. Számtalan szerző báálé há-ávodá-nak („a szolgálat mesterei”) hívja a kabbalistákat, vagyis, akik tehát ismerik Isten szolgálatának igaz belső útját. A Zohár fő részében a kabbala szó nem kerül említésre, de használatos a későbbi fejezetekben, a *Rájá* Mehémnában és a Széfer há-Tikkunim-ban. A XIV. századtól fogva már a kabbala név helyettesített szinte minden más megjelölést.

A miszticizmus és ezoterika kezdetei

A kabbala kifejlődésének forrásait a Palesztinában és Egyiptomban élő zsidók köreiben működő ezoterikus és teozófikus áramlatokban találhatjuk meg, abban a korban, mely a kereszténység születésének volt tanúja. Ezen folyamatok a hellenisztikus és szinkretista vallások kialakulásának korához kapcsolódtak az antik ókor végén. Nehéz megállapítani azt, hogy milyen eszmék hatottak elsődlegesen, így pl. a perzsa vallási gyakoroltak a zsidó miszticizmus kezdeteire. Vannak, akik hangsúlyozzák az iráni befolyást a judaizmus fejlődésére általában a Második Templom időszakában, és különösen bizonyos mozgalmakra vonatkozóan (a zsi-

dó apokaliptika). E nézetet a gnoszticizmus különböző formáinak elemzői közül sokan osztják.¹ Az eszmei áramlatokra jelentős befolyást gyakorolt az antik görög gondolkodás. A Kr.u. első három évszázad gnoszticizmusának kutatói alapvetően görög és hellenista jelenségnek tartják magát a gnoszticizmust, melynek bizonyos aspektusai a zsidóságban is megjelentek, különösen bizonyos szektákban a rabbinikus judaizmus peremvidékein („há minim”).

Alexandriai Philo gondolkodásmódja nagyon jelentős kérdéskörünkben. Vannak akik Philot zsidó köntösben járó görög filozófusnak látják,² mások teozófusnak,³ vagy éppen misztikusnak mondják Philot. Philo munkásságát szerintük úgy kell tekinteni, mint ami kísérlet Izrael hitének a hellenisztikus miszticizmus kategóriáival való magyarázatára olyan hitként, melynek megkoronázó dicsősége egy extatikus elragadtatás.

Van, aki szerint a palesztinai judaizmussal ellentétben, amely a háláchában és az aggadásában, valamint saját belső fejlődésében gyökerező ezoterikus elképzelésekben találta meg kifejeződését, a diaszpóra judaizmusa kevésbé mutatja ezt a palesztinai folyamatot.⁴ Így tehát a diaszpóra judaizmusa specifikus spiritualitással rendelkezett, egy olyan szimbolizmusra támaszkodott, mely nem pusztán a háláchában gyökerezett, hanem egy misztikus jelentőségű, képzelőerővel rendelkező tartalmat hordozott. Kapcsolatot mutattak ki bizonyos görög, kopt, örmény irodalmi anyagok és a palesztinai judaizmusban meglévő ezoterikus tanítás között.

Van, aki felvet egy ehhez hasonló kapcsolatot Philo elképzelései és az aggadá szemlélete között, beleértve a misztikusok aggadáját is. Philo könyve, a *De Vita Contemplativa* említ egy szektáriánus közösséget, „Isten imádóit”, akik összeállították a Tórának, mint élő Testnek a határozottan misztikus értelmezését, és ez már kikövezte az utat az Szentírás misztikus exegéziséhez.

Az alexandriai és palesztinai judaizmus fontos közös eleme az isteni bölcsességről vallott spekuláció, melynek szentírási gyökerei a Példabeszédek 8. és Jób 28. fejezetében található. Ebben a bölcsességet közvetítő erőnek tekintik, melynek segítségével Isten a világot megteremti. Ez jelenik meg az apokrif Salamon bölcsességében is (7,25), mint „Isten erejének lehelete, és a Mindenható dicsőségének tiszta kiáradása”.

Hénoch könyvének szláv változatában Isten bölcsességén keresztül rendeli el az ember megteremtését. A bölcsesség itt Isten első attribútuma, mely konkrét formát

1 Pl. Richard Reitzenstein (1861–1961) és Geo Widengren (1907–1996)

2 Harry Wolfson 1887–1974

3 Hans Lewy (1904–1988) és Erwin Goodenough (1893–1965)

4 Erwin E. GOODENOUGH: *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*. 13. köt. 1953–68

kap az Isteni Dicsőség emmanációjában. Sokak számára ez a bölcsesség hamar magává a Tórává vált, »Isten szavává«, az »Isteni Hatalom« kifejezésformájává. A bölcsesség misztériumáról vallott ilyen nézetek azt mutatják, hogy hogyan mehetett végbe párhuzamos fejlődés, egyrésről a Biblia szavairól szóló rabbinikus exegézisben, másrésről a Logoszról vallott görög filozófiai spekulációkban.

Megjegyzendő, hogy nincs semmilyen konkrét bizonyíték arra, hogy Philo írásai közvetlenül hatással lettek volna a rabbinikus judaizmusra a tannaíta korszak után. Az a bizonyítási kísérlet, miszerint a Zohár Midrás há-Nelám-ja nem más, mint egy hellenisztikus midrás, valójában tévedés.⁵ Az a tény azonban, hogy a karaita Kirkisani (X. sz.) ismert bizonyos idézeteket, melyek Philo írásából származtak, mutatja, hogy Philonak bizonyos gondolatai megtalálták útjukat – valószínűleg keresztény–arab csatornákon keresztül – a Közel-Keleten élő zsidó vallási parajelenségek, szekták tagjaihoz. Ebből azonban nem szabad levonni egy olyan következtetést, hogy folyamatos befolyás volt e korszakot közvetlenül megelőző időszakokban mindvégig, és azon túl, különösen nem a kabbala középkorban történt megfogalmazásának idejéig. A Philot elemző munkák és a kabbalista exegézis közötti specifikus párhuzamokat az írásmagyarázó metódus hasonlóságaira kell korlátozni, melyek természetesen produkálhattak azonos eredményeket időről időre.

A perzsa és görög befolyásról szóló elméletek hajlamosak figyelmen kívül hagyni azt a belső dinamizmust, mely a palesztinai judaizmuson belüli fejlődés keretei között maga is képes volt misztikus és ezoterikus mozgalmakat létrehozni. Ilyen fejlődés azokban a körökben is megfigyelhető, melyeknek történelmi befolyása döntő jelentőségű, és meghatározó volt a judaizmus jövőjére, pl. a farizeusok, a tannaiták és az anoraim köreiből, vagyis magában a hivatalos rabbinikus judaizmus szívében. Ezen túlmenően voltak hasonló tendenciák a fő irányon kívüli területeken is, a különböző áramlatokban, melyek befolyása a judaizmus későbbi fejlődésére azonban vitatott, így pl. az esszénusoknál, a qumrani közösségekben-szektákban, és a különböző gnosztikus szektákban a judaizmus peremén, melyeknek létezését az egyházatyák írásai bizonyítják. Néhányan bizonyítani vélik misztikus irányoknak a létezését a bibliai időkben is,⁶ de majdnem egészen biztos, hogy azok a jelenségek, melyeket a miszticizmushoz kötöttek, mint a prófécia, vagy némely zsolttár pietizmusa, a vallástörténet más irányzatához tartoznak.

Történelmi kategóriákban beszélve, szervezett, zárt, misztikusokból álló társadalmi körök meglétéről bizonyítottan csak a Második Templom korszakának végétől tudunk. Ezt világosan bizonyítja az, hogy ebben a korszakban a különböző vallási

5 S. BELKIN, in: *Sura*, 3 (1958) 25–92.

6 Hertz, Horodezky, Lindblom, Montefiore

erők között jelentős küzdelem volt, valamint a kor jellemzőjeként fellépő tendencia, miszerint az eredeti vallási elképzeléseket egyre mélyebb kutatás tárgyává tették.

Bibliográfia

- H. BIETENHARD, *Die himmlische Welt im Urchristentum und Spaetjudentum* (1951)
- E. BISCHOFF, *Babylonisch-Astrales im Weltbilde des Thalmud und Midrasch* (1907)
- J. L. BLAU, *The Christian Interpretation of the Cabala in the Renaissance* (1944)
- P. BLOCH, *Die Kabbalah auf ihrem Hoehepunkt und ihre Meister* (1905)
- G. BRECHER, *Das Transcendentale, Magie und magische Heilarten im Talmud* (1850)
- M. FRIEDLAENDER, *Die Religioesen Bewegungen innerhalb des Judentums im Zeitalter Jesu* (1905)
- H. GRAETZ, *Gnosticismus und Judenthum* (1846)
- E. HAENCHEN, *Gab es eine vorchristliche Gnosis, in: Gott und Mensch* (1965)
- E. E. HILDESHEIMER, *Mystik und Agada im Urteile der Gaonen R. Scherira und R. Hai* (1931)
- B. JACOB, *Im Namen Gottes* (1903)
- A. JELLINEK, *Moses ben Schem-Tob de Leon und sein Verhaeltnis zum Sohar* (1851)
- D. H. JOEL, *Midrash ha-Zohar: Die Religionsphilosophie des Zohar* (1849)
- H. KRAUS, *Begriff und Form der Haeresie nach Talmud und Midrasch* (1896)
- M. D. G. LANGER, *Die Erotik der Kabbala* (1923)
- J. MAIER, *Vom Kultus zur Gnosis* (1964)
- G. SCHOLEM, *Bibliographia Kabbalistica* (1927)
- G. SCHOLEM, *Von der Mystischen Gestalt der Gottheit* (1962)
- G. SCHOLEM, *Ursprung und Anfaenge der Kabbala* (1962)
- G. SCHOLEM, *On the Kabbalah and its Symbolism* (1965)
- G. SCHOLEM, *Die Erforschung der Kabbala von Reuchlin bis zur Gegenwart* (1969)
- G. SCHOLEM, *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays* (1971)
- G. VAJDA, *Recherches sur la philosophie et la Kabbale dans la pens Me juive du moyen-Dge* (1962)
- N. I. WEINSTEIN, *Zur Genesis der Agada*, 2 (1901)

Magyar protestáns megszólalás az Izrael-kérdésről 1956-ban

Izrael és az Egyház dokumentum ismertetése és mai üzenetei (MEÖT 1956)¹

1. A megszólalás előzményei az Egyházak Világtanácsában (EVT)

Amsterdam bátorító üzenete

Az Egyházak Világtanácsát 1948-ban 44 ország 147 egyházának küldöttjei alapították meg Amsterdamban.² Az EVT ma már 345 nagyobb protestáns és ortodox egyházat tömörít, s mintegy 500 millió keresztyén összefogó ökumenikus szervezete. Az eddigiek folyamán tíz nagygyűlést tartott.³ A tagegyházak teológiai felállása azonban annyira heterogén, hogy mindig nehézkes folyamat volt az Izrael-kérdésben egyértelmű állásfoglalást hozni.

Az első nagygyűlésen Amsterdamban (1948), az európai zsidóság megsemmisítése után, szinte minden résztvevő lelkiismerete megszólalt. Ugyan nem aknázták ki a nagygyűlés témájából (A világ zürzavara és Isten üdvterve) eredő összes Izrael-rel kapcsolatos teológiai lehetőséget, mégis több fontos nyilatkozatot és ajánlást

1 A dokumentumot a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Tanulmányi Bizottsága készítette 1956-ban. Címe: A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Tanulmányi Bizottságának hozzászólása az evanstoni kérdésekhez: Izrael és az Egyház. In: Református Egyház, 1956/9, 195–199. pp. A dokumentumról bővebben olvasható: Dr. TATAI István: *Az Egyház és Izrael*. Harmat–Kálvin–KMTI, 2010, 13–18. és 72–76. oldalakon. Az előadás 2014. június 6-án elhangzott Budapesten „A magyar holokausztól a párbeszédig” konferencián.

2 A szervezetet a következő három korábbi mozgalomból nőtt ki: a) A Hit- és Egyházalkotmány (Faith and Order) szervezet azzal a céllal jött létre, hogy a megosztott felekezetek újraegyesítésén dolgozzon. Konferenciát tartott Lausanne-ban 1927-ben és 1937-ben Edinborgh-ban. b) Az Élet és Munka (Life and Work) mozgalom a keresztyén hit és a társadalmi, gazdasági és politikai kérdéseket vizsgálta. c) A Nemzetközi Missziói Szövetség 1921-ben jött létre, 1961-ben pedig hivatalosan betagozódott az EVT-be. Vö. Tony LANE: *A keresztyén gondolkodás rövid története*. Harmat–Kálvin Kiadó, 2001, 262. p.

3 <http://www.oikoumene.org/en/about-us/about-us> (letöltés 2014. június 5.)

tettek közzé. A konferencia zsidósággal kapcsolatos üzenetének pontjai a következőket tartalmazták:

Missziói felelősség. Az egyházak elkötelezettsége, hogy az evangéliumot minden nemzetnek hirdetnie kell. Minden egyház közös Urunk parancsa alatt áll: „Menjetek el és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek.” Ennek a parancsnak teljesítése megköveteli, hogy a zsidó népet is evangelizációs feladatunkon belül lássuk.

Teológiai felelősség. A zsidó nép a keresztyén hit számára különleges jelentéssel bír. Isten üdvtervében Izraelnek különleges helyzete van. Izrael volt az, akivel Isten megkötötte az ő szövetségét, amikor elhívta Ábrahámot.

Izraelben állította fel Isten a bölcsőt, amibe az idő teljességében az emberiség Megváltóját, Jézus Krisztust helyezte. Az Egyház Izraeltől kapta ezt az örökséget, ezért van elkötelezve arra, hogy őt a kereszt jele alatt hordozza. Alázatos bizonyossággal kell a zsidók előtt bizonyosságot tennünk arról, hogy a Messiás eljött, s az ígélet Jézus Krisztus megjelenésében beteljesedett.

Felelősség a múlt felvállalásában és legyőzendő akadályok

Főként olyan akadályokról beszélünk, amiket mi magunk állítottunk fel, és amiket ezért csak mi magunk tudunk lebontani. Teljes alázattal meg kell vallanunk, nagyon sokszor megfélemedtünk arról, hogy zsidó felebarátunkhoz keresztyén szeretettel, vagy legalább az általános szociális igazságosság akarásával közeledjünk.

Elfeledkeztünk arról, hogy az antiszemitizmus mint az „emberi rendtelenségek” egyik ősi oka ellen, minden erővel küzdenünk kell. A múltban az egyházak is segédkezett nyújtottak ahhoz, hogy a zsidókat mint Krisztus egyetlen ellenségét állítsák a világ elé, s így róluk olyan képet alkottak, ami az antiszemitizmus elmélyítéséhez vezetett.

Felhívjuk az általunk képviselt egyházakat, hogy az antiszemitizmust a keresztyén hitvallás és hit gyakorlásában, alapjaiban leplezzék le. Az antiszemitizmus bűn Isten és ember ellen...⁴

Izrael megjelenése mint állam

Felismerjük, hogy Izrael államának megalapítása a keresztyén megközelítést politikai elemmel bővíti. Ez az antiszemitizmust politikai félelmekkel és ellenségeskedéssel még inkább erősítheti. Nem feladatunk a Palesztina-kérdés politikai

4 A törzsszövegben a dőltbetűs szedés saját kiemelés.

oldalának és komplex jogi konfliktusának vizsgálata. Hasonlóan nem feladatunk ezzel kapcsolatban bármiféle ítéletet hozni.

Mégis azt várjuk a népektől, hogy ezt a kérdést ne csak politikai, hadászati vagy gazdasági kérdésnek tekintsék, hanem olyan erkölcsi és szellemi kérdésnek is, ami a világ vallásos életének idegközpontját érinti. (Ez a szakasz dr. Baines külön javaslata alapján került be az üzenetbe.)

Bármilyen álláspontot foglaljon is el a világ a zsidó állam létezésével kapcsolatban, bármiként határozzák is meg zsidóknak és araboknak, héber keresztyéneknek és arab keresztyéneknek a jogállását, az egyházak kötelessége az, hogy imádkozzanak Palesztina rendjéért és békességéért, amennyire az a mi emberi rendetlenségünkben lehetséges...⁵

Evanstoni fiaszó (1954)

Amsterdam hatalmas egyháztörténeti esemény volt. A közel két évezredes egyháztörténetben először ítélték el a keresztyén antiszemitizmust és először nyilvánulhatott meg a bűnbánat hangja egy világ-grémium előtt. Már a Nostra Aetate előtt tíz évvel kimondták: az antiszemitizmus Isten és emberiség elleni bűn, s teljességgel összeegyeztethetetlen a keresztyén hittel. A dokumentum utolsó, Izrael államával kapcsolatos pontja, azonban igen visszafogott. Ugyan ráérez a probléma súlyára, hiszen azt vallásos-szellemi kérdésnek is tekinti, mégsem tesz semmilyen konkrét megállapítást, habár felhív az érte való imádkozásra.

A második nagygyűlés Evanston (1954) témája: Jézus Krisztus a világ reménysége volt. Eredetileg a résztvevők folytatni kívánták Izrael-teológiájuk kifejtését, hiszen a keresztyén reménység szorosan kapcsolódik a választott népnek tett eszkatológiai ígérekhez. A kérdést azonban plenáris döntéssel levették a napirendről. Ez az elutasítás késztetett egy viszonylag szerény létszámú, de lelkes, magyar résztvevőket⁶ is magában foglaló csapatot (12 ország 24 delegátusát) arra, hogy külön hitvalló nyilatkozatot tegyen Izrael reménységéről (Róm 11,26) és az egyház felelősségéről. Hangsúlyozták, hogy az Izrael-kérdést (nép, föld és állam) elsősorban teológiai kérdésnek, s nem politikai kérdésnek kell tekintenünk.⁷

5 WCC (ed.): WCC Publications. *The Theology of the Churches and the Jewish People. Statements by the WCC and its member Churches. With commentary by Allan Brockway, Paul van Buren, Rolf Rendtorff, Simon Schoon*, Genova, 1988, 5–9. pp. Az üzenet szövegéből részleteket kihagytam. A teljes szöveg magyarul megtalálható NAGY Antal: *Örök szövetség*. Sárospatak, 1997, 358–360. pp.

6 Papp László és Péter János a deklarációról részletes beszámolókat tettek közé hazatértük után a Református Egyház hasábjain (VI. évf. 19–20. számok).

7 L. részletesen és forrásokkal ellátva: NAGY Antal Mihály: *Örök szövetség*. 364–371. pp.

2. Az „Izrael és az Egyház” magyar tanulmány (1956)⁸

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának tanulmányi bizottsága az EVT Evanstoni Nagygyűlésének szégyenletes megnyilvánulására reflektálva külön tanulmányt nyújtott be és jelentetett meg 1956 áprilisában, Izrael és az Egyház címmel. A tanulmányi anyag teljességgel teológiai munka, amelyre nemzetközi tudományos dolgozatokban is hivatkoznak. Szinte minden sorát áthatja a barthi teológia mélysége és a magyar szókimondó átláthatósága. A nyilatkozat alapvonalait az alábbiakban mutatjuk be. A dokumentum 1-es pontja az evanstoni elutasítást írja le. A bevezetés után következik a két teológiai rész (2. és 3. pont), amelyekhez alpontok tartoznak. Mi ennek alapján ismertetjük a dokumentumot.

Teológiai alapelvek (2. rész)

2a) Izrael-kérdés és a teológiai számadás. A munka írói az Izrael-kérdés tisztázását teológiai feladatnak tekintik, amelynek megválaszolása nélkül elképzelhetetlen egyházi szolgálatunk egésze. A dokumentum német szövege is hangsúlyozza, hogy a holokauszt katasztrófája után, Isten és a lelkiismeret is arra „kényszerít bennünket” (zwingt uns), hogy egyértelmű bibliai állásfoglalást adjunk az Izrael-kérdésben,⁹ hiszen „sem történelmi hitvallásaink, sem reformátori teológiánk nem kínáltak elegendő orientációt a mentő cselekvéshez a vészkorszak idején”.

2b) Az Izrael-kérdés és a hiteles igehirdetés. A szerzők leszögezik, hogy a biblikus válasz megtalálása nélkül nem lehet Isten Igéjét érvényesen hirdetni. Izrael titka és a Szentírás egészének titka összefügg, s ez a két titok azonos. Isten Ábrahámnak tett ígérete az egész föld megáldatásával kapcsolatban, Jézusban döntő eseménnyé lett. Ebben áll a Biblia két felének egysége. Az eszkatonban az Emberfia visszatér, és akkor a kijelentés- és az üdvtörténet beteljesedik. Ezt megelőzőleg végbemegy az egész Izrael helyreállítása. Akkor az üdvösség olyan mértékben fog kiáradni, hogy a föld minden népe Izrael által áldást vesz (Róm 11,15 és 11,12)

8 A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Tanulmányi Bizottságának hozzászólása az evanstoni kérdésekhez: Izrael és az Egyház. In: Református Egyház, 1956/9, 195–199. pp. A szöveg német fordításban több helyen megjelent: a) Studienkommission des Ökumenischen Rates der Kirchen von Ungarn: Beitrag zu den Fragen von Evanston „Israel und die Kirche”. In: Sondernummer des Ungarischen kirchlichen Nachrichtendienstes 8 (1956) 7–8. b) In: Rolf RENDTORFF und Hans Hermann HENRIX (Hg.): *Die Kirchen und das Judentum. Dokumente von 1945–1985*. Verlag Bonifatius-Druckerei, Paderborn, 446–457. pp. – A tanulmányt részletesen ismertetjük a továbbiakban, s néhol a német fordítás kulcsszavait is hozzuk. Az eredeti pontokba szedett felosztását követjük.

9 A dokumentum fogalmazói a hagyományos és addig használt „zsidókérdés” helyett tudatosan vették be az Izrael-kérdés fogalmát.

2c) Izrael és Isten teljes akaratának tanítása. Az Izrael-kérdés tisztázása nélkül Krisztusról való tanításunk is csonka (német szöveg: Stückwerk) marad. Izrael létének (Róm 11,25), kiválasztásának és elvetésének titka csak Jézus Krisztusban lepleződik le. Isten magára tekintettel választotta ki Izraelt, hogy benne inkarnálódjon a Messiás. Más szavakkal: Isten Jézus Krisztusban választotta ki Izraelt. Ezért lehet Jézus Izrael reménysége is. Az inkarnáció eseményét a törvény és a próféták készítették elő. Az ígéretek Jézusban teljesedtek be, illetve amelyek még beteljesedésre várnak, azok Őbenne kaptak egy megerősítő igent és áment. Valójában az Izrael-kérdés megértése nélkül Jézust sem értjük meg, aki a zsidók Messiása és a népek Megváltója. Ahogy Barth is mondja: Ő a kiválasztott (der erwählte Mensch) és elvetett ember (der verworfene Mensch), az izraelita, akiben az ószövetségi Ebed-Jahwe próféciák beteljesedtek.¹⁰

2d) Izrael és a helyes antropológia. A szerzők megállapítják, hogy amennyiben figyelmen kívül marad az Izrael-kérdés, antropológiánk is inogni fog. Az emberről alkotott helyes keresztyén megállapításaink elválaszthatatlanok Jézus személyétől. Pilátus róla mondta: „Íme, az ember!” Ő a homo verus Iudaeus. Ő a zsidók királya, Ő maga az igazi Izrael in persona. Antropológiánkban először ezt a kérdést kell tehát feltennünk: ki is ez a zsidó ember? – s csak ezt követően tisztázhatjuk az egyetemes ember fogalmát is. A helyes antropológia csak a zsidó Jézust magába foglaló krisztológiára épülhet fel, s nem fordítva.¹¹

2e) Izrael és az Egyház. Az Izrael-kérdés tisztázása nélkül nem lehet tisztán az Egyházzal sem tanítani. A hagyományos, tehát a behelyettesítéses felfogás szerint az Egyház a „lelki Izrael”, s az azon kívül élő zsidóság a „testi Izrael (Israél kata sarka).¹² A probléma azonban az, hogy a Israél kata pneuma ellenpont az Újszövetségben sehol sem található. A hagyományos teológia gondolatmenetét továbbvezetve: Izrael örökre el van vetve és a megérdemelt büntetés alatt van, ígéreteit pedig az Egyház vette át. A Zsinagóga legjobb esetben is csak idejéltúlt rekvizitum, s eltűnése csak megkönnyebbülést hozna. Ez a pozíció a hitlerizmusnak teológiai igazolást adott, amely a Mein Kampfban is megjelent.

A Róm 9-11 azonban egy egészen más képet tár fel. A gyökér Izrael, s az olajfa mindenkor megmarad, Isten nem plántál új fát, hanem ebbe oltja be a pogány ágakat is, s így lehet Ábrahám minden hívő atyjává. Ez a kép határozza meg az

¹⁰ Ézs 52,13–53,12.

¹¹ Az antropológiával kapcsolatos gondolatmenet figyelemre méltó, de ennek alátámasztására a pilátusi mondat nem alkalmas. A legújabb egzisztenciális felismerések alapján Pilátus: Ecce homo / idu ho anthrópos kijelentése inkább dehonosztáló, mintsem felmagasztaló: „lássátok: csak ember” – s nem valamiféle istenség (Jn 19,6).

¹² 1Kor 10,18.

Egyház és Izrael kapcsolatának biblikus valóságát. Izrael és az Egyház titokzatos életösszefüggésben élnek: „Ezért, míg az Egyház a pogányokkal polemizál, addig Izraellel dialogizál” (Erich Peterson).

2f) Izrael és az eszkatológia elválaszthatatlan. Az Izrael-kérdés megtermékenyíteti eszkatológiánkat is. Izrael kiválasztásának – elvetésének, és megmentésének útja az egész emberiség útjának képe is. Ez a tékozló fiú hazatérésének útja, amely az eltévelyedés kerüloin keresztül az üdvösségbe vezet. Isten a pas Israél egészét menti meg (Róm 11,26), amely mai formájában is eszkatológiai jel, olyan jel, amelyben a történelem és az üdvtörténet Urának munkája nyilvánul meg. Minde- nek célja az egész emberiség megáldása, amelyhez egyetlen út vezet: Krisztus, aki nem ellenpontja az Ószövetségnek, hanem telos-a, tehát célja (Róm 10,4). Isten ígéretei és kiválasztása a „testi Izrael” számára is megmaradnak, mert az a választott nép, s teljes megváltása az Egyház reménységének tárgya.

2g) Izrael és az ökumené. Az Egyház egységéről szólva a nyilatkozat úgy látja, hogy az első egyházszakadás (Zsinagóga és Egyház) megértése gyógyulást hozhatna az Egyház ökumenikus folyamatában is. Különös, hogy a szerzők éppen itt szólnak az előnyben részesítendő bizonyoságtévő zsidómisszióról is, a Róm 1,16 alapján, mivel az Izraelnek adott ígéretek és az üdvtörténet beteljesedése elválaszthatatlan egységben vannak. – Az első szkizma gyógyulásának szükségességével napjainkban a Toward Jerusalem Council II (TJCII) mozgalom foglalkozik behatóan. Fő célja egy olyan egyetemes zsinat összehívása, amelyen a messiási zsidóság és az Egyház képviselői együtt kinyilvánítják egységüket a zsidó olajfán a Róma 11 szellemében.¹³

Konkrét tennivalók

3/a–c Kiválasztás és üdvtörténet újragondolása. A szerzők megjegyzik, hogy nem kívánnak sem a naiv fundamentalizmushoz, sem ahhoz az új keletű és idegen teológiához csatlakozni, amely az Újszövetséget már nem tekinti irányadónak az Izrael-kérdések (kiválasztás, misszió) tárgyalásakor.¹⁴ A szöveg új hermeneutikai megközelítést szorgalmaz. A régi vágású dogmatikára épülő hermeneutika ma már nem elegendő, azt ötvözni kell az új kijelentés-történeti írásmagyarázat alkalmazásával. A kidolgozandó alaptoposzok között a kiválasztás-predestináció kérdését kell elsőként feldolgozni, méghozzá a biblikusok, így Eichrodt, Rowley, E. Wright, Vriezen, és a szisztematikus K. Barth alapján. A klasszikus predestináció-dogma csak az Izrael-kérdés összefüggésében, nem pedig az eddigi individuális megkö-

¹³ A Toward Jerusalem Council (TJCII) – Úton a második Jeruzsálemi Zsinat mozgalomról bővebben: <http://www.tjcii.org> és www.tjcii.eu oldalakon tájékozódhatunk.

¹⁴ Elmarasztaló utalás: Ecumenical Review, 1955 áprilisi száma.

zelítés alapján interpretálható. Mindenképpen a bibliai üdv- és kijelentéstörténet oikonomiájában kell gondolkodnunk. Isten ítéletei és az elvetései is kegyelmének titokzatos eszközei, amelyek a kiválasztottak javát szolgálják.

3/d–e A teljese Szentírás megbecsülése. A kutatást a teljes Szentírás alapján kell folytatni. Az újszövetségi kerügma az Ószövetség nélkül érthetetlen. Ezen az úton az ún. egyoldalúan erőltetett krisztologikus bibliamagyarázat, amelyben minden csak Krisztusról szólhat, ugyancsak akadály lehet. Meg kell tanulnunk a „zsidónak zsidóvá” lenni (1Kor 9,20): legyünk tehát annyira objektívek írásmagyarázatunkban, hogy a zsidó írásmagyarázók jogos kritikáját is meghallva, Kálvin óvására is figyelve, a valóságos messiási próféciaikat tekintsük irányadónak. Jézus Krisztus evangéliuma nem szorul olyan ószövetségi „bizonyítékokra”, amelyek alapjában véve nem róla szóló bizonyítékok. Vannak ellenben a tipologizálásnak olyan modern útjai is, amelyek az eddigi hagyományos megközelítéseket teljesen feleslegessé teszik.¹⁵

3/f Izrael és egyházi herezis. Az egyházatyák tévtanításainak felmérése és elutasítása. A tanulmány ezek között elsőként említi az új szövetség olyan értelmezését, mintha abban valami teljesen új, az ó-tól független szövetség jött volna létre, miszerint Krisztus megfeszítésével a zsidóság megszűnt volna Isten népe lenni, s így annak helyét és teljes örökségét az Egyház vette volna át.

A tévtanítások közé tartozik továbbá a zsidó eszkatológia eliminálása is, mintha az csak a zsidó nacionalizmus terméke (judaica somnia) lenne: Többek között komolyan kell vennünk Isten azon ígérését, amelyben a szétszórt Izraelnek az ősi földön újra hazát ígért. Ha ezt az ígérést elfogadtuk volna, akkor a mai generációnak nem jelentene oly nagy problémát Izrael államának megjelenése – állapítja meg a tanulmány.

3/g–h Izrael és Hitvallások. A bizottság református tagjai azon véleményüknek is hangot adnak, hogy ennek a vizsgálatnak a hitvallásos iratokat is alá kell vetni. Ezt a revíziót a lutheránus tagok nem támogatták, mert „a hitvallásos iratokban lévő Izrael-kérdéssel kapcsolatos tanítás nem tekinthető Ige-ellenesnek”. Ezzel szemben a református partnerek tudnak az ortodoxia által „halott formákba” préselt olyan tanításokról, amelyek időközben túlhaladottakká váltak. A tanulmány írói hangsúlyozzák, hogy nem a Biblia hiányossága az, hogy a hitlerizmus idején az egyházi tan az antikrisztusi végső megoldást (Endlösung) inspirálta. Ahogy fogalmaznak: „Az Izrael-kérdésben az utolsó szót nem Luther, nem is Calvin vagy Wesley, illetve Schleiermacher mondta ki. Ezt a korabeli egyházaknak idejében fel kellett volna ismerniük.”

¹⁵ Zeitschrift für Evangelische Theologie, 1952/53.

Izrael fogalma ma is tagadhatatlan és élő történelmi valóság. A szerzők eközben nem csak Izrael államra gondoltak, hanem a diaszpóra világméretű jelenségére is.

3/i-j Izrael mint az egyetlen olajfa. Izrael és az Egyház teológiai kapcsolatában a szerkesztők utalnak az olajfa képre. „A kettő minden ellentéte ellenére, egymástól kölcsönösen függő, interdependens, misztérium-jellegű egységben van. Ennek az igazságnak az alapján is támadnunk kell a teológiai antiszemitizmus minden változatát. Ezek kiindulása lényegében a marcioni eredetű ultrapaulinizmusban van.”

3/k-l Izrael modern állama. Izrael államát a hozzászólás elsőrangú teológiai kérdésnek tekinti, de azt a bibliai Izrael fogalom alá rendeli, s váratlan megjelenésében Isten ígéreteinek betöltését látja (Ézs 49,24-26). Ezt a látását még akkor is fenntartaná, ha az állam máról-hónapra megszűnne. Az állammal kapcsolatban kritikai megjegyzést is találunk: „Ezért fáj az, ha türelmetlen a kebelében való keresztényekkel, s ezért fáj az is, hogy a körötte élő népek szabadságmozgalmaiban tövis és ék akar lenni”. Mint elhangzott, Izrael államának fogalma nem fedí le a bibliai Izrael tartalmát, de pusztá léte felhívás a bonyolult kifejezés tartalmának újrafogalmazására.

A dokumentum azonban hangsúlyozza a világméretű Izrael-közösséggel való a korábinál sokkal őszintébb és nagyobb szeretettel történő párbeszédet. Felemlítik: ha a római katolikus testvérek részt vesznek megfigyelőként az EVT munkájában, miért ne tehetnék meg ezt a zsidósággal kapcsolatban mi is. Hiszen egy sorsunk van végül is: az olajfán való közös eszkatológiai lét.

3/m Az antiszemitizmus. A záró gondolatok az antiszemitizmus létezésének „az egyházban és azon kívüli megoldatlan kérdését” vetik fel. A kérdést nem szabad a politikával és a mai állammal összekeverni. Az antiszemitizmus azok számára a legveszélyesebb, akik így (antiszemita módon) gondolkodnak (Ézs 49,24-26; Zak 2,8-9). Itt az Egyház nem elégedhet meg valamiféle humanista megközelítéssel. Ilyen szempontból istenfélelemmel szólnak a szerzők a magyar egyházakról, amelyek „különösen súlyos terhet hordoznak múltjuk miatt”. Felhívják a figyelmet Isten új életet adó irgalmára, és szorgalmazzák az una sancta ecclesián belül egymás megismerését és az olyan alázatos és közös bizonyoságtételt, amely Izrael létét és reményességét hordozza.

A szerzők megjegyzik, hogy az antiszemitizmus bűnével kapcsolatos teológiai felismerésünket nem hallgathatjuk el a társadalmi nyilvánosság előtt sem. Ezért hangsúlyozzák: Ki kell mondanunk, hogy az Izrael-kérdés bibliai alapon is a legkomolyabb társadalmi kérdés is. Ezért együtt kell munkálkodnunk minden olyan társadalmi erővel, amely ezzel az embertelenséggel leszámolni kíván, és egy jobb jövő építésén munkálkodik.

3. Értékelés

Az Izrael és az Egyház 1956-os dokumentum bátor, rendkívül időszerű, őszintén igazságot kereső és biblikus gondolkodást tükröző irat volt. Felépíttetésében áttekinthető, az igazság és a szeretet szerencsés ötvözete. Szinte az összes feltehető kérdést érinti. Nemcsak buzdít a gondolkodásra, hanem bele is fog ebbe a munkába, még hozzá a biblikus alapokhoz ragaszkodva. Igen fontos annak bűnbánó kimondása, hogy az antiszemitizmus Isten és emberiség elleni bűn.

Az Egyház–Izrael kapcsolatot misztériumnak látja, a zsidómisszióval kapcsolatban érzékelteti, hogy az Egyház csak felelős szeretettel és tapintatos bizonygatóval szólalhat meg. A krisztológiát barthi predestinációs értelemben gondolja át, és megnyitja az utat az eszkatológiai kérdések újragondolása felé is. Biztat a reformátori hitvallások kritikus átgondolására is.

A mai magyar valóságban, jövőperspektíváinkat is féltve, különösen megszívlelendő a dokumentum prófétai megjegyzése: az antiszemitizmus annak ártalmas leginkább, aki antiszemitán gondolkodik. Ez a történelem folyamán, eddig is beigazolódott, mert az Ábrahámnak tett isteni ígéret ma is érvényben van. Ugyancsak fontos szem előtt tartani a társadalmi felelősség kérdését. Ha az Egyház az Izrael-kérdést teológiai kérdéssé meri tenni, akkor társadalmi kérdés is lesz, tehát a társadalmi zsidóellenesség is jó irányba változhat.

Végül szomorúan kell megállapítanunk, hogy a későbbiekben, sem az EVT nagygyűlésein, sem a magyar teológiai gondolkodásban nem folytatódhatott ilyen mértékben ez az önvizsgálóan rendszerező, szókimondóan bátor és bűnbánó hang képviselője. Pedig az elemzett dokumentum iránymutató teológiai kincsünk lehetett volna a holokauszt utáni íghirdetésünkben és a társadalmunk lelkiismeretének felrázásában.

Igen fontos lenne az Egyház prófétai hangjáért imádkozni. A reformáció idején Károly Gáspár, később pedig Kölcsey Ferenc a Himnuszban megfogalmazott bűnbánó és Istenben bízó történelemértelmezése ébresztően és gyógyítóan hatott népünkre. Az újkori magyar tragédiák azonban, így a Trianon, a holokausztban való aktív részvétel, valamint az elvesztett második világháború bűnbánat nélküli feldolgozatlansága igen könnyen újabb tragédiába sodorhat bennünket. Mert igaz az ismert bölcs mondás: „aki nem tanul történelméből, arra van kárhoztatva, hogy megismételje azt.”

Terézvárosi Vallásközi Évkönyv

Névmutatója

2013–2015

- BANYÁR Magdolna
– A Krisna-tudat és az ábrahामी vallások (2014)
- BEER Miklós
– Előszó (2014)
- BENYIK György
– Radnóti imakönyve (2015)
– A szóbeli törzsi hagyománytól az írott vallási könyvig (2014)
- BOLYKI János
– Pál apostol etikája elvek és gyakorlati tanácsok (2013)
- BORSÁNYI Ferenc
– A kiválasztott nép (2013)
- DOMÁN István
– Béke legyen Veletek! (2014)
- ERDŐ Péter
– Igehirdetés a III. Keresztény–Zsidó Imaórán – Máté 22,35-40 (2014)
– Beszéd Terézvárosban az Ökumenikus Imahét záró alkalmán (2015)
- GERŐFINÉ BEREBOVSZKY Éva
– „Csendesen éljetez, és saját kezetekkel dolgozzatok!” – Pál a munkáról (2013)
- HÁBERMAN Zoltán
– A cedáká mint társadalometika (2014)
- HORVÁTH Zoltán István
– Előszó (2013)
– Előszó (2014)
- HROTKÓ Larissza
– „Buscar amor de Dios” (2015)
- KARDOS Péter
– „Forr a világ bús tengere, ó magyar!” (2015)
- KUSTÁR Zoltán
– A család, mint Isten áldásának színtere – a 128. zsoltár üzenete (2013)

MARTOS Levente Balázs

– A tanítói életforma a páli szövegek tükrében (2013)

MUNIF, Abdul-Fattah

– Az iszlám és a vallásközi párbeszéd (2013)

– Az iszlám gazdasági alapszabályai (2014)

– A nem-muszlimok helyzete az iszlám világban (2015)

NEMESHEGYI Péter SJ

– Buddhista lelkiség és keresztény lelkiség (2014)

OLÁH János

– A két lábon álló egy lábon állóról – a zsidóság törvényértelmezéseiről (2013)

– Hálálkodom én, színed előtt, élő király! – a zsidóság imáiról (2014)

– Szimbolikus *áskenáz* szombati ételek (2015)

PERINTFALVI Rita

– A keresztény női misztika, a spiritualitás és a szabadság lehetősége – Magdeburgi Mechthild élete (2014)

RÓNA Tamás

– Rabbi Slomó Jiccháki – Rási, a „Pársándátá” (2015)

SIMON Zsolt

– A teremtés jó híre (2015)

SZÉCSI JÓZSEF

– Papság a zsidóságban – jegyzetek (2013)

– Ásré há-is... (2014)

– Néhány gondolat a vallásközi párbeszédhez (2014)

– „Minden keresztényben lakik egy zsidó...” (2015)

– Semá Jiszráél! (2015)

– Bevezetés a Kabbalába (2015)

SZIGETI Jenő

– A nők helyzete a Közel-Keleten és a Bibliában (2013)

TATAI István

– Magyar protestáns megszólalás az Izrael-kérdésről 1956-ban (2015)

TÖRÖK Csaba

– Krisztusi kiválasztottság: Isten új népe – biblikus szempontok az egyház, mint Isten népe gondolat kapcsán (2013)

– Zsidó–keresztény–muszlim imádság a békéért a Vatikánban (2014)

VARGA Gyöngyi

– A teológia női arca és a papság kérdése (2013)

ERDŐ Péter:	Beszéd Terézvárosban az Ökumenikus Imahét záró alkalmán
KARDOS Péter:	„Forr a világ bús tengere, ó magyar!”
SZÉCSI József:	„Minden keresztényben lakik egy zsidó...”
BENYIK György:	Radnóti imakönyve
HROTKÓ LARISSZA:	„Buscar amor de Dios”
Abdul-Fattah MUNIF:	A nem-muszlimok helyzete az iszlám világban
OLÁH János:	Szimbolikus áskenáz szombati ételek
PERINTFALVI Rita:	A keresztény női misztika – a spiritualitás és a szabadság lehetősége Magdeburgi Mechthild élete
RÓNA Tamás:	Rabbi Slomó Jiccháki – Rási (1040–1105) – a „Pársándatá”
SIMON Zsolt:	A teremtés jó híre
SZÉCSI József:	Semá Jiszráél!
SZÉCSI József:	Bevezetés a Kabbalába
TATAI István:	Magyar protestáns megszólalás az Izrael-kérdésről 1956-ban